

EEN KERNWAPENVRIJE WERELD

**IKV PAX
CHRISTI**

NIEUWE KANSSEN VOOR NUCLEAIRE ONTWAPENING

WWW.IKVPAXCHRISTI.NL

{ VOLHARDEND IN VREDE
PERSISTENT IN PEACE

Bezoekadres:
Godebaldkwartier 74
3511 DZ UTRECHT

Postadres:
Postbus 19318
3501 DH UTRECHT

Telefoon: 030 233 33 46
Fax: 030 236 81 99
Website: www.ikvpaxchristi.nl
E-mail: info@ikvpaxchristi.nl

Deze notitie is op verzoek van de Ledenraad van Pax Christi Nederland en het bestuur van het IKV geschreven, onder redactie van de leden van de werkgroep Nucleaire Ontwapening.

Leden van de werkgroep:

Koos van der Bruggen
Ben Schennink
Jan Gruiters
Miriam Struyk
Edwin Ruigrok
Welmoed Verhagen

Adviseurs:

Ruud Lubbers
Ko Colijn
Laurens Hogebrink
Bart van der Sijde

Utrecht, januari 2009

Foto op voorpagina: Een paddenstoelwolk op 30 oktober 1951, ten gevolge van de ontploffing van XX-27. Charlie: een 14-kiloton kernbom. De explosie maakte deel uit van de 'Buster-Jangle'-serie testen van kernbommen in de Nevada Proving Grounds, VS, in oktober en november 1951. Foto: ANP.

Inhoud

Voorwoord	4
Een appel voor een kernwapenvrije wereld	5
Inleiding	6
1 Kernwapens en het verzet ertegen: een geschiedenis in vogelvlucht	7
1.1. Kernbewapening begint	7
1.2. Het protest begint	8
1.3. Wapenbeheersing en voortgaande bewapening	9
1.4. Ontwapening begint, zet het ook door?	12
1.5. Non-proliferatieverdrag verlengd en gefrustreerd	14
1.6. De rol van kernwapens anno 2008	16
1.7. Conclusie	18
2 Diverse visies op kernwapens: argumenten voor en tegen afschaffing	19
2.1. Het kernwapen als <i>'just another weapon'</i> en vechtwapen	19
2.2. Het kernwapen als afschrikkingswapen	20
2.3. Het kernwapen als terreurwapen	22
2.4. Het kernwapen als politiek symbool	24
2.5. Het kernwapen als internationaal te beheren wapen	24
2.6. Visies op kernwapens gewogen	25
3 Nucleaire ontwapening en non-proliferatie:	26
3.1. Het non-proliferatieverdrag	26
3.2. De Herzieningsconferenties van het NPV van 1995, 2000 en 2005	27
3.3. De bedreigingen voor het Non-proliferatieverdrag	30
3.4. Praktische en politieke stappen op weg naar de Herzieningsconferentie 2010 van het NPV	31
4 Kernwapenvrije zone: Vertrouwenwekkende maatregel en het goede voorbeeld	35
4.1. Kernwapenvrije zones	35
4.2. Een kernwapenvrij Midden-Oosten	36
4.3. Een kernwapenvrij Europa	37
4.4. Een kernwapenvrij Afrika	39
4.5. Een kernwapenvrij Azië	39
5 Agenda voor een kernwapenvrije wereld	41
Bijlage:	43
Een appel voor een kernwapenvrije wereld	43
Het IKV en Pax Christi: Geschiedenis, standpunten en strategie	44
Lijst met afkortingen	50

Voorwoord

De wereld staat op een kruispunt in de geschiedenis van kernbewapening. Die geschiedenis begon met het afwerpen van atombommen op Hiroshima en Nagasaki aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. Vanaf dat moment in 1945 tot aan de val van de Berlijnse Muur in 1989 speelden nucleaire wapens een hoofdrol in de Koude Oorlog. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie gebruikten ze vooral als middel om elkaar af te schrikken. Het einde van de Koude Oorlog was ook een historische kans voor het beëindigen van het nucleaire tijdperk. Nu er geen afschrikking meer nodig was tussen de VS en de Sovjet-Unie, was het politieke en militaire belang van kernwapens geringer.

Inderdaad zijn er sindsdien veel kernwapens ontmanteld. Toch zijn er nog altijd 25.000 exemplaren op de wereld: genoeg om het leven zoals wij dat kennen te vernietigen. Anno 1988 bracht de toenmalige premier van India, Rajiv Gandhi, dit gevaar onder woorden in een speech voor de Verenigde Naties: “Een nucleaire oorlog zal niet leiden tot de dood van honderd miljoen mensen. Of van een miljard mensen. Het zal leiden tot het uitsterven van vier miljard mensen, tot de beëindiging van het leven op onze planeet aarde. Wij komen naar de VN om uw steun te zoeken. Wij zoeken uw steun om een einde te maken aan deze gekte”.

Twintig jaar na deze speech zijn de risico's rond kernwapens echter niet afgenomen. Integendeel. De twee voornaamste gevaren zijn op dit moment:

- het risico dat kernwapens verspreid raken over meer landen ('proliferatie'). Waren er aanvankelijk vijf kernwapenstaten, inmiddels behoren ook India, Pakistan en Israël tot die groep. De kernproeven van Noord-Korea en de onzekerheid over de nucleaire ambities van Iran: ze maken extra duidelijk dat verdere uitbreiding van het aantal kernwapenstaten een reële mogelijkheid is;
- het risico dat het beheer van bestaande kernwapenarsenalen tekortschiet. In tijden van (politieke) instabiliteit kunnen nucleair materiaal en nucleaire kennis in handen komen van radicale groeperingen – bijvoorbeeld terroristen.

Sinds het Non-proliferatieverdrag (NPV) in 1968, in werking trad, is dit akkoord lang gezien als de meest betekenisvolle poging van de internationale gemeenschap om een eind te maken aan de verspreiding van nucleaire wapens en te streven naar totale nucleaire ontwapening. Het NPV en de inzet van de internationale gemeenschap vertonen echter ernstige tekortkomingen. De kernwapenstaten die het verdrag getekend hebben, komen hun plechtige belofte van nucleaire ontwapening niet na, er zijn nieuwe

kernwapenstaten bij gekomen die het verdrag niet getekend hebben en enkele ondertekenaars hebben of willen kernwapens ontwikkelen.

IKV en Pax Christi vinden dit een politiek en moreel schandaal. Wij zijn ervan overtuigd dat het bezitten, ontwikkelen, moderniseren en testen van deze wapens immoreel is en politiek onacceptabel. Het internationaal recht verplicht de kernwapenstaten tot oprechte onderhandelingen die tot nucleaire ontwapening leiden.

Wij staan bovendien afwijzend tegenover het voortdurend politiek legitimeren van nucleaire wapens als een noodzakelijk onderdeel van de bescherming van de eigen nationale belangen, als bezegeling van bondgenootschappelijke verhoudingen of als middel ter bestrijding van internationaal terrorisme. Dit jaagt de proliferatie van kernwapens namelijk aan en verhoogt de kans dat deze wapens gebruikt worden of in verkeerde handen terecht komen.

Wij roepen als voorzitters van de vredesbewegingen Pax Christi en IKV alle politiek verantwoordelijken in Nederland, in Europa en in de wereld op tot naleving en aanscherping van het NPV en vragen hen nadrukkelijk en met klem hiertoe de door ons voorgestelde initiatieven te nemen.

Gelukkig beseffen steeds meer (voormalige) politici dat radicale uitbanning van kernwapens de beste garantie biedt dat deze wapens nooit gebruikt worden en roepen ze op tot het kernwapenvrij maken van de wereld. Steeds meer civiele samenlevingsorganisaties, burgerlijke gemeenten en kerken ondersteunen de klemmende oproep aan regeringen om eindelijk ernst te maken met ontwapening. Steeds meer landen beseffen dat een kernwapenvrije wereld een noodzakelijke keuze is. De wereld staat opnieuw op een kruispunt en kan een nieuwe richting kiezen. Een kernwapenvrije wereld ligt onder handbereik en elke regering kan hiertoe concrete maatregelen nemen. Alle staten moeten daarom consensus bereiken over de juiste koers, heldere en stevige besluiten nemen en streven naar progressieve, gezamenlijke nucleaire ontwapening.

Een kernwapenvrije wereld in 2020 is mogelijk, indien iedereen daaraan samenwerkt. Wij roepen een ieder op het appel te ondersteunen om de wereld kernwapenvrij te maken.

bisschop A. H. van Luyn s.d.b.
president Pax Christi Nederland

J. Pronk
voorzitter IKV

Een appel voor een kernwapenvrije wereld

De wereld leeft nog steeds onder de dreiging van nucleaire wapens. Ondanks het einde van de Koude Oorlog zijn er nog meer dan 25.000 kernwapens. Duizenden ervan staan op scherp en zijn binnen enkele ogenblikken te lanceren. Er zijn nu al 9 landen die kernwapens hebben. En het gevaar dat terroristen nucleair materiaal in handen krijgen, groeit.

De belofte van de kernwapenstaten (in het Non-Proliferatie Verdrag, 1968) om te werken aan een kernwapenvrije wereld is na 40 jaar nog steeds niet ingelost. Zij willen in hun militaire planning en buitenlandse politiek tot in de verre toekomst vasthouden aan kernwapens. De rol die kernwapens spelen bij internationale spanningen is de laatste jaren weer toegenomen. De kosten zijn enorm, meer dan 50 miljard dollar per jaar alleen al in de Verenigde Staten.

Wij ervaren het blijven vertrouwen op de dreiging met nucleaire vernietiging van het menselijk leven op grote schaal als moreel onaanvaardbaar. Een kernwapenvrije wereld ligt niet buiten de politieke mogelijkheden. Het is een kwestie van politieke wil. En er zijn nieuwe kansen. Het is bemoedigend dat sinds het einde van de Koude Oorlog veel kernwapens uit de toen nog veel grotere arsenalen zijn ontmanteld. Het is hoopgevend dat de Verenigde Staten en Rusland samenwerken aan verdere reducties. Het is belangrijk dat zij de afgelopen jaren geen kernwapens meer hebben getest.

De voormalige ministers Kissinger en Shultz roepen nu de Verenigde Staten op tot een nieuw beleid dat erop gericht is dat de wereld binnen afzienbare tijd wordt bevrijd van alle kernwapens. Zij hebben inmiddels de steun van zeker tweederde van alle voormalige Amerikaanse ministers van Defensie en Buitenlandse Zaken en adviseurs voor nationale veiligheid. Hun inzet is niet langer gericht op vermindering maar op radicale uitbanning van kernwapens. Ook President Obama heeft aangegeven nucleaire ontwapening hoog op de agenda te gaan zetten. Wij scharen ons achter de oproep tot nucleaire ontwapening. Wij geloven dat een kernwapenvrije wereld een morele verplichting is en een politieke noodzaak.

Wij zijn ervan overtuigd dat er nu een historische mogelijkheid is om de belofte van een kernwapenvrije wereld te realiseren, en wel uiterlijk in 2020. Dat is mogelijk als regeringsleiders zich NU onomwonden hiervoor uitspreken en als zij daartoe niet-vrijblijvende stappen zetten.

Wij vragen onze regering met klem nu in beweging te komen door:

1. Officieel te verklaren dat zij de oproep steunt tot een kernwapenvrije wereld in uiterlijk 2020.
2. Hiervoor actief steun te zoeken bij alle landen in Europa en bij de NAVO-bondgenoten.
3. Bij de NAVO-top in 2009 te pleiten voor het beëindigen van de politieke en militaire rol van kernwapens in zijn veiligheidsbeleid.
4. Zich uit te spreken voor een kernwapenvrij Europa uiterlijk in 2015 en zelf nu reeds stappen in die richting te zetten en de kernwapentaak van de Nederlandse luchtmacht te beëindigen.
5. Ervoor te pleiten dat kernwapens niet meer op scherp staan maar veilig en gescheiden van hun overbrengingsmiddelen zijn opgeslagen.
6. Te bevorderen dat het verdrag dat alle kernproeven verbiedt (al in 1996 gesloten) spoedig van kracht is en dat zichtbare vooruitgang is geboekt vóór de herzieningsconferentie van het Non-Proliferatie Verdrag in 2010.
7. Elke verdere modernisering van kernwapens en overbrengingsmiddelen te ontmoedigen.
8. In 2010 overeenstemming te bevorderen over een verdrag dat productie van splijtstof voor nucleaire wapens verbiedt.
9. Te bevorderen dat de gehele splijtstofcyclus van nucleair materiaal onder supranationale controle gebracht wordt, ook ter beteugeling van nucleair terrorisme.
10. Er bij de regeringen van de Verenigde Staten, Polen en Tsjechië op aan te dringen af te zien van het anti-rakettenschild.
11. Het initiatief te nemen voor een onafhankelijk en gezaghebbend internationaal technisch onderzoek naar alle aspecten van wereldwijde afschaffing van alle kernwapens.

Een vastberaden voorhoede van landen kan door deze stappen te nemen kernwapenstaten in eigen bondgenootschap, alsook Rusland en China, aanzetten het doel van een kernwapenvrije wereld uiterlijk in 2020 te realiseren. Dat kan ook de kernwapenstaten India, Israël en Pakistan, die geen deel uitmaken van het Non-Proliferatie Verdrag, tot inkeer brengen. Daarom vragen wij regeringen, religieuze leiders, maatschappelijke instellingen en burgers deze oproep te steunen. Een kernwapenvrije wereld hoeft geen utopie te zijn als voldoende mensen zich hiervoor inzetten.

Inleiding

De kredietcrisis, de klimaatcrisis, de energiecrisis, de voedselcrisis: de wereld lijkt te worden overspoeld met crises die landsgrenzen overschrijden, het leven van miljoenen mensen beïnvloeden en alleen opgelost worden als regeringsleiders de handen ineen slaan. Er is nog zo'n probleem dat gevaarlijker is dan de eerder genoemde crises bij elkaar. Het IKV en Pax Christi vestigen met dit rapport de aandacht op de duizenden kernwapens die nog altijd op scherp staan en een bedreiging vormen voor het leven op aarde.

Kernwapens bedreigen tot op de dag van vandaag de veiligheid van alle mensen ter wereld. Sterker nog: ze doen dat in toenemende mate.

Het gevaar van verspreiding ('profleratie') van kernwapens over meer landen is zeer reëel. Bovendien is het risico groter geworden dat het beheer van bestaande kernwapenarsenalen tekortschiet. In tijden van (politieke) instabiliteit kunnen nucleair materiaal en nucleaire kennis in handen komen van radicale groeperingen – met alle gevaren van dien.

Wij hebben een historische kans op nucleaire ontwapening. Een kernwapenvrije wereld ligt, méér dan de afgelopen jaren het geval was, binnen de politieke mogelijkheden. Steeds meer mensen op invloedrijke posities delen het geloof in zo'n wereld. Zo pleitten George Shultz, William Perry, Henry Kissinger en Sam Nunn – vier grote namen uit de Amerikaanse politiek – voor een radicale uitbanning van kernwapens. Volgens hen kan en moet die in 2020 gerealiseerd zijn. De oproep van deze 'Bende van Vier' (die niet veel later door vier beroemde Britse collega's en in januari 2009 ook door vier gerenommeerde Duitse collega's herhaald

werd), vond steun bij tweederde van alle voormalige Amerikaanse ministers van Defensie en Buitenlandse Zaken en voormalige adviseurs voor nationale veiligheid. Onze minister van Buitenlandse Zaken, Maxime Verhagen, heeft zich in maart 2008 bij deze oproep aangesloten. Ook is recent het initiatief Global Zero gelanceerd, waarin vele wereldleiders zich scharen achter dit doel. Wat hoop geeft, is ook dat Obama heeft gezegd heeft dat het kernwapenvrij maken van de wereld een hoofddoel van de nieuwe Amerikaanse regering wordt.

Het IKV en Pax Christi doen een klemmend verzoek aan alle politici – en aan de Nederlandse regering in het bijzonder – om de oproep officieel en ondubbelzinnig te steunen. Om zich uit te spreken voor een kernwapenvrij Europa in 2015. En om zelf alvast stappen in die richting te zetten.

In dit rapport beschrijven IKV en Pax Christi kort de geschiedenis van zowel de kernbewapening als het verzet daartegen (hoofdstuk 1). Ook wordt ingegaan op de diverse manieren waarop kernwapens gezien worden en op de argumenten voor en tegen afschaffing (hoofdstuk 2). Tevens geven de organisaties een overzicht van actuele uitdagingen waarvoor het Non-proliferatieverdrag (NPV) staat en van mogelijkheden het te versterken (hoofdstuk 3). Bovendien wordt het belang verkend van 'kernwapenvrije zones' als opmaat voor een kernwapenvrije wereld (hoofdstuk 4). De vier hoofdstukken leiden tot een strategie om een kernwapenvrije wereld te realiseren – en een appel aan politiek en samenleving om zich achter die strategie te scharen (hoofdstuk 5).

Hoofdstuk 1

Kernwapens en het verzet ertegen: een geschiedenis in vogelvlucht

1.1. Kernbewapening begint

De nucleaire aanvallen op Hiroshima en Nagasaki in 1945 vormden de eerste en tot dusver ook de laatste ervaringen met het gebruik van kernwapens. De voorgeschiedenis van die wapens begon echter al in de jaren '30. Toen verscheen een publicatie van Hahn en Strassmann uit Berlijn over de splijting van uranium. Einstein en andere fysici waren bang dat Hitler op basis van die publicatie kernwapens zou proberen te ontwikkelen of dit reeds aan het doen was. Einstein drong er bij president Roosevelt op aan om ook in de Verenigde Staten te onderzoeken hoe kernsplijting gebruikt kon worden. Dit leidde in 1941 tot het Manhattan Project, waarin de VS, Canada en Groot-Brittannië met succes aan de productie van kernbommen werkten.

Politieke belangen

Het officiële doel van het bombardement op Hiroshima en Nagasaki was: Japan tot capitulatie dwingen. De aanval vond echter plaats tegen de wil van veel wetenschappers die bij de ontwikkeling van de kernbommen betrokken waren. Ook de hoogste generaals in het veld – met name Eisenhower en McArthur – waren tegen of werden buiten de besluitvorming gehouden. Japan was namelijk al zo goed als verslagen en was mogelijk zelfs schoorvoetend bereid dat te erkennen. Dat de Amerikaanse regering toch koos voor het bombardement, had naast een militaire ook een andere, politieke reden: de Sovjet-Unie moest zien dat de VS de machtigste staten ter wereld waren.¹

Dat kernwapens van oudsher sterk verbonden zijn aan politieke belangen, blijkt ook uit de eerste poging ze uit te bannen. Al in 1946 pleitte de VS met het Baruch Plan voor vreedzaam gebruik van kernenergie.² Volgens het plan zou zowel het onderzoek naar kernenergie als de ontwikkeling hiervan onder supranationaal gezag moeten worden geplaatst. Bestaande kernwapens zouden eveneens onder dit gezag moeten vallen. Ondertekenaars van het plan zouden bovendien geen nieuwe kernwapens mogen creëren. Amerika was op dat moment het enige land met zulke wapens. Toch

accepteerde de Sovjet-Unie het Baruch Plan niet. De VS zouden hierdoor namelijk over een kennismonopolie beschikken.

De Sovjet-Unie kwam met een tegenvoorstel: een verbod op zowel de productie als het gebruik van kernwapens en de vernietiging van bestaande voorraden. Maar dat stuitte weer op verzet van Amerika. De VS zouden alleen akkoord gaan met dit nieuwe plan als er eerst een internationaal controlesysteem in het leven werd geroepen. De Sovjet-Unie beschouwde internationale controle echter als een vorm van spionage. De onderhandelingen liepen vast en de kernwapenwedloop begon: de Sovjet-Unie vervaardigde in 1949 een eigen kernwapen. Alle pleidooien voor supranationaal beheer faalden.

Nucleaire wens

Eenzijds was het klimaat in 1946 gunstig voor de afschaffing van het kernwapen. Het nog jonge wapen was immers nog nauwelijks bureaucratisch ingebed in de defensie van de VS. Anderzijds was het klimaat ongunstig vanwege de snel verslechterende politieke relatie tussen de VS en de Sovjet-Unie – een verslechtering die uitmondde in de Koude Oorlog. Toen zowel de VS als de Sovjet-Unie na 1949 kernwapens hadden, werd ook de militaire rol ervan steeds belangrijker. Dit kwam tot uiting in het besluit van de VS in 1950 om de honderd- tot duizendmaal sterkere waterstofbom te ontwikkelen. Het politieke en het militaire belang van kernwapens raakten steeds nauwer met elkaar verweven. Afschaffing was niet meer aan de orde.

Ondertussen werd ook de techniek om kernwapens te gebruiken ('over te brengen') steeds verder ontwikkeld. Aanvankelijk ging het om lange-afstandsbommenwerpers, later om rakettechnologie. Met de ontwikkeling van de laatstgenoemde technologie (de Sovjets lieten in 1957 met de lancering van de Spoetnik zien dat de VS niet langer onkwetsbaar waren) kwam totale wederzijdse vernietiging in zicht. De raketten met kernwapens werden niet alleen op land geplaatst maar

¹ Van der Sijde, B. (2008), *Zeventig jaar nucleaire problemen*. Eindhoven: Vredescentrum TUE, pp. 5-10. In dit geschrift is de geschiedenis uitvoeriger behandeld dan hier weergegeven kon worden. Zie verder ook: <http://www.pugwash.nl>.

² Zie voor de tekst van het Baruch Plan: <http://www.atomicarchive.com/History/mp/index.shtml>.

ook op onderzeeboten, waardoor de onkwetsbaarheid ervan verzekerd was. Zo kon men zelfs ná een aanval van de vijand nog terugslaan.

De politieke en militaire kracht van kernwapens riep niet alleen een wapenwedloop tussen de twee grootmachten op, maar ook de wens van andere landen om eigen kernwapens en overbrengingsmiddelen te ontwikkelen. Groot-Brittannië, Frankrijk en China deden dat respectievelijk in 1952, 1960 en 1964. Daarnaast werden er Amerikaanse kernwapens geplaatst op het grondgebied van een toenemend aantal bondgenoten van de VS. In de tweede helft van de jaren '50 kwam er een discussie op gang over de plaatsing van Amerikaanse kernwapens in Europa – inclusief Nederland. Deze plaatsing is in NAVO-verband voltrokken.³

Er is sinds de jaren '80 van de vorige eeuw veel veranderd. Maar niet de principiële, morele afwijzing van kernwapens.

Het blijft 'NEE!'

Tekening: Len Munnik.

1.2. Het protest begint

De ontwikkeling van de kernwapens en de daarmee gepaard gaande wapenwedloop riepen protest op. Na het protest van wetenschappers die bij de ontwikkeling van de atoombom betrokken waren tegen het eerste gebruik in kwam er begin jaren '50 protest tegen de ontwikkeling van de waterstofbom en de proeven ermee. Die werden toen nog in de atmosfeer gedaan en veroorzaakten daardoor veel radioactieve neerslag. Grote indruk maakte met name de besmetting van vissers in Japan door een waterstofbom die op grote afstand van dat land ontplofte, namelijk op het toenmalige 'Amerikaanse' atol Bikini in de Stille Oceaan. Wetenschappers die de basis hadden gelegd voor de kernwapens – onder wie opnieuw Einstein – waarschuwden publiekelijk voor de gevaren van deze wapens. Die waarschuwing leidde tot de Pugwash-beweging van wetenschappers tegen kernwapens (zie kader hieronder). Ook de publieke onrust groeide. Dat bleek met name in de VS, waar SANE snel groeide: de beweging tegen gezondheidsbedreigende atoombproeven en voor een verstandig en gezond ('sane') nucleair beleid. In Groot-Brittannië kreeg de Campagne voor Nucleaire Ontwapening (CND) in korte tijd veel aanhang.⁴

Cubacrisis

De publieke onrust in deze periode kon niet verhinderen dat de wereld in 1962 aan de rand van de afgrond kwam te staan. De 'Cubacrisis' van dat jaar ontstond toen de Sovjet-Unie raketten met kernwapens op Cuba plaatste, dreigend dicht bij Amerika, als antwoord op soortgelijke wapens van de VS in Europa en op de – mislukte – poging van de VS het regime van Castro in Cuba te beëindigen. Amerika reageerde als door een wesp gestoken. Een nucleaire confrontatie kon nét worden voorkomen, dankzij de bereidheid van de Sovjet-Unie de wapens uit Cuba terug te trekken en de garantie van de VS om zowel Cuba met rust te laten als de Amerikaanse kernwapens uit Turkije te verwijderen. De crisis leidde tot een belangrijk besef bij de twee grootmachten: ze zouden op een aantal punten moeten samenwerken. Dan zouden ze kernwapens als afschrikmiddel kunnen blijven gebruiken en

³ Levite maakt aannemelijk dat de plaatsing van Amerikaanse kernwapens in Europa door de VS mede bedoeld was om Europese bondgenoten af te houden van de ontwikkeling van een eigen kernwapen. Zie: Levite, A. (2002-2003), 'Never say never again. Nuclear reversal revisited', in: *International Security* Vol. 27(3), pp. 59-88.

⁴ Zie: Wittner, L. (1997), *The Struggle Against the Bomb*, vol. 2, 1954-1970, Stanford: Stanford University Press. Wittner geeft een gedetailleerd overzicht van het verzet tegen kernwapens in deze periode. In vol. 1 behandelt hij de periode tot 1954, in vol. 3 de periode 1971-2002. De geschiedenis van de Nederlandse vredesbeweging van 1945 tot 1982 is beschreven in Everts, Ph. P. en G. Walraven (1984), *Vredesbeweging, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum* en vanaf 1983 tot 2002 in regelmatige bijdragen in de *Jaarboeken Vrede en Veiligheid*. Voor geschiedenis en standpunten van IKV en Pax Christi zie de bijlage van dit rapport.

Pugwash

De internationale Pugwash-beweging werd opgericht door wetenschappers die het dreigende gevaar van (kern)oorlogen wilden keren. De organisatie ontleent haar naam aan het Canadese plaatsje Pugwash in Nova Scotia, waar in 1957 de eerste bijeenkomst werd gehouden. Op deze bijeenkomst kwamen 22 vooraanstaande wetenschappers bijeen die de beginnende kernbewapening zorgwekkend vonden. Zij waren afkomstig uit de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie, Japan, Groot-Brittannië, Canada, Australië, de Volksrepubliek China, Oostenrijk en Polen. De Pugwash-beweging belegt nog elk jaar symposia en workshops over de dreigingen waarmee de mensheid wordt geconfronteerd. Sinds 1967 vindt jaarlijks een algemene ‘Pugwash Conference on Science and World Affairs’ plaats. Nederland was in 1980 en 2009 gastland.

tegelijktijd het risico op een nucleaire oorlog verkleinen.⁵ De Cuba crisis had nog een effect: de publieke onrust werd er verder door aangewakkerd. Om die enigszins in te tomen, moesten de VS en de Sovjet-Unie iets doen aan het beheersen van kernwapens – en aan het radioactieve stralingsgevaar (de ‘fall-out’) dat veroorzaakt werd door het testen van die wapens in de atmosfeer.

1.3. Wapenbeheersing en voortgaande bewapening

De Cubacrisis en de publieke onrust waren de directe aanleiding om tot kernwapenbeheersing te komen. Zo spraken de VS en de Sovjet-Unie in 1963 af om een directe telefoonverbinding aan te leggen tussen hun leiders. Die moest voorkomen dat er ‘per ongeluk’, door mis- of vertraagde communicatie, een kernoorlog zou uitbreken. De tweede maatregel was een verdrag uit hetzelfde jaar, waarin kernproeven in de open lucht verboden werden. Dit moest de gezondheidsrisico’s van kernproeven beperken. De VS en de Sovjet-Unie erkenden ook de noodzaak om verdere verspreiding van kernwapens te voorkomen. Niet alleen Groot-Brittannië

(1952) en Frankrijk (1960), maar ook China was in 1964 bij de ‘nucleaire club’ gekomen; er moest voorkomen worden dat nog meer landen kernwapens ontwikkelden.

Tekening: Len Munnik.

Non-proliferatieverdrag

Vanuit dat streven kwam in 1968 het Non-proliferatieverdrag (NPV)⁶ tot stand – en werd meer in het algemeen de nadruk gelegd op samenwerking en het wegnemen van onderlinge spanning (‘ontspanning’). In het NPV beloven de kernwapenstaten af te zien van het verspreiden van kernwapens, andere landen ook niet te steunen bij het verkrijgen van kernwapens en de controle over hun eigen kernwapens niet over te dragen aan andere staten (artikel I). De niet-kernwapenstaten in het Verdrag zien af van kernwapens (artikel II) en doen dat onder toezicht van het *International Atomic Energy Agency* (IAEA) (artikel III). Zij krijgen in ruil daarvoor het recht kernenergie te ontwikkelen en te gebruiken voor vreedzame doeleinden – ook onder inspectie van het IAEA (artikel IV). Kernwapenstaten zijn verplicht om de potentiële voordelen van alle mogelijke vreedzame toepassingen van nucleaire kennis beschikbaar te stellen aan niet-kernwapenstaten (artikel V). De kernwapenstaten verplichten zich bovendien tot het stoppen van de

⁵ Overigens wist de CIA destijds niet dat er ook al kernkoppen in Cuba waren. Dat werd pas in 1992 bekend tijdens een conferentie in Havana met ook de Cubaanse en Russische betrokkenen en met opening van de archieven. McNamara in 1992: “Why did the Soviet Union deploy tactical nuclear weapons in Cuba? Here at the Havana conference, General [Anatoly] Gribkov said yesterday that the tactical weapons were only for deterrence. But how could they have been for deterrence when we didn’t even know they were on the island?”, http://www.armscontrol.org/act/2002_11/cubanmissile.

⁶ Zie voor de volledige verdragstekst.: <http://disarmament.un.org/wmd/NPT/npttext.html>.

kernwapenwedloop op korte termijn en tot nucleaire ontwapening en tot een verdrag over algehele ontwapening onder strikte internationale controle (artikel VI).⁷

Het NPV zou niet het enige akkoord worden om kernwapens te beheersen. In 1972 volgden bijvoorbeeld het ABM-verdrag (over de *Anti-Ballistic Missiles*: raketten ter verdediging tegen een nucleaire aanval) en het SALT-verdrag (*Strategic Arms Limitation Talks*-verdrag) tussen de VS en Sovjet-Unie. In het ABM-verdrag, waar de VS in 2002 uitstapten, werd het aantal *Anti-Ballistic Missiles* beperkt tot de hoeveelheid die rondom Moskou en op een luchtmachtbasis in het Amerikaanse stadje Grand Forks stonden. Hierdoor werd de mogelijkheid van onkwetsbaarheid uitgesloten en bleef dus de wederzijdse afschrikking in stand. In het SALT-Verdrag werd een bovengrens gesteld aan het aantal strategische wapens (zie kader hieronder) waarmee de beide supermachten elkaar vanaf het eigen grondgebied konden bestoken; een grens die overigens zo hoog lag dat geen van de twee landen verplicht werd tot enige ontwapening.

Strategische en tactische kernwapens

De verdragen over *strategische* wapens betreffen uitsluitend de kernwapens waarmee Amerika en de Sovjet Unie (nu Rusland) elkaars grondgebied kunnen treffen. Een *strategisch* kernwapen is vooral bedoeld om in geval van een oorlog grote strategische doelen uit te schakelen: van volledige commandocentra tot lanceerinrichtingen voor kernraketten en van (militaire) industriegebieden tot complete steden. Zo wordt het algehele vermogen van de tegenstander om oorlog te voeren zoveel mogelijk uitgeschakeld. Strategische kernwapens hebben een grote explosieve kracht, variërend van ongeveer honderd kiloton tot meerdere megatonnen. Tactische kernwapens, daarentegen, zijn kleiner en minder krachtig. Zij zijn bedoeld voor gebruik op het slagveld en worden in de strijd gecombineerd met strategische kernwapens en conventionele niet-kernwapens.

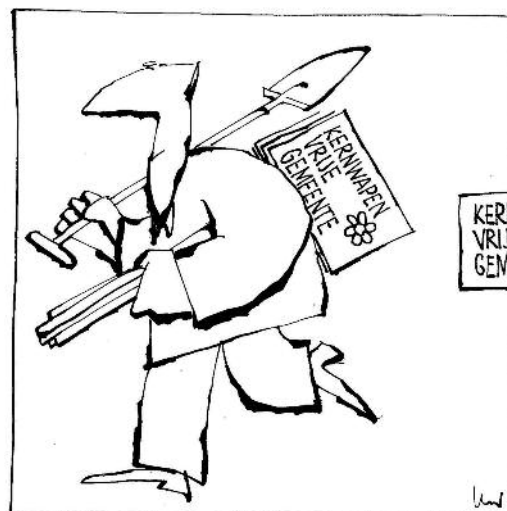
Door de dooi in de verhoudingen tussen Oost en West en de akkoorden die werden afgesloten, verminderde de publieke onrust over kernwapens. Ondertussen ging de wapenwedloop gewoon door, zowel wat betreft de strategische wapens (die de VS en de Sovjet-Unie op elkaars grondgebied gericht hielden) als de tactische. Zo begon ook in Europa in de tweede helft van de jaren '70 een nieuwe wedloop. De Sovjet-Unie verving oude raketten door de veel modernere SS-20 raket. De VS kondigden de komst aan van de zogenoemde neutronenbom (die bekend werd als een 'vriendelijk' kernwapen: het zou mensen doden, maar gebouwen laten staan). En eind 1979 besloot de NAVO tot de plaatsing van Pershing II- en kruisraketten in Europa.⁸ Wat het Westen betrof, dienden de Amerikaanse kernwapens in West-Europa zowel een militair als een politiek doel. Militair gezien compenseerden zij, bij een confrontatie met de Sovjet-Unie in Europa, de Westerse zwakte op het gebied van conventionele wapens. Politiek gezien moest hun aanwezigheid ervoor zorgen dat een eventuele kernoorlog niet tot Europa beperkt zou blijven. Doordat bijvoorbeeld de Pershing II en de

Cartoonist Opland tekende de logo's van dé twee grote vredesdemonstraties in Nederland: die op 21 november 1981 in Amsterdam en die op 29 oktober 1983 in Den Haag. Op het logo van 1981 staat een vastberaden vrouw die de bom wegschopt. In 1983 heeft de vrouw versterking gekregen van man en kinderen.

⁷ Van der Sijde, B. (2008), a.w., p. 18. Zie ook: <http://www.un.org/events/npt2005/npptreaty.html>. De verplichting tot 'nucleaire ontwapening' wordt door de meeste niet-kernwapenstaten uitgelegd als een verplichting tot algehele afschaffing van de kernwapens (een verplichting die de kernwapenstaten niet nakomen), terwijl de kernwapenstaten zelf zeggen dat zij door verdragen te sluiten en de aantallen te reduceren wel aan 'nucleaire ontwapening' doen. Een ander conflictpunt vormt de vraag of 'algehele ontwapening' een voorwaarde is voor een effectief non-proliferatiebeleid of andersom.

⁸ Voor een gedetailleerd overzicht van de Amerikaanse en Sovjet-moderniseringsbesluiten, de rol van Europa en de (vooral op de publieke opinie gerichte) functie van wapenbeheersingsonderhandelingen, zie: Hogebrink, L. (1981), 'NAVO Modernisering', 'Een geschiedenis herhaalt zich' en 'Modernisering: een plaatje (NAVO en Warschau Pakt)', in: *IKV Vredesmagazine*, 1981.

In het najaar van 1979 organiseerden IKV-kernen in vele tientallen gemeenten een peiling onder de burgers over kernwapens. Op 7 december 1979 werden de resultaten in Den Haag gepresenteerd (zie foto). Begin jaren '80 verklaarden meer dan honderd gemeenten zich kernwapenvrij.
Foto: IKV. Tekening: Len Munnik.

kruisraketten in West-Europa doelen in de Sovjet Unie zouden kunnen treffen, waren de VS ook doelwit van een eventueel Sovjet antwoord. Dit zou – vooral in Westeuropese ogen – de geloofwaardigheid van de Amerikaanse afschrikingsgarantie jegens West Europa verder doen toenemen.

De VS waagden zich niet aan een 'no first use'-verklaring van kernwapens. Deze zou de afschrikingsstrategie, waarin de tegenstander altijd rekening moest houden met een escalatie naar nucleair niveau, ondermijnen. De Sovjet Unie legde in 1982 wel een 'no first use'-verklaring af, maar deze werd in het westen vooral gezien als een propagandastunt (het was de tijd van de grote protesten tegen de kernwapens). In 1993 heeft Rusland de verklaring weer ingetrokken.

Nederlands protest

Het IKV ontwikkelde in 1977 de campagne 'Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland'. Het IKV had hiertoe besloten omdat het kernwapenvraagstuk vrijwel uit de publieke aandacht was verdwenen, terwijl de wapenwedloop gewoon doorging. Een veiligheidssysteem dat berustte op de bereidheid tot massale vernietiging was in de ogen van het IKV niet alleen gevaarlijk maar ook moreel volstrekt verwerpelijk. Schaamte over deze ontarding van de manier waarop mensen met elkaar omgingen, was een

hoofdmotief in het Manifest tegen de kernwapens, gepubliceerd in de Vredesweek van september 1977.

De start van de IKV-campagne viel vrijwel samen met het rumoer dat in de zomer van 1977 ontstond over de neutronenbom door de 'Stop de N-Bom' campagne. De publieke aandacht voor kernwapens was in één klap terug in Nederland. En na het NAVO-besluit in 1979 om Pershing II- en kruisraketten in West-Europa te plaatsen, ontstond vrijwel overal in Europa een breed publiek protest. Het IKV speelde een belangrijke rol in het ontstaan en coördineren van dit protest.⁹

In Nederland organiseerde het IKV, in samenwerking met enkele andere vredesgroepen en linkse politieke partijen, een massale demonstratie. In november 1981 kwamen hiervoor 400.000 mensen samen op het Museumplein in Amsterdam. De samenwerking werd voortgezet in het 'Komitee Kruisraketten Nee' (KKN) dat in 1982 werd opgericht. Dit comité was de initiator van de demonstratie in oktober 1983 toen op het Malieveld/Zuiderpark in Den Haag 550.000 mensen bijeenkwamen. In 1985 werd door het KKN het Volks-petitionnement tegen de kruisraketten georganiseerd. Ruim 3,75 miljoen Nederlanders tekenden deze oproep aan de regering om af te zien van de plaatsing van kruisraketten.

⁹ Voor de ontwikkeling van het internationale beleid van het IKV, zie: Hogebrink, L. (1983) 'Voorbij de "hollanditis"', in: Faber, M. J., Hogebrink, L., Ter Laak, J. & Ter Veer, B., *Zes jaar IKV campagne*, Amersfoort/Leuven: De Horstink, en Walraven, G., (1987), *Het Internationale Werk*, in: Everts, Ph. en G. Walraven (red.), *In Actie voor een Vredesklimaat, Twintig Jaar IKV*, Amersfoort/Leuven: De Horstink.

De legendarische demonstratie in Den Haag op 29 oktober 1983, met als motto: 'Geen nieuwe kernwapens in Europa.'

Foto: Jan Stegeman, IKV.

1.4. Ontwapening begint, zet het ook door?

Een combinatie van politieke veranderingen en de publieke onrust van de vroege jaren '80 gaf de aanzet tot de eerste echte ontwapeningsstappen. In de Sovjet-Unie kwam in 1985 Michail Gorbatsjov aan de macht. Het jaar daarop, tijdens de beroemd geworden top in Reykjavik van oktober 1986, stelde de Amerikaanse president Ronald Reagan voor om binnen tien jaar alle offensieve raketten af te schaffen. Gorbatsjov reageerde met zijn voorstel om binnen tien jaar alle strategische kernwapens af te schaffen. Reagan maakte de inzet vervolgens nog hoger: hij stelde voor alle kernwapens (dus ook de tactische) de wereld uit te helpen.

Maar Reagan hield wel vast aan een beschermings-systeem tegen eventuele kernwapens van wie dan ook. Dat zou een anti-rakettenschild moeten worden, op te bouwen via het *Strategic Defense Initiative* (SDI)-programma. De Sovjet-Unie, waaraan Reagan het SDI- of 'Star Wars'-programma ook had aangeboden, zag

dat toch als een teken van wantrouwen. Daarom bleef de ontwapening in eerste instantie beperkt tot het verwijderen van de middellange-afstandswapens uit Europa, via het befaamde *Intermediate-Range Nuclear Forces* (INF)-verdrag uit 1987. Dankzij dit akkoord werd Nederland de plaatsing van de kruisraketten bespaard.

Vlak voor het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in 1991 nam de toenmalige president George Bush sr. een eenzijdig besluit, waarop Gorbatsjov reageerde met vergelijkbare toezeggingen: vrijwel alle tactische kernkoppen zouden verdwijnen. Deze toezeggingen werden echter nooit in een verdrag vastgelegd en helderheid over het uitvoeren ervan blijft tot op de dag van vandaag uit. Er zijn nog steeds duizenden Russische tactische kernwapens. De VS heeft een groot aantal tactische kernwapens teruggetrokken, maar een beperkt aantal wapens van de VS is in Europa gebleven, onder meer in Nederland. De VS en de Sovjet-Unie

hadden in 1991 in het START 1-verdrag al besloten het aantal strategische raketten te verminderen tot maximaal 6.000. In 1993 volgde het START 2-verdrag, dat het maximum op 3.500 stelde.

Het START 2-verdrag is nooit tot uitvoering gekomen. Voor het START 2-verdrag kwam een nieuw verdrag tussen Amerika en Rusland in de plaats: het Strategic Offensive Reductions Treaty (SORT), ook wel het 'Verdrag van Moskou' genoemd. Daarin verplichtten de twee grootmachten zich om hun operationele strategische nucleaire capaciteit vóór 31 december 2012 te reduceren tot 1.700 à 2.200 kernkoppen. Het SORT-verdrag bevat geen maatregelen om vooruitgang te verifiëren, waardoor beide partijen voor het uitwisselen van informatie en het toestaan van inspecties tot op de dag van vandaag zijn aangewezen op het verificatieregime van het START 1-verdrag. Het START 1-verdrag loopt echter af op 5 december 2009, drie jaar voordat de limiet van het SORT-verdrag verloopt.¹⁰ In 2009 moeten dus nieuwe afspraken worden gemaakt.

Tussen 1986 en 2008 is het totale aantal kernwapens teruggebracht van ca. 70.000 tot ca. 25.000. De toekomst van verdere reducties is ongewis. Voor de afgesproken reducties van de strategische wapens vervalt in 2009 het verificatieregime en voor de tactische kernwapens zijn er geen afspraken en ook geen onderhandelingen.

In 1992 kwam na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie ook het Nunn-Lugar programma tot stand. Dit programma (genoemd naar de Amerikaanse senatoren die het initiatief namen) heeft tot doel massavernietigingswapens en de daarbij behorende infrastructuur in de voormalige Sovjet staten te beveiligen en ontmantelen.¹¹ De samenwerking-programma's van de VS en Rusland rondom beveiliging van nucleaire sites in Rusland en het opruimen van hoog verrijkt uranium dat in Russische kernwapens gebruikt is lopen nog steeds en leveren resultaten op.¹² Zo levert verrijkt uranium uit het Russische kernwapenprogramma nu 10% van de brandstof van de Amerikaanse energiecentrales. Voorts besloten de VS en Rusland in 1992 vrijwillig tot een moratorium op kernproeven, waaraan ze zich al 16 jaar houden.

Dat de ontwapening tussen 1986 en 1994 voorspoedig verliep, zorgde ervoor dat de publieke belangstelling voor kernwapens terugliep. Dit gebrek aan belangstelling gaf beleidsmakers en militairen in kernwapenstaten de kans het proces van ontwapening niet te versnellen en weer voorzichtig plannen te maken voor het vernieuwen van de wapensystemen. Toch zijn alle plannen voor vervanging en modernisering vooralsnog door het Congres afgewezen. Mede daardoor is het inmiddels zo'n twintig jaar geleden dat de kernkoppen voor het laatst gemoderniseerd zijn – al is het onderzoek doorgegaan en blijven de voorstellen komen.

¹⁰ Zie: http://www.armscontrol.org/act/2008_10/strategiclimbo.

¹¹ Zie: http://en.wikipedia.org/wiki/Nunn-Lugar_Cooperative_Threat_Reduction

¹² Zo meldt Thomas D'Aghostino, hoofd van de *National Nuclear Security Administration*, op 20 september 2008: "Under the Bratislava Nuclear Security Initiative, the American National Nuclear security Administration (NNSA) accelerated its nuclear security cooperation with Russia and has completed security upgrades at 85% of Russian nuclear sites of concern. We are on target to complete the balance of sites by the end of this year. In 2008 we ceased operations of two reactors located in the city of Seversk, Russia, ending 43 years of weapons-grade plutonium production there. They anticipate shutting down the one remaining plutonium producing reactor in Russia no later than 2010. And we have verifiably downblended more than 337 metric tons of Russian former-weapons HEU - - material which provides 10 % of all U.S. electricity - - and have reached agreement with Russia on a technical and financial plan to eliminate 34 metric tons of their weapon-grade plutonium." D'Aghostino, T. (2008), speech op de Council on Christian Approaches to Defence and Disarmament (CCADD)-conferentie Washington, <http://nnsa.energy.gov/news/print/2140.htm>.

Het Volkspetitionnement tegen de kruisraketten werd in 1985 door 3,75 miljoen Nederlanders ondertekend. Daarmee was het de grootste handtekeningenactie ooit in Nederland gehouden. Premier Ruud Lubbers nam de handtekeningen in ontvangst uit handen van Sienie Strikwerda (voorzitter Komitee Kruisraketten NEE, links) en Mient Jan Faber (secretaris Komitee Kruisraketten NEE, rechts).
Foto:IKV.

1.5. Non-proliferatieverdrag verlengd en gefrustreerd

Na Bush sr. stond ontwapening niet hoog op de politieke agenda van de VS. De Amerikaanse president Clinton gaf er onvoldoende prioriteit aan en miste zo de kansen die er tijdens zijn termijnen lagen om op dit gebied een doorbraak te forceren.¹³ Het was dan ook geen vanzelfsprekendheid dat tijdens de NPV-herzieningsconferentie in 1995 het NPV onbeperkt verlengd werd en een aantal belangrijke uitgangspunten en doelstellingen¹⁴ werd aangenomen. Dat het toen al veel moeite kostte om op de weg van ontwapening voort te

gaan en de principes en uitgangpunten in praktijk te brengen bleek al in hetzelfde jaar toen het niet lukte het overleg te starten over een verdrag de productie van splijtstof voor nucleaire wapens verbiedt, het zogeheten *Fissile Material Cut-off Treaty* (FMCT)¹⁵. Verzet onder meer van de VS heeft het overleg over zo'n verdrag tot op heden tegen gehouden. In 2006 leek het erop dat de impasse doorbroken kon worden toen de VS een concept verdrag presenteerden. Het overleg daarover starten zonder voorwaarden vooraf, zoals Nederland en de EU in 2007 voorstelden, is helaas nog niet gelukt. In 1996 lukte het wel het internationale verdrag tegen kernproeven, het *Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty*

¹³ Zie wat de VS betreft: Sauer, T. (2008). *US nuclear weapons policy under the Clinton administration: a missed opportunity due to bureaucratic inertia and a lack of political leadership*. Paper voor de SOAS- conferentie, Londen, 7 januari.

¹⁴ Zie voor de uitgangspunten en doelstellingen: <http://www.reachingcriticalwill.org/legal/npt/1995dec.html#2>. De uitgangspunten en doelstellingen werden aangenomen tijdens de NPV-herzieningsconferentie in 1995, met een verwijzing naar een VN Veiligheidsraad-resolutie.

¹⁵ Zie <http://www.reachingcriticalwill.org/legal/fmct.html>.

(CTBT), tot stand te brengen en getekend te krijgen. Dit verdrag is wel getekend door de VS, maar in 1999 weigerde de Senaat in de VS het te ratificeren. Het is nog steeds niet geratificeerd door de VS en door een aantal andere landen, van wie de ratificatie nodig is voor het van kracht worden van het verdrag. (zie kader)

Het CTBT of Alomvattend Teststopverdrag

Het Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty (CTBT), of 'Teststopverdrag', verbiedt alle kernwapenexplosies in elke omgeving, zowel voor militaire als civiele doelen. Het is het vervolg op de Partial Test Ban Treaty uit 1963. Het CTBT werd op 24 september 1996 ondertekend door 71 staten, waaronder vijf van de acht landen die op dat moment kernwapens hadden. Het CTBT is op dit moment ondertekend door 176 landen en geratificeerd door 132 landen. India en Pakistan hebben het verdrag niet ondertekend, net zo min als Noord-Korea. India en Pakistan deden vlak achter elkaar atoomtests in 1998, terwijl Noord-Korea in 2006 een test gedaan heeft. Het Teststopverdrag treedt pas in werking als de 44 landen die geacht worden kernwapens te kunnen ontwikkelen het akkoord getekend en geratificeerd hebben. Van die 44 hebben India, Pakistan en Noord-Korea nog geen handtekening gezet. Dertien ondertekenaars hebben het verdrag nog niet geratificeerd, waaronder China, Iran, Israël en de VS.¹⁶

De hoop dat het NPV versterkt zou worden in 2000 tijdens de herzieningsconferentie was dan ook niet erg groot. Toch lukte het om een belofte te krijgen van de deelnemende kernwapenstaten die lid zijn van het NPV dat ze gaan werken aan de versterking van het NPV en met name aan de implementatie van artikel VI via dertien beloften voor verdere stappen richting nucleaire ontwapening.¹⁷ (zie kader in hoofdstuk 4) De terroristische aanval op de Twin Towers en het Pentagon

op 11 september 2001 leidde ertoe dat de VS zich niets aantrokken van de beloften die in 2000 gedaan waren en meer en meer zijn eigen gang ging.

De VS zochten hun eigen partners buiten de VN om in het voorkomen van nucleair terrorisme en stelde de strijd centraal tegen proliferatie van kernwapens in landen die volgens Bush jr. tot de 'axis of evil' behoren: Irak, Noord-Korea en Iran. In 2003 vielen de VS Irak binnen en verliet Noord-Korea het NPV. In het geval van Iran luisterden de VS nauwelijks naar de genuanceerde rapporten van het IAEA en vond ook de terughoudende rapportage van de eigen Amerikaanse inlichtingendiensten geen weerklank.¹⁸ De VS stelden de eigen veiligheid centraal en heeft in 2002 zijn deelname aan het ABM-Verdrag opgezegd, zodat een antiraketschild tegen aanvallen van potentiële nieuwe kernwapenstaten ontwikkeld en gebouwd kan worden. Het gevolg was onder meer dat de NPV-herzieningsconferentie van 2005 volledig mislukte en er geen - door alle leden van het NPV - aanvaard slotdocument werd aangenomen.

De vrees voor verspreiding van kernwapens naar meer landen is reëel. De proliferatie heeft geen halt gehouden. India voerde in 1974 een eerste kernproef uit en deed dit opnieuw in 1998. Pakistan volgde India enkele weken na deze proef uit 1998. Geen van beide landen heeft het NPV ondertekend. Ook Israël, dat al eerder te boek stond als kernwapenstaat, is geen lid van het NPV. Verder trok Noord-Korea zich in 2003 terug uit het NPV, om drie jaar later een atoomproef uit te voeren. Met die explosie gaf het aan definitief tot de 'nucleaire club' te behoren. Eind 2008 voegde Noord-Korea zich weer onder het IAEA-regime, nadat het was geschrapt van Amerika's lijst van terroristische staten. Iran, dat wel lid is van het NPV en zegt de vreedzame mogelijkheden van nucleaire technologie te onderzoeken, wordt door veel staten niet vertrouwd. Na 2003 duiken steeds meer aanwijzingen op dat Iran die technologie voor militaire doelen wil inzetten en zich

¹⁶ Zie voor de verdragtekst en de stand van zaken met betrekking tot ondertekening en ratificatie: <http://www.ctbto.org/the-treaty/>.

¹⁷ De dertien beloften uit 2000 zijn niet verdragmatig en staan open voor interpretatie. Er was in toenemende mate aanleiding tot scepsis over de inlossing van die beloften door de kernwapenstaten. Terecht, naar bleek: behalve de belofte om vooruitlopend op het CTBT-verdrag het moratorium op kernproeven te handhaven, is vrijwel geen enkele belofte ingelost.

¹⁸ "In mei 2003 stuurde Iran het Ministerie van Buitenlandse Zaken een geheim voorstel voor een 'grote overeenkomst' die 'volledig transparant' zou zijn en de verzekering zou inhouden dat Iran geen kernwapens zou ontwikkelen. Het voorstel behelsde ook een eind aan 'elke materiële steun aan Palestijnse verzetsgroepen' en de transformatie van Hamas en Hezbollah tot 'puur politieke organisaties'. Boorde Bush het geplande overleg in Genève de grond in zonder te beseffen hoe hard daardoor zijn eigen ambtenaren aan gewerkt was?" David Owen (2008), *Zieke Wereldleiders*, Amsterdam: Nieuw Amsterdam, p. 251.

daarvoor de middelen verschaft.¹⁹ Iran heeft bovendien het aanvullende veiligheidsprotocol dat het NPV moet versterken, niet geratificeerd. Wel heeft Iran dat protocol een paar jaar lang vrijwillig toegepast en (niet-reguliere) inspecties toegelaten. Maar op het moment dat het rapport van de IAEA in 2005 aan de Veiligheidsraad werd overgedragen, trok Iran deze

Een Indische militair naast een raket Prithvi tijdens een parade op de Dag van de Republiek op 26 januari 2004 in New Delhi, India.

Foto: ANP.

toestemming in.²⁰ In september 2008 komen er weer signalen uit Iran dat het zich aan het aanvullende protocol wil onderwerpen als het IAEA helpt bij het opzetten van een splijtstof cyclus voor vreedzame kernenergie.²¹

Er komen ook positieve signalen voor versterking van het NPV uit andere regio's. Zo besluit Zuid Afrika in 1993 zich te ontdoen van het kernwapen en doet ook Libië dat in 2003.²² Dat effent mede de weg voor een kernwapenvrije zone in Afrika (zie hs. 4). Bovendien worden alle voormalige Sovjet staten – behalve Rusland – kernwapenvrij en verklaren een aantal ervan – de Centraal Aziatische – zich in 2006 tot een kernwapenvrije zone (zie hs. 4).

1.6. De rol van kernwapens anno 2008

Verenigde Staten

Het beleid van president Bush jr. heeft een zwaar stempel gedrukt op de rol van kernwapens in het eerste decennium van de 21ste eeuw. Het in 2002 verschenen document van de Amerikaanse regering over de *National Security Strategy* was een aanzienlijke verscherping van het nucleaire beleid van de VS. In dit document is als reactie op de terroristische aanslagen in september 2001 de mogelijkheid van 'pre-emptive strikes' (preventieve aanvallen) aangekondigd. Zelfs wanneer de nationale veiligheid van de VS nog geen concreet gevaar loopt maar enkel bedreigd wordt, kan tot een – eventueel nucleaire – aanval overgegaan worden. Het zo ingevulde concept 'pre-emptive strike' scheidt dus de mogelijkheid voor het gebruik van kernwapens, ook tegen niet-nucleaire bedreigingen.²³

Het gevaar voor nucleair terrorisme en voor proliferatie naar landen die volgens de VS tot de 'axis of evil' behoren, zijn de redenen voor deze strategie. Kissinger, Shultz, Perry en Nunn wijzen er in 2007 op dat het verre van zeker is dat deze strategie de nieuwe nucleaire vijanden afschrikt. Zij vrezen dat het gevaar van het gebruik van nucleaire wapens dramatisch zal toenemen en pleiten om die reden voor het compleet afschaffen van deze wapens.

¹⁹ Zie: Iran's Nuclear Programme in a Dangerous Poker Game, in: *Disarmament Diplomacy*, Issue 84, Spring 2007 <http://www.acronym.org.uk/dd/dd84/84news03.htm>.

²⁰ Zie: http://www.iran-press-service.com/ips/articles-2005/october-2005/Iran_nuclear_91005.shtml.

²¹ Zie: <http://www2.irna.ir/en/news/view/line-17/0809238440164232.htm>.

²² Wat Libië betreft, zie: <http://www.wisconsinproject.org/countries/libya/libya-nuc.htm>.

²³ Schennink, B. (2003), 'Pre-emptieve oorlog of pre-emptieve vrede? De Nationale Veiligheidsstrategie van de Verenigde Staten: een uitdaging voor de vredesbeweging', in: Bomert, B., Van den Hoogen, T. & Wessel, R. (red.), *Jaarboek Vrede en Veiligheid 2003*, Nijmegen, CICAM, p. 118-130; Simpson, E. (2008). 'New opportunities to question US reliance upon nuclear weapons.' In: *INESAP Information Bulletin 28*, april.

De mededeling van de Amerikaanse regering dat ze preventief kan aanvallen, frustreert de garantie die kernwapenstaten in 1995 op de NPV-herzieningsconferentie gaven aan niet-kernwapenstaten: dat ze hen nooit met kernwapens zouden aanvallen.²⁴ Daar komt bij dat in deze strategie een behoorlijk aantal wapens klaar moet zijn om gebruikt te worden, ofwel op 'alert' moet staan.

In september 2008 publiceren de ministers Gates (Defensie) en Bodman (Energie) de nota "National Security and Nuclear Weapons in the 21st Century". Daarin schrijven ze dat ook in de toekomst "strategic nuclear weapons available on a day-to-day basis" nodig blijven.²⁵ Het gevaar op een onbedoelde en per ongeluk afgeschoten kernwapen wordt dus niet kleiner. De ministers pleiten in deze nota nadrukkelijk voor modernisering van de nucleaire wapens. Deze modernisering is vooral gericht op een veiliger vervanging van de huidige, sterk verouderde kernkoppen, maar ook op een grotere precisie van nucleaire wapens. De voorgestelde *Reliable Replacement Warhead* (RRW) is een voorbeeld van zo'n nieuwe kernkop.²⁶ De ministers pleiten er bij het Congres sterk voor om geld beschikbaar te stellen voor modernisering van de huidige kernwapens via het RRW concept. Ook omdat de VS dan het moratorium op testen kunnen handhaven en op den duur minder oude kernwapens in voorraad hoeft te houden.²⁷ In het nieuwe Congres kan dit plan voor modernisering gepresenteerd worden als een mogelijkheid om zonder testen en met minder kernwapens het kernwapenarsenaal van de VS aan te passen. Dat geeft het Congres de mogelijkheid om het CTBT te ratificeren en de wereld te laten zien dat de VS werken aan reductie van haar aantal kernwapens.²⁸ Het is echter ook goed

mogelijk dat niet alleen het Congres, maar ook hoge militairen de modernisering van nucleaire wapens nu geen prioriteit geven. De bezuinigingen die de kredietcrisis met zich meebrengt, kunnen het leger doen besluiten een grotere prioriteit te geven aan materiaal voor de missies in Afghanistan en Irak. De mate waarin de publieke opinie de nieuwe regering vraagt te werken aan een wereld zonder kernwapens, kan mede beslissend zijn voor de richting die gekozen wordt.

Europa, Rusland en China

Ook Frankrijk heeft zich niet onbetuigd gelaten qua uitbreiding van het gebruik van kernwapens. In januari 2006 betoogde president Chirac dat Frankrijk klaar staat om een nucleaire aanval te beginnen tegen elk land dat een terroristische aanval steunt tegen Franse belangen.²⁹ Van enige beperking is dus nauwelijks meer sprake. De nieuwe president, Sarkozy, heeft dat weer afgezwakt, en bovendien een reductie van de Franse kernwapens tot minder dan 300 aangekondigd. Frankrijk gaat wel door met de modernisering van haar kernraketten voor de onderzeeërs en de luchtmacht.³⁰

Groot-Brittannië blijft evenmin achter. Dit land heeft een vernieuwingsprogramma voor de Trident onderzeeër. Plannen om ook de kernkoppen die op de Trident gebruikt worden zijn dezelfde als die van de VS. Door de modernisering van de Trident zal Groot-Brittannië de komende decennia een nucleaire macht blijven.³¹ Wel is het hoopvol dat de Britse Minister van Buitenlandse Zaken Margaret Beckett in 2007 met klem verzocht om visie en actie om "a world free of nuclear weapons" tot stand te brengen.³²

²⁴ Van de kernwapenstaten die lid zijn van het NPV geeft alleen China de verzekering dat het nooit als eerste kernwapens zal gebruiken. De andere vier geven die garantie niet. Frankrijk en Groot Brittannië verwijzen naar de garantie die ze in 1995 gaven aan de leden van het NPV en naar de garanties die ze geven aan landen die deel uitmaken van een kernwapenvrije zone. Rusland is bereid tot een overeenkomst die de niet kernwapenstaten een negatieve veiligheidsgarantie geven. Zie: http://www.reachingcriticalwill.org/political/cd/positions_matrix.html.

²⁵ Zie: <http://www.defenselink.mil/news/nuclearweaponspolicy.pdf>, p. 13.

²⁶ Zie: http://nnsa.energy.gov/defense_programs/reliable_replacement_warhead.htm.

²⁷ Zie: *National Security and Nuclear weapons in the 21st Century*, a.w., pp.18-22.

²⁸ Zie bijvoorbeeld de speech van Thomas D'Aghostino op de CCADD-conferentie 20 september 2008, a.w.

²⁹ International Physicians for the Prevention of Nuclear War, *Securing our Survival (SOS), The Case for a Nuclear Weapons Convention*, Cambridge (Mass.), p. 16, <http://www.icanw.org/securing-our-survival>.

³⁰ Zie: Bruno Tertrais, France and Nuclear Disarmament: the Meaning of the Sarkozy Speech, April 30 2008, <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=20090&prog=zgp&proj=znp>.

³¹ British Nuclear Forces (2005). 'Nuclear Notebook', *Bulletin of the Atomic Scientists*, november/december, pp. 77-79.

House of Commons Defence Committee (2006), "The Future of the UK's Strategic Nuclear Deterrent: the Strategic Context", Eighth Report of Session 2005-06, HC 986, 30 juni 2006.

³² Zie: SIPRI Yearbook 2008, Oxford, Stockholm, Oxford University Press, p. 7.

Rusland trok het 'no first use'-beginsel in 1993 in en kent een belangrijke rol toe aan haar strategische én tactische kernwapens.³³ Mede door de plannen van de VS om een antiraketschild in Europa te plaatsen, gericht tegen onder andere Iran, valt Rusland meer terug op zijn kernwapens. Het land dreigt nu zelfs met het opzeggen van een aantal verdragen, zoals het *Intermediate-Range Nuclear Forces*-verdrag³⁴ uit 1987. De Russische president Poetin heeft het Verdrag betreffende Conventionele Strijdkrachten in Europa uit 1990³⁵ reeds opgeschort. In november 2008 heeft de Russische president Medvedev in reactie op het Missile Defense-systeem van de VS in Polen en Tsjechië bedreigd om tactische kernwapens in Kaliningrad te plaatsen, aan de Poolse grens.³⁶ Er is nu nog maar één kernwapeestaat die lid is van het NPV, China, die het 'no first use'-beginsel aanhangt. Maar ook daar wordt gewerkt aan modernisering van de nucleaire wapens.³⁷

1.7. Conclusie

Als de kansen voor versterking van het non-proliferatieverdrag in 2010 niet gegrepen worden dreigt het NPV een akkoord zonder veel kracht te worden. Versterking van het NPV is zeer nodig en ook mogelijk. De commissie die onder leiding van Hans Blix, voormalig VN-wapeninspecteur en hoofd van de IAEA, het kernwapenrapport *Weapons of Terror* schreef, noemt het NPV "the weakest of the treaties on WMD [*Weapons of Mass Destruction, red.] in terms of provisions about implementation*". De commissie pleit daarom voor een veel sterkere rol van het IAEA.³⁸ Het Internationaal

Gerechtshof heeft in 1996 weliswaar verklaard dat nucleaire staten volgens het internationale recht verplicht zijn "to pursue in good faith and bring to a conclusion negotiations leading to nuclear disarmament in all its aspects under strict and effective international control"³⁹, maar er is helaas geen instantie die hen tot de orde kan roepen nu ze die verplichting niet nakomen. De IAEA zou zo'n instantie kunnen zijn. Daarvoor is wel nodig dat de kernwapeestaaten en de andere leden van het NPV nadrukkelijk kiezen voor rigoureuze maatregelen en zich gaan inzetten voor een wereld zonder kernwapens. Die maatregelen zullen de staten - dat leert de geschiedenis - niet gemakkelijk nemen. Daarom zijn de anti-kernwapenpublicaties van de gerenommeerde 'Bendes van Vier'⁴⁰ én de ondersteuning van deze publicaties door tweederde van alle nog levende Amerikaanse oud-ministers van Buitenlandse Zaken, oud-ministers van Defensie en adviseurs voor nationale veiligheid hoopgevend en van belang. Bovendien kan het presidentschap van Barack Obama, gezien zijn uitspraken over de noodzaak van nucleaire ontwapening, leiden tot de doorbraak waar de wereld op wacht.⁴¹

Echte verandering zal van leiders met visie en moed moeten komen. De tijd is daar nu rijp voor. De geschiedenis van het verzet tegen kernwapens laat zien dat politici eerder bereid zijn zich in te zetten voor zo'n ommekeer als de publieke opinie dat eist. Vandaar dat het IKV en Pax Christi, samen met hun internationale partnerorganisaties, een oproep doen aan burgers en politici: help de kernwapens de wereld uit.

³³ Zie: SIPRI Yearbook 2008, a.w., p. 373-381.

³⁴ Zie voor de tekst van het Intermediate Range Nuclear Forces-verdrag: <http://www.fas.org/nuke/control/inf/text/inf.htm>

³⁵ Het *Conventional Forces in Europe* (CFE)-verdrag.

³⁶ Zie: <http://www.worldpoliticsreview.com/article.aspx?id=2900>.

³⁷ Zie: SIPRI Yearbook 2008, a.w., p. 385.

³⁸ Commissie Massavernietigingswapens (WMDC) (2006), *Weapons of Terror, Freeing the World of Nuclear, Chemical and Biological Arms*, Stockholm: WMDC, p. 63. Zie voor het volledige document: http://www.wmdcommission.org/files/Weapons_of_Terror.pdf.

³⁹ Stelling, M. (1999), 'The Illegality of Nuclear Weapons', in: *Nuclear Arms: a Problem of the 20th Century or the 3rd Millennium*, Den Haag: IKV, p.29.

⁴⁰ In een opmerkelijk opiniestuk in de Wall Street Journal van januari 2007 (en opnieuw in januari 2008) spreken Henry Kissinger, Georg Shultz, William Perry en Sam Nunn zich uit voor een kernwapenvrije wereld. Dit initiatief kreeg opvolging, ondermeer van een Britse 'Bende van Vier'. Sir Malcolm Rifkind, Lord David Owen, Lord Douglas Hurd en Lord George Robertson publiceerden in juni 2008 namelijk een soortgelijk artikel, genaamd 'Start worrying and learn to ditch the bomb' (zie <http://www.nti.org/>) en in januari 2009 van een Duitse Bende van Vier bestaande uit Helmut Schmidt, Richard von Weizsäcker, Egon Bahr and Hans-Dietrich Genscher die in een soortgelijk artikel schreven (zie <http://www.iht.com/articles/2009/01/09/opinion/jedschmidt.php?page=1>). Voor standpunten van Obama zie ondermeer 'Where they stand: John McCain and Barack Obama on Nuclear and related issues', in: *Disarmament Times*, herfst 2008, vol. 31, nummer 3.

⁴¹ Zie ook Daalder, I. (2008). 'US Nuclear Weapons Policy after Bush', in: *Atlantisch Perspectief*, 4, pp. 17-19.

Daalder, I. en Lodal, J. (2008), 'The Logic of Zero', in: *Foreign Affairs*, vol 87, nr. 6, pp. 80-95

Hoofdstuk 2

Diverse visies op kernwapens: argumenten voor en tegen afschaffing

2.1. Het kernwapen als *'just another weapon'* en als vechtwapen

Vanaf het begin van het nucleaire tijdperk in 1945 zijn tal van visies op het bezit en gebruik van kernwapens ontwikkeld. Eén visie op kernwapens ziet deze als simpelweg één van de vele wapens die ingezet kunnen worden om de strijd te winnen. Het duurde na het gebruik van de bom in Hiroshima en Nagasaki een aantal jaren voordat, buiten de kring van een aantal specialisten en kritische medewerkers van het Manhattan Project, het geheel eigene van kernwapens werd gezien en erkend werd dat men ze niet op één rij kan zetten met andere wapens.

Aangezien kernwapens een veel grotere, meer onvoorspelbare en verwoestendere impact hebben dan andere wapens, is dit een feitelijk onjuiste en moreel afkeurenswaardige visie. Het is, anders gezegd, een gevaarlijke en misleidende manier om het kernwapen te typeren.

Daar komt bij dat de geschiedenis tal van voorbeelden levert die de militaire betekenis van kernwapens in een oorlog relativeren. Nucleaire staten hebben, als het erop aan komt, niets aan deze wapens. De atoomdrempel overgaan is te riskant.

De ervaringen van de VS in Vietnam en Irak, en van de Sovjet-Unie in Afghanistan, zijn hier schoolvoorbeelden van.

Tijdens een herdenking troost een meisje de zielen van de slachtoffers van het atombombardement op Hiroshima in 1945.
Foto: Reuters.

Toen vanaf midden jaren '50 het nucleaire afschrikingsdenken werd ontwikkeld, kreeg het kernwapen daarbinnen gaandeweg een belangrijke functie als vechtwapen. Deze functie kwam voort uit het besef dat je niet kon afschrikken met wapens waarmee je niet kon vechten. Als de atoomdrempel eenmaal zou zijn overschreden, moest een kernoorlog immers ook kunnen worden gewonnen. Voor de vele vechtszenario's waren tienduizenden kernwapens nodig en de wapenwedloop ging door tot ver in de jaren '80.

Op strategisch gebied hield de gevechtsfunctie van de kernwapens zowel de mogelijkheid in om een eerste vernietigende klap uit te delen op zowel steden als op 'strategische' militaire en industriële doelen, als de mogelijkheid om – als de ander als eerste aanviel - diens voordeel teniet te doen door altijd nog massaal te kunnen terugslaan. De tegenstander moest onder alle omstandigheden rekenen met 'massive retaliation'. Vanaf de jaren '60 gold het als niet meer geloofwaardig wanneer de enige keuze was: niets doen of 'all out nuclear war'. Intussen boden de technologische ontwikkelingen ook veel meer mogelijkheden om de afschrikking geloofwaardiger te maken. In de afschrikking-redeneringen vielen de gevechtsfunctie en de afschrikkingfunctie vaak samen.

Ook op het slagveld waren voor 'nuclear warfighting' tienduizenden kernwapens nodig. Zo kreeg Nederland in NAVO verband tussen 1960 en 1963 maar liefst zes kernwapentaken toebedeeld: de marine moest onderzeeërs bestrijden met nucleaire dieptebommen, de landmacht kreeg nucleaire raketten, landmijnen en granaten, en de luchtmacht beschikte over raketten en vrije val bommen. Deze laatste taak – nu toebedeeld aan een squadron F16 straaljagers op de vliegbasis Volkel – is na het einde van de Koude Oorlog als enige overgebleven. Tegen welke vijand dit gevechtswapen moet worden ingezet is tegenwoordig onduidelijk.

Na de Koude Oorlog is in de Amerikaanse militaire strategie de rol van de kernwapens als vechtwapens verminderd, omdat er nieuwe conventionele alternatieven voorhanden zijn.⁴² Maar in de Russische opvattingen moeten kernwapens juist steeds meer de eigen conventionele zwakte compenseren.

In een geheel nieuwe context is het denken over de vechtwapenfunctie van het kernwapen weer teruggekeerd. In 2003 kwam de Amerikaanse regering met het voorstel om nucleaire 'earth penetrators' te ontwikkelen voor de bestrijding van diepliggende ondergrondse bunkers van Al Qaida in de Afghaanse bergen. Het Congres heeft daar geen toestemming voor gegeven⁴³ en de Bush regering trok in 2005 het voorstel weer in.

2.2. Het kernwapen als afschrikkingwapen

De breedst gedragen visie op nucleaire wapens is die van het kernwapen als afschrikkingmiddel. De politicoloog Bernard Brodie formuleerde in 1946 voor het eerst de kern van de 'afschrikkingdoctrine'. Deze manier van denken zou meer dan veertig jaar de alfa en omega vormen van politieke en militaire strategieën. Brodie stelde "Thus far the chief purpose of our military establishment has been to win wars. From now on its chief purpose must be to avert them. It can have almost no other useful purpose."⁴⁴ Kortom: het bezit van het kernwapen heeft als enig doel andere bezitters van kernwapens af te schrikken hun kernwapens te gebruiken, omdat ze bij gebruik zelf aangevallen zouden worden met kernwapens.

In de praktijk is het zo ook gegaan: na 1945 zijn kernwapens niet meer gebruikt. Maar het begrip 'afschrikking' kreeg tijdens de Koude Oorlog een wel zeer ruime betekenis. Vooral in Europa werd het dreigen met de inzet van kernwapens ook gebruikt om een aanval met conventionele wapens af te schrikken. Afschrikking was onverzadigbaar: er was altijd wel weer een nieuwe 'sport' op de nucleaire 'escalatieladder' te verzinnen. 'Het' kernwapen als afschrikkingwapen bestond niet, er kwamen veel meer afschrikkingfuncties dan massaal terugslaan na een aanval, al of niet met kernwapens, ('massive retaliation'). Dit verklaart ook waarom er zoveel verschillende typen kernwapens werden ontwikkeld. De twee belangrijkste kernmachten in de Koude Oorlog boden tegen elkaar op in het ontwikkelen van nieuwe elementen van afschrikking.

Na de Cubacrisis in 1962, drong het tot zowel de VS als de Sovjet-Unie door dat een nucleaire oorlog voor beide partijen rampzalig zou aflopen. Dit versterkte de visie op

⁴² Zie: Coyle, Ph. E. (2008), U.S. Nuclear Forces and Conventional Force Alternatives, in: *The Defense Monitor*, vol. XXXVII, November/December 2008, pp. 1-4.

⁴³ Zie CRS Report for Congress, *Nuclear Earth Penetrator Weapons*, January 2003, <http://www.fas.org/spp/starwars/crs/rs20834.pdf> en <http://www.globalsecurity.org/wmd/systems/rnep.htm>

⁴⁴ Brodie, B. (Ed.) (1946). *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*. New York: Harcourt, Brace and Company.

De Russische president Dmitry Medvedev loopt dichtbij de Ballistic Missile Topol van rs-12M in Plesetsk op 12 oktober 2008. Rusland verklaarde een sterk nucleair afschrikmiddel te hebben. Foto: ANP.

het kernwapen als afschrikkingsmiddel en leidde tot theorieën en strategieën die er enerzijds op gericht waren de eigen militaire en politieke positie ten opzichte van de tegenstander te optimaliseren, en anderzijds de kans op het (wederzijdse) gebruik van kernwapens dienden te minimaliseren. Als gevolg van het besef dat er nu nucleaire ‘pariteit’ (een ‘afschrikkings-evenwicht’) was tussen de twee supermachten werd het concept van ‘*massive retaliation*’ vervangen door een afschrikkingsvisie die ervan uitging dat er in geval van een kernoorlog tussen de supermachten geen overwinnaar zou zijn. ‘Wederzijdse verzekerde vernietiging’ ofwel ‘*mutually assured destruction*’ werd vanaf 1967 het sluitstuk van alle afschrikkingsredeneringen en is dat gebleven tot het einde van de Koude Oorlog. Dit systeem van ‘*mutually*

assured destruction’ werd bekend onder de afkorting ‘MAD’. Langzaam maar zeker ontstond er een breed gedeelde opvatting dat de enige ratio voor kernwapens lag in hun afschrikkingsfunctie. Volgens sommige auteurs droeg dit besef bij aan het ontstaan van een taboe op het gebruik van kernwapens.⁴⁵ Anderen stelden zelfs dat alleen al het bestaan van kernwapens afschrikwekkend genoeg was – ook zonder allerlei strategieën.⁴⁶

Maar het afschrikkingsdenken bleef tweeslachtig: er moest immers ook worden gerekend met *beperkte* militaire conflicten en met de *conventionele* overmacht van het Warschaupact in Europa. Vooral in NAVO verband werd de strategie van ‘*massive retaliation*’ (die ook gold voor een conventionele aanval door de Sovjet

⁴⁵ Tannenwald, N. (2007). *The Nuclear Taboo: The United States and the Non-Use of Nuclear Weapons Since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁴⁶ Bijvoorbeeld: Van Benthem van den Bergh, G. (1988), *The Taming of the Great Powers. Nuclear Weapons and Global Integration*, Amsterdam.

Unie) in 1967 vervangen door de zogeheten ‘flexible response’-strategie. Die was erop gericht om op elk niveau van dreiging of daadwerkelijke agressie een ‘gepast antwoord’ te hebben.⁴⁷ De onzekerheid over de vraag of de NAVO conventioneel dan wel nucleair zou reageren op een eventuele conventionele aanval van diens Oostelijke tegenhanger, het Warschaupact, had een functie. Ze diende ervoor te zorgen dat het Oostblok zijn conventionele overmacht niet zou gebruiken voor een aanval op Europa. Logischerwijs gaf de NAVO dan ook geen ‘no-first-use’ verklaring af. Dat zou immers een ondermijning zijn van de afschrikings-strategie, waarin de tegenstander altijd rekening moest houden met een escalatie van de strijd naar nucleair niveau. Maar door ook *na* het overschrijden van de atoomdrempel op elk niveau een ‘aangepast antwoord’ te hebben, kon worden voorkomen (hoopte men) dat een kernoorlog niet tot algehele vernietiging zou leiden. Daarbij ging het de VS er vooral om dat een kernoorlog tot het (Europese) slagveld beperkt zou kunnen worden. Maar uiteindelijk ontleende ook ‘flexible response’ zijn geloofwaardigheid aan het feit dat MAD het sluitstuk bleef.

Na de Koude Oorlog hoopten velen dat de rol van kernwapens beperkt zou worden tot ‘*weapon of last resort*’ dat alleen in het uiterste geval gebruikt zal worden. Voor zo’n strategie zou alleen een ‘*minimum deterrence*’ nodig zijn met een beperkt aantal van ongeveer 100 kernwapens.⁴⁸ Hoewel het er even naar uit gezien heeft dat de VS en Rusland die kant op zouden gaan, is die strategie nooit werkelijkheid geworden. In 1993, toen Rusland conventioneel veel zwakker werd door het uiteenvallen van het Warschaupact en de Sovjet-Unie, heeft Rusland het ‘no-first-use’ beleid ingetrokken en in 1997 expliciet verklaard het gebruik van kernwapens als antwoord op een conventionele aanval niet uit te sluiten. Rusland zegt wel te streven naar een ‘*minimum-deterrent*’ maar heeft een grote voorraad van naar schatting 2100 tactische kernwapens, die niet passen bij dat streven.⁴⁹ Hoewel de VS en de NAVO nu conventioneel veel sterker zijn dan Rusland, is dit voor

de westerse kernmachten geen aanleiding om nu wel een ‘no-first-use’ verklaring af te geven. De Westerse kernmachten hebben wel gezegd dat hun kernwapens niet meer op Russische doelen gericht zijn, omdat Rusland geen vijand meer is. De NAVO heeft de term ‘*weapons of last resort*’ kort gehanteerd, daarna niet meer. Vaak klinkt nu de term ‘*insurance*’: kernwapens zijn een soort verzekeringspolis tegen een onzekere toekomst. Aanhangers van deze visie op kernwapens bepleiten wel nieuwe vergaande reducties maar zijn faliekant tegen algehele afschaffing.

Na de Koude Oorlog zijn nieuwe vragen opgekomen. Is er nog sprake van afschrikking in een multipolaire wereld met nieuwe kernwapenstaten zoals India, Pakistan en Noord-Korea, en potentiële, zoals Iran en Syrië? Is bezit in die wereld al voldoende voor afschrikking? Is er daadwerkelijk een taboe op gebruik en functioneert dat bijvoorbeeld ook in de gespannen relatie tussen India en Pakistan? En bestaat dat taboe dan alleen op statelijk niveau of ook onder terroristen? Kissinger en Shultz, zelf behorend tot de architecten en uitvoerders van de afschrikking tijdens de Koude Oorlog, hebben hun antwoord op sommige van deze vragen gegeven: het handhaven van kernwapens – en het gebruik ervan beteugelen door middel van afschrikking met MAD als sluitstuk – is uiterst gevaarlijk, gezien het risico op verdere proliferatie én de kans dat de wapens in handen van terroristen terecht komen: “*It is far from certain that we can replicate the Soviet-America ‘mutually assured destruction’ with an increasing number of potential nuclear enemies world-wide without dramatically increasing the risk that nuclear weapons will be used.*”⁵⁰ Zij pleiten daarom niet voor een beleid gericht op minimale afschrikking, maar voor afschaffing van kernwapens.

2.3. Het kernwapen als terreurwapen

De massale vernietiging en meer dan honderdduizend doden en gewonden in Hiroshima en Nagasaki leidde al snel tot de typering van het kernwapen als

⁴⁷ “*This concept (...) is based upon a flexible and balanced range of appropriate responses, conventional and nuclear, to all levels of aggression or threats of aggression. These responses, subject to appropriate political control, are designed, first to deter aggression and thus preserve peace; but, should aggression unhappily occur, to maintain the security of the North Atlantic Treaty area within the concept of forward defence.*” Geciteerd in Freedman, L. (1982), *The evolution of Nuclear Strategy*, London, p. 285.

⁴⁸ Zie: Kees Homan (1999), A world without nuclear weapons remains Utopia, in: *Nuclear Arms, From Yes To No And Vice-Versa*, Den Haag: IKV.

⁴⁹ Zie: SIPRI Yearbook 2008, a.w, pp. 373-381.

⁵⁰ Shultz, G.P, Perry, W.J., Kissinger, H.A., & Nunn, S. (2007), ‘A World Free of Nuclear Weapons’, in: *The Wall Street Journal*, 4 januari.

De vervanger van deze onderzeeër van de Britse Koninklijke Marine kan tot diepten van een 150 meter duiken, is uitgerust met de recentste wapens en bevat dergelijk geavanceerde kerntechnologie dat het tijdens zijn levensduur nooit zal moeten worden bijgetankt. Foto: ANP.

‘terreurwapen’⁵¹, een wapen waarmee geen enkel militair doel gediend zou zijn. Onder meer Oppenheimer, één van de vaders van de atombom, kwam tot deze opvatting.

De redenering achter de inzet van atombommen is dat via zulke terreurbombardementen de bevolking van de vijandelijke staat gedemoraliseerd en gedemotiveerd

raakt, waardoor de vijand sneller verslagen kan worden. De bombardementen op Hiroshima en Nagasaki worden in deze categorie geplaatst, evenals de bombardementen door de Duitsers (op Rotterdam en Londen) en de geallieerden (op Hamburg en Dresden). De Amerikanen spraken dan ook liever van een ‘*ultimate coercive weapon*’ of ‘*winning weapon*’.

⁵¹ Dat de omschrijving van het kernwapen als terreurwapen nog steeds actueel is blijkt ook uit de titel van het recente kernwapenrapport van de commissie-Blix: *Weapons of Terror*. De omschrijving van het kernwapen als ‘*weapon of terror*’ duidt erop dat terreur de enige functie zou zijn van het kernwapen. *Weapons of Mass Destruction Commission (2006), Weapons of Terror, Freeing the World of Nuclear, Biological and Chemical Arms*, Stockholm.

Deze redenering over het ‘breken’ van de wil van het volk om de vijand te verslaan, lijkt op de argumentatie van huidige niet-statelijke terroristen. De vrees voor het kernwapen als terreurwapen is dan ook nieuw leven ingeblazen door de gedachte dat terroristen wel eens gemakkelijk in het bezit van kernwapens zouden kunnen komen – bijvoorbeeld in politiek wankele kernwapenmachten als het huidige Pakistan. En dat niet alleen: terroristen zouden er, anders dan de meeste staten, waarschijnlijk niet voor terugschrikken om kernwapens ook daadwerkelijk te gebruiken. Zoals Kissinger, Shultz, Perry en Nunn constateren: “*Most alarmingly, the likelihood that non-state terrorists will get their hands on nuclear weapons is increasing. In today’s war waged on world order by terrorists, nuclear weapons are the ultimate means of mass devastation. And non-state terrorist groups with nuclear weapons are conceptually outside the bounds of a deterrent strategy and present difficult new security challenges.*”⁵²

In 2004 sprak de Veiligheidsraad zich in resolutie 1540 uit tegen de verspreiding van massavernietigingswapens, waaronder kernwapens. Uiteraard vormt ook de verspreiding van bestanddelen van kernwapens een groot risico. Het fabriceren van hoog verrijkt uranium is een ingewikkelde technologische opgave, maar als het eenmaal gefabriceerd is, is er zonder veel moeite een Hiroshima-achtige bom mee te maken. Ook door terroristen. Het is daarom van groot belang dat al het hoog verrijkte uranium dat geen militaire functie meer heeft met voorrang wordt verarmd tot ongevaarlijke percentages en dat er een ‘cut-off’-verdrag komt: een internationaal akkoord dat ervoor zorgt dat de productie van splijtstof voor nucleaire wapens verboden wordt en dat bestaande splijtstof onder supranationale controle komt.⁵³ Waakzaamheid, een gelukkige hand van ’s werelds veiligheidsdiensten en een zeer goede samenwerking tussen de diensten zijn essentieel bij het voorkomen van nucleair terrorisme.

2.4. Het kernwapen als politiek symbool

Kernwapens zijn een statussymbool voor grootmachten. Alle permanente leden van de Veiligheidsraad zijn

kernwapenstaten. In het NPV is hun *status aparte* expliciet erkend. Vooral Groot-Brittannië en Frankrijk, die na de dekolonisering veel macht en invloed verloren, ontlenen status aan hun kernwapens. Het is niet verwonderlijk dat het ‘statusmotief’ in de loop der tijd bij meerdere landen een rol heeft gespeeld in al dan niet geslaagde pogingen om een eigen kernwapen te verwerven. De macht die op deze manier nagestreefd wordt, kan zowel betrekking hebben op de wereld als de eigen regio. Maar om welk niveau het ook gaat: het streven van niet-kernwapenstaten naar macht via kernwapens wordt alleen maar sterker als gevestigde kernwapenstaten weigeren hun eigen kernwapenarsenaal op te geven of ingrijpend te verminderen. Overigens heeft de geschiedenis ook geleerd dat de meeste politieke leiders niet voor de verleiding van kernwapens zijn bezweken en dat anderen (ten hele of ten halve) op hun schreden zijn teruggekeerd.⁵⁴ Eén van de redenen hiervoor is het Non-proliferatieverdrag. Landen als Zweden, Duitsland en Italië zagen bijvoorbeeld mede dankzij het NPV (en vaak ook door Amerikaanse druk) af van eigen kernwapens. Zuid-Afrika gaf bij het beëindigen van het Apartheidsregime in 1991 zijn zes kernwapens op en voegde zich alsnog als niet-kernwapenstaat onder het NPV-regime. Een andere reden is het NAVO-lidmaatschap. Door de ‘nucleaire paraplu’ van de VS zijn de NAVO-bondgenoten kernwapentaken gaan uitvoeren zonder zelf kernwapenlanden te worden. Die ‘paraplu’ is voor veel landen voldoende.⁵⁵

2.5. Het kernwapen als internationaal te beheren wapen

Voor een diplomatieke, internationale oplossing voor het kernwapenvraagstuk zijn al tussen 1946 en 1949 diverse plannen ontwikkeld. De Amerikanen kwamen bijvoorbeeld met het Baruch Plan, dat mislukte (zie hoofdstuk 1). Met veel goede wil kan het NPV uit 1968 gezien worden als een nieuwe poging om tot een internationaal gezag over kernwapens te komen. Maar zelfs de al bescheiden voorstellen in dat kader bleken tot dusver in de praktijk niet realiseerbaar. Toch zijn en worden er steeds weer plannen ontwikkeld om, bij het

⁵² Shultz, G.P, Perry, W.J., Kissinger, H.A., & Nunn, S. (2007), ‘A World Free of Nuclear Weapons’, in: *The Wall Street Journal*, 4 januari.

⁵³ In december 1993 nam de Algemene Vergadering van de VN een resolutie aan waarin werd voorgesteld onderhandelingen te openen voor een controleerbaar, non-discriminatoire verdrag dat de productie van splijtstof voor nucleaire wapens zou moeten verbieden. De onderhandelingen voor dit *Fissile Material Cut-off Treaty*, zoals het verdrag zou moeten gaan heten, zijn nog steeds niet begonnen.

⁵⁴ Hymans, J. C. E. (2006), *The Psychology of Nuclear Proliferation*, Cambridge: Cambridge University Press.; Levite, A. (2002-2003), a.w.

⁵⁵ Ibid.

Hans Blix was hoofd van de United Nations Monitoring, Verification and Inspection Commission van 2000 tot en met 2003. In 2002 begon zijn commissie met het zoeken naar massavernietigingswapens in Irak.

Foto: ANP.

uitblijven van internationaal beheer, toch op zijn minst internationale controle over kernwapens en andere massavernietigingswapens te bevorderen.

De hoog aangeslagen commissie-Blix, die de VN over de omgang met massavernietigingswapens adviseert, heeft hiertoe een groot aantal concrete voorstellen gedaan.⁵⁶

2.6. Conclusie

De breedst gedeelde visie is die van het kernwapen als wapen ter afschrikking en als laatste redmiddel. Steeds meer voormalige en huidige beleidsmakers trekken het afschrikkingdenken echter in twijfel: zij achten de kans uiterst klein dat in de huidige omstandigheden “afschrikking, gebaseerd op evenwicht” gaat functioneren als “een stap op weg naar een voortgaande ontwapening”, wat Paus Johannes Paulus II in 1982 de enige morele rechtvaardiging van kernwapens noemde.⁵⁷ Alom wordt gewezen op het toenemend gevaar van gebruik. De roep om afschaffing van kernwapens wordt almaar luider. Op weg daarheen wordt steeds nadrukkelijker gepleit voor het nemen van maatregelen die de kans op gebruik ervan en het taboe erop versterken. De recente onderzoeken van Perkovich en Acton, Daalder en Lodal en van Mendelsohn geven aan dat er een begaanbare en veilige weg is naar een kernwapenvrije wereld.⁵⁸ Dat pleit ervoor de *Gnadenfrist*⁵⁹ die ons gegeven is te gebruiken om met spoed te werken aan het nemen van die maatregelen en aan de afschaffing van de kernwapens.

⁵⁶ Weapons of Mass Destruction Commission (2006), a.w..

⁵⁷ ‘Boodschap aan de Speciale Zitting van de VN over ontwapening’, 1982, in: Archief van de kerken 38 91983), nr. 7, p. 3.

⁵⁸ Perkovich, G. and J. M. Acton (2008), *Abolishing Nuclear Weapons*, London (The International Institute for Strategic Studies), Adelphi Paper 396, August 2008.

Daalder I. and J. Lodal (2008), The Logic of Zero, Towards a World Without Nuclear Weapons, *Foreign Affairs*, November/December 2008, vol. 87, p. 80-95

Mendelsohn, J. (2008), Getting to Zero: The Path to a World Without Nuclear Weapons, in: *The Defense Monitor*, vol XXXVII, November/December 2008, pp. 5-7.

⁵⁹ De term was ontleend aan de Duitse atoomfysicus C.F. von Weizsäcker, die in 1957 samen met 17 Duitse collega’s een verklaring publiceerde, waarin zij verklaarden op geen enkele manier aan het vervaardigen, testen of gebruik van atoomwapens te zullen meewerken. Zie ook Grandia, A. C., & Van der Laan, H. (1983). *De gereformeerden en het oorlogsvraagstuk*. Delft.

Nucleaire ontwapening en non-proliferatie: Van patstelling naar nieuw perspectief

Onderzeeër 'Le Terrible', het eerste Franse marineschip dat met de nieuwe Ballistic Missile m-51 kan worden bewapend. 'Le Terrible' werd op 21 maart 2008 gelanceerd in aanwezigheid van president Nicolas Sarkozy.
Foto: ANP.

3.1. Het non-proliferatieverdrag

Het NPV werd in 1968 opengesteld ter ondertekening. Alle landen, met uitzondering van India, Israël en Pakistan, zijn inmiddels lid van het NPV. Noord-Korea trok zich in 2003 terug uit het verdrag, maar heeft zich inmiddels weer aangemeld als lid (zie kader op de volgende pagina). De principes van het NPV - zie hoofdstuk 1 - hebben er mede voor gezorgd dat de verspreiding van militaire nucleaire kennis en wapens is voorkomen - enkele onaangename uitzonderingen daargelaten (bijv. affaire Khan⁶⁰). Toch is de overheersende mening dat de implementatie van het NPV ernstig is gestagneerd sinds

1995 en dat het verdrag zijn betekenis dreigt te verliezen. Het falen van de internationale gemeenschap om te voldoen aan de in het NPV aangegane verplichtingen, steekt schril af tegen de urgente uitdagingen die het voortbestaan van het non-proliferatieregime bedreigen. Het *Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)*-jaarboek 2008 gaat ervan uit dat er op dit moment 10.200 kernwapens operationeel zijn. Enkele duizenden staan in de 'hair trigger alert', oftewel: klaar om afgevuurd te worden. Als alle - dus ook de niet-operationele kernwapens - worden meegeteld, dan zijn er volgens het SIPRI meer dan 25.000 kernkoppen in de wereld.⁶¹

⁶⁰ De Pakistaanse atoomfysicus Khan heeft zijn in Nederland als medewerker van URENCO verworven kennis van de techniek om uranium via de ultracentrifuge-techniek gebruikt om het Pakistaanse kernwapen te ontwikkelen en heeft deze kennis ook geëxporteerd naar landen als Libië, Noord Korea en Iran. Zie: <http://www.ochtenden.nl/artikelen/25234289/>
<http://www.globalsecurity.org/wmd/world/pakistan/khan.htm>

⁶¹ SIPRI Yearbook 2008: *Armament, Disarmament and International Security*, (2008), Oxford, p. 367.

Noord-Korea

In 2002 verbrak Noord-Korea een akkoord uit 1994, waarin de aanmaak van plutonium werd gestaakt in ruil voor olie en voedsel. De breuk kwam nadat president Bush jr. het land had ingedeeld bij de 'axis of evil' en Amerikaanse olieleveranties waren stopgezet. Noord-Korea voerde een kernproef uit en is naar eigen zeggen in het bezit van kernwapens. Ze bezit volgens deskundigen over voldoende plutonium voor ongeveer acht kernwapens. Het land begreep hoe een dreigende agressie van de VS beantwoord moet worden: door ervoor te zorgen zelf op tijd 'het ultieme wapen' in handen te krijgen. Wat betreft 'het probleem Noord-Korea' zijn er echter nieuwe kansen ontstaan en is het zelfs tot een nieuw akkoord gekomen dat gedeeltelijk al wel en gedeeltelijk nog niet is uitgevoerd. Het land is in principe bereid de nieuwe nucleaire status op te geven in ruil voor een levensverzekering in de vorm van stevige veiligheidsgaranties en voedsel- en brandstoflevering.

De kerncentrale van Yongbyon en andere nucleaire installaties zijn inmiddels gesloten, de IAEA-inspecteurs zijn weer toegelaten en het land heeft een groot aantal documenten overhandigd over de status van het nucleaire programma. De echte proef op de som is uiteraard de volledige ontmanteling van het nucleaire programma, het vernietigen van de bestaande voorraad plutonium, en het opnieuw toetreden van Noord-Korea tot het NPV als niet-kernwapaarstaat.

Ook de andere partners in het zeslanden-overleg dienen zich constructief te blijven opstellen. Het verleden heeft bewezen dat er rond Noord-Korea snel iets mis kan gaan, bijvoorbeeld door toedoen van de nieuwe rechtse regering van Zuid-Korea, maar ook van de kant van de VS. Het lijkt er echter op dat de dialoog tussen de VS en Noord-Korea politiek zijn vruchten begint af te werpen.

Het NPV dreigt een verdrag zonder veel kracht te worden, tenzij de herzieningsconferentie in 2010 een overduidelijke ommekeer met juridisch bindende afspraken oplevert die perspectieven voor de toekomst biedt. Dit hoofdstuk geeft een beeld van de ontwikkelingen rond en bedreigingen van het Non-proliferatieverdrag en sluit af met de politieke kansen en uitdagingen voor de NPV-herzieningsconferentie in

2010, zoals die gezien worden door initiatieven die zich inzetten voor nucleaire ontwapening, zoals het *Middle Powers Initiative*⁶².

3.2. De Herzieningsconferenties van het NPV van 1995, 2000 en 2005

De vijfjaarlijkse NPV-herzieningsconferenties en de afspraken die daar worden gemaakt vormen een belangrijk uitgangspunt voor verder NPV-beleid. Tijdens de bijeenkomsten wordt nagegaan of de leden zich aan de NPV-verplichtingen houden en worden besluiten genomen om de implementatie van het NPV te verbeteren. De laatste drie herzieningsconferenties na het einde van de Koude Oorlog (in 1995, 2000 en 2005) zijn bepalend geweest voor de huidige status van het NPV.

Onduidelijke status

Achteraf valt te zien dat de conferentie van 1995 plaatsvond op een moment dat zich al een negatieve kentering in het ontwapeningsproces had voorgedaan. Tijdens de conferentie werden echter nog tal van positieve – zij het algemeen geformuleerde – en in de nabije toekomst te nemen stappen geformuleerd. Het verdrag kon worden beëindigd, voor een eenmalige beperkte periode of onbeperkt worden verlengd. Tot dit laatste is besloten. Ook is toen een serie belangrijke principes en doelstellingen aangenomen om het non-proliferatieregime te versterken. Daarnaast was de voltooiing van het algehele Teststopverdrag (CTBT), uiteindelijk afgesloten in 1996, het belangrijkste discussiepunt.

In 2000 bleek het NPV in een beknelde positie te liggen. De relaties tussen de vijf kernwapaarstaten waren verslechterd, onder meer vanwege de Amerikaanse plannen voor een antiraketschild. De Amerikaanse Senaat had bovendien geweigerd in te stemmen met ratificatie van het CTBT. Ook was de vooruitgang in het realiseren van de doelstellingen van de herzieningsconferentie in 1995 zeer beperkt. Het was daarom een verrassing dat in 2000 een programma met meer specifieke beloften uit de bus kwam - bekend als 'de dertien stappen'. Dat programma werd aangenomen.

Sceptische waarnemers vroegen zich onmiddellijk af wat er van de goede en fraai geformuleerde voornemens terecht zou komen. Al snel werd duidelijk dat het de kernwapaarstaten inderdaad aan politieke wil ontbrak om de dertien stappen te volgen.

Het aantreden van de regering-Bush in 2001 markeerde

⁶² Het *Middle Powers Initiative* is een coalitie van acht internationale NGO's die via druk op regeringen van landen die tot de 'middle powers' behoren de kernwapaarstaten willen aanzetten tot nucleaire ontwapening. zie: <http://www.middlepowers.org/about.html>

De 13 stappen

1. Het CTBT zo spoedig mogelijk in werking laten treden;
2. De unilaterale moratoria op kernproeven behouden, in afwachting van de inwerkingtreding van het CTBT;
3. Trachten om op de herzieningsconferentie een consensus te vinden over de goedkeuring van een speciaal werkprogramma. Dit programma moet leiden tot de opening van onderhandelingen over het verdrag inzake het verbod op splijststofproductie;
4. Werken aan de oprichting van een toezichthoudende instantie binnen de ontwapeningsconferentie
5. Toezien op het beginsel van de onomkeerbaarheid van nucleaire ontwapening;
6. De kernmogendheden aanzetten om een volledige nucleaire ontwapening te realiseren;
7. START 2 snel uitvoeren, START 3 afsluiten] en het ABM-verdrag versterken;
8. Het trilaterale initiatief tussen de VS, Rusland en het IAEA definitief vaststellen en uitvoeren, waardoor het IAEA de overschotten van splijststoffen beheert na de ontmanteling van kernwapens;
9. Zich inzetten voor:
 - a) het voortzetten van unilaterale beperking van kernwapens;
 - b) een grotere transparantie van militaire kernmiddelen;
 - c) het voortzetten van de beperking van tactische kernwapens;
 - d) het nemen van maatregelen om het operationele statuut van kernwapens te beperken;
 - e) het beperken van de rol van de kernwapens in veiligheidsstrategieën;
 - f) het werken aan een zo spoedig mogelijke uitbanning van alle kernwapens.
10. Ervoor te zorgen dat splijststoffen die geen militair nut meer hebben onder toezicht van het IAEA of een andere internationale controle-instelling geplaatst worden. Zo blijven die stoffen altijd buiten militaire programma's;
11. Herbevestigen dat de conferentie voorstander is van een algemene en volledige ontwapening onder effectief internationaal toezicht;
12. Het regelmatig opstellen van rapporten over de uitvoering van artikel 6 van het NPV;
13. Controlemiddelen uitwerken om toe te zien op de naleving van de ontwapeningsovereenkomsten.

Een groep Iraanse vrouwen demonstreren tegen Iran's overeenkomst over kernwapens op 31 oktober 2003 in Teheran.

Foto: ANP.

Iran

De kans dat de situatie rond de verrijgingsactiviteiten van Iran uit de hand loopt door een luchtoorlog of een eenmalige preventieve aanval van Amerika, is nog steeds aanwezig. Het beleid van de Veiligheidsraad om steeds stringenter sancties tegen Iran in te stellen, dreigt slechts tot verharding van standpunten te leiden. Er staat een aantal aspecten tegenover elkaar die moeilijk met elkaar zijn te verzoenen. Zo is er de vrees dat Iran heimelijk op weg is naar – of bezig is met – een kernwapenprogramma, ondanks de herhaalde verzekeringen van het land zelf dat zijn verrijking van uranium slechts vreedzame, civiele doeleinden heeft. Met name Israël is vastbesloten niet toe te staan dat Iran in het bezit van kernwapens komt en wil dit eventueel met een gerichte aanval verhinderen – al dan niet met de steun van de VS. Israël heeft zelf wel kernwapens.

Het lijkt erop dat het rapport van Amerikaanse veiligheidsdiensten waarin wordt geconcludeerd dat Iran in 2003 zijn militaire aspiraties liet varen, in de politiek volstrekt wordt genegeerd. Verder is het IAEA redelijk tevreden over de toegang die het tot de nucleaire installaties van Iran heeft. Ook maakt het IAEA – zij het soms moeizaam – vorderingen met het ontrafelen van het clandestiene verleden vóór 2003. Iran heeft als lid van het NPV recht op door het IAEA gecontroleerde kernenergie en zelfs op hulp daarbij.

De spanning ligt vooral tussen de juridische benadering van Iran (volgens artikel 4 van het NPV heeft Iran recht op civiele nucleaire ontwikkeling) en de politieke benadering (er heerst wantrouwen ten opzichte van de bedoelingen van Iran). De slechte relatie met Israël verzwaart de politieke kant van de zaak. Het grote probleem is dat, nu de politieke benadering voorrang lijkt te krijgen – onder meer in de vorm van drievoudige VN-sancties – het NPV in feite aan de kant wordt geschoven.

Essentieel is dat het IAEA nauwgezet kan blijven toezien dat het land zich beperkt tot het produceren van laag verrijkt uranium voor civiele doeleinden. Een politiek van sancties die de inspecteurs het land uitjaagt, is daarbij volstrekt contraproductief; de wereld weet dan niet meer wat er in het land gaande is. Wellicht dat de nieuwe president Barack Obama een nieuw beleid ten aanzien van Iran kan starten. Dat beleid zou dan gericht moeten zijn op het onderbrengen van Irans verrijgingsprogramma in een multilateraal programma, zoals voorgesteld door diverse denktanks.

een nieuw Amerikaans beleid ten aanzien van nucleaire ontwapening en proliferatie. De terroristische aanslagen in 2001 vormden voor Washington een extra stimulans om het beleid voor wapenbeheersing en ontwapening te transformeren tot een ‘*counterproliferation*’-beleid, dat in het teken stond van directe actie tegen proliferatiegevaar. De herzieningsconferentie van 2005 draaide om de controverse tussen enerzijds de VS, die alle aandacht wilden richten op de probleemlanden Iran (zie kader hiernaast) en Noord-Korea, en anderzijds de landen die kernwapenstaten ervan beschuldigden zich niet te houden aan de NPV-verplichting om kernwapens af te schaffen. De VS stuurden niet de minister van Buitenlandse Zaken maar een lagere ambtenaar naar de herzieningsconferentie, die in procedureel geredetwist vastliep. Het gevolg was dat de bijeenkomst volledig mislukte en er geen door alle landen aanvaard slotdocument werd aangenomen. Hierdoor is de status van de afspraken van de herzieningsconferenties van 1995 en 2000 onduidelijk geworden.

Statelijke coalities

Er zijn door de jaren heen diverse coalities van landen geweest die zich sterk maken voor nucleaire ontwapening. Japan zet zich bijvoorbeeld al jaren in voor het aannemen van de resolutie *Renewed determination towards the total elimination of nuclear weapons* en wordt daarin gesteund door Rusland en Groot-Brittannië. De resolutie in kwestie is vooral gericht op implementatie van de dertien stappen uit de NPV-herzieningsconferentie van 2000. De *New Agenda Coalition*⁶³ heeft min of meer eenzelfde benadering. Dat geldt ook voor de inspanningen van de *Non-Alignment Movement (NAM)*⁶⁴ die richt zich eveneens op de dertien stappen en heeft daaraan een tijdschema gekoppeld. Van deze drie statelijke coalities krijgt het initiatief van Japan de meeste en dat van de NAM de minste steun. Andere, meer informele coalities, zoals bijvoorbeeld het *Middle Powers Initiative*, zetten zich in voor het doorbreken van de patstelling. Zonder leiderschap en politieke wil van de kernwapenstaten is het echter moeilijk voorstelbaar dat er grote stappen zullen worden gezet.

⁶³ De *New Agenda Coalition* is in 1998 naar aanleiding van de kernproeven door India en Pakistan opgericht door de ministers van Buitenlandse Zaken van Brazilië, Egypte, Ierland, Mexico, Nieuw Zeeland, Slovenië, Zuid Afrika en Zweden met als doel alle kernwapenstaten aan te zetten tot algehele nucleaire ontwapening. Zie: <http://www.acronym.org.uk/nac.htm>.

⁶⁴ De *Non-Alignment Movement* is de voortzetting van de beweging van ongebonden landen uit de Koude Oorlog. Zie: http://en.wikipedia.org/wiki/Non-Aligned_Movement.

3.3. De bedreigingen voor het Non-proliferatieverdrag

De werking van het NPV wordt bedreigd door evidente tekortkomingen en gebrek aan naleving:

- *Kernwapenstaten hebben zich nog altijd niet significant onwapend.*
Dit is de grootste bedreiging voor het NPV, want de tijdelijk bedoelde discriminatie tussen kernwapenstaten en niet-kernwapenstaten wordt zo gecontinueerd en in de praktijk als een blijvend recht geïnterpreteerd. Dat kernwapenstaten hun belofte van ontwapening niet nakomen, holt de bereidheid van andere staten uit om zich te houden aan hun NPV-verplichtingen.
- *Er zijn geen effectieve mechanismen om NPV-afspraken af te dwingen.*
De meeste andere wapenbeheersingsverdragen beschikken daar wél over; van actieplannen zodra ze niet nageleefd worden tot formele rapportageverplichtingen. Dit soort mechanismen verschaffen een grotere garantie op naleving. Het onvermogen van de internationale gemeenschap en de VN-Veilighedsraad om een staat tot naleving te dwingen, ondermijnt het vertrouwen in het NPV. Maar het is in belangrijke mate gecultiveerd onvermogen in eigen kring: de permanente leden van de Veiligheidsraad zijn tevens de zich niet ontwapenende kernwapenstaten.
- *Het IAEA beschikt over te beperkte bevoegdheden en middelen.*
De bevoegdheden en middelen die het IAEA wél heeft, hebben bovendien alleen betrekking hebben op de verplichtingen van niet-kernwapenstaten. Inspecties die de naleving van het NPV controleren en verifiëren zijn noodzakelijk voor de geloofwaardigheid en legitimiteit van het NPV.

- *Sommige kernwapenstaten zijn geen lid van het NPV.*
Bijvoorbeeld India, Israël (zie kader), Pakistan en Noord-Korea. De eerste drie worden hierop steeds minder aangesproken door de erkende kernwapenstaten en hebben bovendien voordelen bij hun machtsstatus als kernwapenland. Dit kan niet-kernwapenstaten doen overwegen hun verplichtingen onder het NPV niet langer na te komen en óók kernwapenmacht te ontwikkelen.
- *Het NPV “has not kept pace with the march of technology and globalisation”.*
Dat stelde toenmalig secretaris-generaal van de VN Kofi Annan in 2005.⁶⁵ Een belangrijk fenomeen waar het NPV onvoldoende bij aanhaakt, is de opkomst van niet-statelijke actoren die kernwapens in handen zouden kunnen krijgen; er is een reëel risico dat nucleaire kennis of materialen in handen vallen van terroristen. In reactie op 11 september zijn buiten het NPV om diverse initiatieven ondernomen die zich exclusief richten op proliferatie onder statelijke én niet-statelijke actoren, zoals het *Proliferation Security Initiative (PSI)*⁶⁶, maar ook het *G8 Global Partnership against Weapons of Mass Destruction Proliferation* en VN-resolutie 1540. Deze ‘*counter-proliferation*’-initiatieven bemoeilijken het verkrijgen van nucleair materiaal en kernwapens en verkleinen de kans dat terroristische groeperingen er de hand op weten te leggen. Dat is positief, maar de maatregelen hebben voor het NPV ook negatieve implicaties. Zo bevestigen zij wel de non-proliferatieverplichtingen die het NPV bevat, maar niet de in het NPV vastgestelde ontwapeningsverplichting van de kernwapenstaten. Bovendien heeft een aantal van de maatregelen – in het bijzonder in het PSI – geen universeel karakter, in tegenstelling tot het NPV. Daardoor wordt rechtsongelijkheid in de hand gewerkt.

⁶⁵ Anan, K., (2005), *International Herald Tribune*, 30 mei.

⁶⁶ Uit het advies van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) over het nucleair non-proliferatieregime: “Het ‘*Proliferation Security Initiative*’ (PSI) werd in mei 2003 door de Amerikaanse president Bush aangekondigd als een praktische aanvulling op bestaande instrumenten om proliferatie tegen te gaan. Het Amerikaanse initiatief beoogt illegale transporten van proliferatiegevoelig materiaal te onderscheppen en richt zich op een betere benutting van bestaande (inter)nationale instrumenten (exportcontrole, verdragen, wetgeving) en een verbetering van de internationale samenwerking bij opsporing. Het begon met maritieme controles en wordt thans uitgebreid naar de luchtvaartsector. In totaal zijn ongeveer zestig staten op vrijwillige basis bij het PSI aangesloten, waaronder alle EU-lidstaten. Over de intercepties zelf is weinig bekend – waarschijnlijk omdat het onderscheppen van scheepvaart in internationale wateren juridisch zeer gevoelig ligt. Zo is onduidelijk hoeveel onderscheppingen er sinds 2003 zijn geweest, of deze wel of niet succesvol zijn geweest en wat daarbij precies is aangetroffen. De Amerikanen zijn daarover erg terughoudend, ook tegenover hun PSI-partners. Dat is (naar eigen zeggen) omdat ze toekomstige activiteiten in dit kader niet willen compromitteren. Het PSI is niet wereldomvattend en is hierdoor normatief minder sterk.”.

Israël

De omvang van de kernmacht van Israël is slechts bij benadering bekend. Schattingen verschillen. Het *Stockholm International Peace Research Institute* (SIPRI) houdt het op tachtig operationele wapens. Andere bronnen spreken over 75 tot 200. Deze kernkoppen zijn deels geplaatst op raketten en kunnen deels met vliegtuigen vervoerd worden. Israël bezit sinds 1999 ook drie moderne nucleaire onderzeeërs.⁶⁷

Het bijzondere van de nucleaire status is – in tegenstelling tot India, Pakistan en Noord-Korea – dat Israël geen bewezen of toegegeven kernproef op zijn naam heeft staan. Er is wel sprake van het zogeheten Vela-incident, een bij toeval geregistreerde kernproef in 1979 in de Zuidelijke Oceaan waarvan nooit met zekerheid is bewezen of Zuid-Afrika erachter zat, of Israël en Zuid-Afrika samen. Israël heeft zijn nucleaire status nooit officieel toegegeven, maar deze is door de onthullingen van de Israëlische technicus Mordechai Vanunu en de verspreking van premier Olmert in 2006 onweerlegbaar bewezen.

Doordat de kernreactor van Dimona groter bleek dan was aangenomen, heeft Israël vrijwel zeker meer kernwapens dan de tien of twintig waarvan oorspronkelijk werd uitgegaan. De gespannen situatie in het Midden-Oosten en het internationale, zeker Israëlische wantrouwen tegenover Iran, draagt eraan bij dat het kernwapenprobleem in die regio een zeer risicovol probleem is.

3.4. Praktische en politieke stappen op weg naar de Herzieningsconferentie 2010 van het NPV

Om effectief tot non-prolifерatie en ontwapening te komen is het noodzakelijk de naleving van het NPV universeel af te dwingen. Alleen internationale samenwerking bij het gelijkelijk nastreven van non-prolifерatie en nucleaire ontwapening kan ertoe leiden

dat kernwapens worden uitgebannen. Om die veiligheid voor staten en hun bevolking te bereiken zijn tijdens de herzieningsconferentie in 2010 verstrekkende initiatieven nodig. Het *Middle Powers Initiative*⁶⁸ pleit daarom voor het realiseren van de volgende prioriteiten:

- *Het zeer sterk en geverifieerd reduceren van het aantal kernwapens.*

Een vermindering met 90% van het aantal nucleaire wapens in de Verenigde Staten en Rusland is een eerste vereiste voor een werkelijk positieve ontwikkeling. In de andere landen is een stapsgewijze reductie van zeker 50 tot 75 procent niet alleen noodzakelijk, maar ook zonder veiligheidsrisico's mogelijk. Deze grote reducties van kernwapenarsenalen zijn nodig om een einde te maken aan de huidige situatie van nog altijd waanzinnige nucleaire overbewapening. Aanzienlijke vermindering van nucleaire arsenalen zal ook tot de vermindering van risico's leiden (denk aan nucleair terrorisme) en zal bovendien zicht bieden op verdergaande reductie.⁶⁹

- *Het onmiddellijk opheffen van het 'hairtrigger alert'.*⁷⁰

In de Verenigde Staten zijn naar schatting 1.600 kernkoppen gereed om binnen enkele minuten te worden gelanceerd. In Rusland zijn dat er ongeveer duizend. Het is onacceptabel dat deze nucleaire wapens op 'hairtrigger alert' blijven. Er dienen daarom maatregelen worden genomen, zoals het verwijderen van kernkoppen van raketten, het niet op vliegvelden opslaan van nucleaire bommen en kruisraketten, het in havens houden van nucleaire onderzeeboten en het – bij het uitvaren van deze boten – instellen van minstens één dag omvattende 'alerts'. Zulke maatregelen verkleinen de kans op fouten en op de risico's die kunnen optreden bij een staatsgreep of bij een aanval op nucleaire faciliteiten.

Een in oktober 2007 ingediende VN-resolutie pleit voor praktische stappen die leiden tot het opheffen

⁶⁷ Israeli Nuclear Forces 2002, *Nuclear Notebook, Bulletin of the Atomic Scientist*, september, oktober 2002, pp. 73-75

⁶⁸ *Towards 2010, Priorities for NPT Consensus, Middle Powers Initiative Paper for the NPT Preparatory Committee*, New York, april 2007. Veel van deze voorstellen worden ook gedaan door Sarkozy als voorzitter van de EU in zijn brief van 5 december 2008 aan Ban Ki-moon, de secretaris-generaal van de VN: <http://www.ambafrance-se.org/spip.php?article2084>. Zie ook de speech van Solana, de EU Hoge Vertegenwoordiger voor het Gezamenlijke Buitenlands- en Veiligheids-beleid, in het Europees Parlement op 9 december 2008: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/discours/104602.pdf. Geen van beide EU-verklaringen bevestigde het nieuwe beleidsdoel van de VS: een kernwapenvrije wereld.

⁶⁹ Een reductie tot 1000 kernwapens voor de VS en Rusland in 2015 wordt bepleit in de Global Security Priorities Resolution, die in maart 2008 door 35 leden uit beide partijen in het Amerikaanse Huis is ingediend. Zie: <http://www.govtrack.us/congress/bill.xpd?bill=hr110-1045>.

⁷⁰ Zie ook: *Report of the Canberra Commission on the Elimination of Nuclear Weapons, Common Wealth of Australia*, augustus 1996.

van de 'hairtrigger alert'-toestand van nucleaire wapens.⁷¹ De resolutie kreeg de steun van 139 staten, met Frankrijk, de VS en het VK als enige tegenstemmers. De meeste NAVO-landen onthielden zich van stemming, met uitzondering van Duitsland en Italië (waar Amerikaanse nucleaire wapens zijn gestationeerd) en IJsland, Noorwegen, Portugal en Spanje. Teleurstellend genoeg behoorde Nederland tot de NAVO-landen die zich van stemming onthielden.⁷²

- *Het starten van onderhandelingen over een verdrag inzake een verbod op de productie van splijtstoffen voor explosiedoeleinden.*

De noodzaak van een verdrag dat de productie van splijtstoffen voor explosiedoeleinden verbiedt, staat buiten kijf. Zo'n 'cut-off-verdrag kan alleen tot stand komen zodra de sleutelspelers tot de conclusie komen dat een dergelijk akkoord hun nationale veiligheidsbelangen dient. Het openhouden van mogelijkheden om splijtstoffen voor het eigen land te produceren, zorgt er onherroepelijk voor dat ook andere landen deze mogelijkheid willen openhouden. Het Amerikaanse initiatief om een verdragsontwerp te presenteren is een stap vooruit. Het concept is echter niet meer dan een codificatie van bestaande verdragen en bevestigt het discriminerende karakter van het NPV voor de niet-kernwapenstaten.

De realisatie van een 'cut-off-verdrag vergt leiderschap van de kernwapenstaten, niet in de laatste plaats van de VS, Rusland en China. Zonder dit leiderschap zullen landen als India, Pakistan en Israël niet bereid zijn tot constructieve onderhandelingen over hun eigen productie van splijtstoffen. De meningsverschillen over de omvang van voorraden splijtstof en verificatie zullen dan bovendien voortduren.⁷³

- *Het implementeren van het Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty (CTBT)*

De door Noord-Korea uitgevoerde nucleaire test in 2006 onderstreept het belang van een alomvattend verbod op het testen van nucleaire wapens. In totaal hebben 135 staten het CTBT van 1996 geratificeerd. Het Teststopverdrag krijgt echter pas rechtskracht

zodra alle 44 in het akkoord genoemde landen dat hebben gedaan. En zover is het nog niet. Van de kernwapenstaten hebben de Verenigde Staten, China en Israël het verdrag getekend, maar niet geratificeerd. India en Pakistan hebben noch getekend noch geratificeerd. Tijdens de stemming in de VN in 2007 over een resolutie ter ondersteuning van het CTBT, was Noord-Korea diplomatiek afwezig.⁷⁴ De VS stemden verder als enige tegen. India, Colombia, Mauritius en Syrië onthielden zich van stemming.

- *Het reguleren van nucleaire-brandstofproductie en vreedzaam gebruik van kernenergie*

Er dient een Internationale Autoriteit opgericht te worden voor het beheer van splijtstof. Deze instantie dient beslissende bevoegdheid te krijgen bij de regulering van de splijtstofcyclus en de omvang van nucleaire capaciteiten. Alle bestaande verrijkings- en opwerkingsfabrieken, alsmede zwaar-waterfabrieken, dienen onder de bevoegdheid van de Internationale Autoriteit gebracht te worden. Hier vallen ook de fabrieken van kernwapenstaten onder. De Autoriteit zal bevoegd zijn productielicenties te verlenen aan bestaande fabrieken en eventuele uitbreiding van productiecapaciteiten te regelen. Hij zal tevens bevoegd zijn om in samenwerking met het IAEA, die als uitvoerder zal fungeren – controle – en veiligheidsmaatregelen op te stellen teneinde misbruik van splijtstof te voorkomen. De fabrieken blijven verantwoordelijk voor een verantwoorde commerciële exploitatie van hun bedrijf.

- *Het versterken van de negatieve veiligheidsgaranties en het invoeren van een 'no first use'-verklaring*

In reactie op de dreiging van internationaal terrorisme hebben de VS, Frankrijk en Rusland in hun veiligheidsdoctrine de mogelijkheid opgenomen niet-kernwapenstaten aan te vallen met nucleaire wapens en te reageren op conventionele bedreigingen.⁷⁵ Niet-kernwapenstaten hebben hun bereidheid tot het afzweren van kernwapens vaak verbonden aan de eis aan kernwapenstaten dat zij zouden afzien van dergelijke aanvallen. Deze zogenoemde 'negatieve veiligheidsgaranties' zijn vastgelegd in verklaringen en protocollen. Dat

⁷¹ Chile, New Zealand, Nigeria, Sweden and Switzerland: draft resolution, Decreasing the operational readiness of nuclear weapons systems, United Nations, General Assembly, A/C.1/62/L.29; <http://www.reachingcriticalwill.org/political/1com/1com07/res/L29.pdf>.

⁷² Zie: <http://www.un.org/News/Press/docs/2007/ga10666.doc.htm>.

⁷³ Rissanen, J. (2006), 'Time for Fissban – or farewell', *Disarmament Diplomacy*, Issue no. 83, winter 2006.

⁷⁴ 62ste bijeenkomst van de Algemene Vergadering van de VN van het 'First Committee'.

⁷⁵ Zie: Cirincione, J. (2008), 'Strategic Collapse: The Failure of the Bush Nuclear Doctrine': "... Russia and France mirrored the U.S. logic justifying use of nuclear weapons against conventional threats." Zie: http://www.armscontrol.org/act/2008_11/cirincione.

gebeurde onder andere bij de NPV-herzieningsconferentie van 1995, zij het met beperkingen. De negatieve veiligheids garanties dienen door alle kernwape nstaten te worden herbevestigd. Ze moeten geen vrijblijvend maar een onvoorwaardelijk karakter krijgen en juridisch bindend zijn. Bovendien dienen alle kernwape nstaten een ‘no first use’-verklaring af te geven. Van de vijf oorspronkelijke kernwape nstaten heeft alleen China een officieel verklaarde ‘no first use’-strategie. Ook India (zie kader hieronder) heeft verklaard niet als eerste kernwapens te zullen gebruiken. Dit in tegenstelling tot Pakistan, dat de mogelijkheid van first use openhoudt. Aangenomen mag worden dat dit ook voor Israël geldt.

Een ‘no first use’-verklaring houdt in dat kernwapens, zolang ze niet geheel afgeschaft zijn, slechts bedoeld zijn voor afschrikking. De mogelijkheid van gebruik is in feite afgeschaft, tenzij er sprake is van een nucleaire aanval. Als alle kernwape nlanden een ‘no first use’-verklaring tekenen, opent dat de deur naar totale afschaffing van nucleaire wapens.⁷⁶

De Egyptenaar Mohamed ElBaradei, directeur-generaal van de IAEA woont een vergadering bij in Wenen (Oostenrijk) over een resolutie tegen Iran.

Foto: ANP.

- *Het versterken van de IAEA*

De *International Atomic Energy Agency* speelt een belangrijke rol bij de inspectie van niet-kernwape nstaten. Het agentschap garandeert dat niet-kernwape nstaten hun recht op vreedzaam gebruik van kernenergie niet misbruiken om een kernwape nstatus te verkrijgen. Het IAEA speelt met andere woorden alleen een rol bij het tegengaan van proliferatie en heeft geen bevoegdheid om bij

De ‘India - VS deal’: einde van het NPV?

De India - VS deal die op 6 september 2008 werd beklonken en een maand later door het Amerikaanse congres werd goedgekeurd, wordt door velen gezien als de doodsteek voor het NPV. De Nuclear Suppliers Group (NSG) zwichtte voor Amerikaanse druk en ging ermee akkoord dat India, ook al is het land geen lid van het Non-proliferatieverdrag, voortaan recht op nucleaire technologie krijgt. De NSG is een organisatie van 45 landen die ooit juist was opgericht om nucleaire handel met ‘pariastaten’ te voorkomen. De VS willen India een uitzonderingspositie geven om het land strategisch naar zich toe te trekken en omdat het India ‘proliferation proof’ vindt: van dit land zou geen kernwapenverspreiding te verwachten zijn. Het IAEA mag van India een veertiental door de Indiase regering aangewezen nucleaire installaties controleren, maar de militaire installaties (waar India aan kernwapens werkt) blijven buiten beeld. Voorstanders gaan uit van ‘het glas is halfvol’-perspectief: India zet tenminste een stap in de richting van het wereldwijde non-proliferatiesysteem en heeft toegezegd zich aan een eenzijdige, vrijwillige stop op atoomproeven te houden. Tegenstanders vinden het akkoord echter een regelrechte ramp, onder andere om de volgende redenen:

- het is een ondermijning van het Non-proliferatieverdrag;
- sterker nog: het is de uitverkoop van het NPV, in ruil voor orders voor de nucleaire industrie;
- het is een deal die geen harde garanties bevat tegen Indiase kernproeven in de toekomst;
- het is geen verbod op de levering van het verrijkte uranium dat in India via de achterdeur naar het militaire programma zou kunnen verdwijnen; het laat zien dat met twee maten gemeten wordt. Daarmee is het een gevaarlijk precedent dat landen als Pakistan, Noord-Korea en Iran nog minder geneigd zal maken met hun atoomprogramma’s te stoppen. Nederland hoorde bij de laatste zes landen die de hakken in het zand zetten. Nederland ging naar verluidt onder druk van de Amerikanen samen met Zwitserland en Noorwegen door de bocht, zodat alleen Oostenrijk, Nieuw-Zeeland en Ierland als tegenstanders achterbleven.⁷⁷

⁷⁶ Zie ook: Panofski, K. H. (2007), ‘Peace Talk: My life negotiating science and policy’, *The Bulletin of the Atomic Scientists*, november/december, pp. 48-53.

⁷⁷ Zie onder meer: Colijn, K., Vrij Nederland, 8 september 2008.

kernwapenstaten inspecties uit te voeren ter verificatie van kernwapenreducties. De kernwapenstaten hebben ook geen informatieplicht jegens het IAEA.

Het IAEA kent meer beperkingen. Zo is er een aantal zwakheden in het verificatiesysteem. De invoering van een vrijwillig additioneel protocol heeft het toegangsrecht van het IAEA tot locaties en informatie vergroot, maar het protocol is slechts door een beperkt aantal landen geratificeerd. Daardoor blijft de werking beperkt. Bovendien beschikt het IAEA over zeer beperkte macht om landen aan te pakken die het NPV overtreden. Verwijzingen naar de Veiligheidsraad waar de vijf kernwapenstaten vetorecht hebben, leidde in het verleden zelden tot eensgezind, daadkrachtig en effectief optreden.

Een robuust inspectiesysteem is echter van groot belang. Verplichte ondertekening van het additionele protocol zou een belangrijke stap vooruit zijn. Bevoegdheid tot inspectie bij de kernwapenstaten kan aanzienlijk bijdragen aan de beloofde transparantie en de steun aan het NPV. Ook is het van belang dat het IAEA meer middelen krijgt om deze taken uit te voeren.⁷⁸ Het hoofd van de IAEA, Mohamed ElBaradei, pleitte er bovendien begin 2008 voor de hele splijtstofcyclus, inclusief de controle op nucleair afval, onder supranationale controle te stellen, “zodat geen enkel land de exclusieve capaciteit krijgt om materiaal voor nucleaire wapens te produceren”.⁷⁹ Zijn pleidooi krijgt steun van onder andere Ruud Lubbers, de Nederlandse oud-premier. Hij pleit ervoor dat het IAEA – net als de *European Atomic Energy Community* (Euratom, zie hoofdstuk 4.2) – zowel een supranationale status krijgt als juridisch eigenaar wordt van al het splijtstofmateriaal voor vreedzame toepassing.⁸⁰

Oproep aan de EU:

de noodzaak van gemeenschappelijke inzet voor non-proliferatie én nucleaire ontwapening

Alle EU-lidstaten zijn partners in het Non-proliferatieverdrag. Zij hebben de verplichting om dit NPV nieuw leven in te blazen. De Nederlandse oud-premier Lubbers acht het moment gekomen dat Nederland in de Europese Unie, als rechtsopvolger van Euratom, initiatief neemt om het NPV nieuw leven in te blazen. Nederland moet er bovendien op aansturen dat de EU een geschikt gezagsorgaan schept voor toezicht op het kernwapenvrij maken en houden van de wereld. Dit zou kunnen doordat de EU een nucleaire ‘ad hoc Veiligheidsraad-plus’groep bijeen brengt, bestaande uit de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad, alsmede Brazilië, Zuid-Afrika, India, Japan en de EU zelf. Deze ‘ad hoc Veiligheidsraad plus’-groep zou ervoor moeten zorgen dat:

- de International Atomic Energy Agency (IAEA) supranationale autoriteit krijgt over de nucleaire brandstofproductie voor vreedzaam gebruik van kernenergie. Hierbij kan worden voortgeborduurd op de taak van Euratom, die in de Europese Unie eigenaar is van dat splijtstofmateriaal;
- de ‘ad-hoc Veiligheidsraad plus’-groep zichzelf verenigt rond het beginsel dat, ter waarborging van een effectief supranationaal IAEA en de daarvoor benodigde inspecties en verificaties, zogenaamde ‘blauwhelmen’ kunnen worden ingezet (waar en wanneer nodig en met een mandaat van de VN);
- de landen die over kernwapens beschikken zich (opnieuw) verplichten het aantal daarvan stap voor stap te reduceren en uiteindelijk uit te bannen;
- deze stapsgewijze reductie op een nader overeen te komen wijze gerapporteerd wordt door de VN of een door haar aan te wijzen orgaan, zoals de supranationale IAEA;
- de ‘ad-hoc Veiligheidsraad plus’-groep zichzelf, op weg naar de uiteindelijke afschaffing van kernwapens, verenigt rond het bevorderen van kernwapenvrije zones.

⁷⁸ *Reinforcing the Global Nuclear Order for Peace and Prosperity, The Role of the IAEA to 2020 and Beyond*, Report prepared by an independent Commission at the request of the Director General of the International Atomic Energy Agency, mei 2008, p.6.

⁷⁹ ElBaradei, M. (2008), ‘Reviving Nuclear Disarmament’, bijdrage aan de conferentie *Achieving the Vision of a World Free of Nuclear Weapons*, Oslo, 27 februari 2008.

⁸⁰ Zie: Lubbers, R. (2005, 2006 en 2008), ‘Moving beyond the stalemate: addressing the nuclear challenge by supranational means’, augustus 2005 en drie follow-up papers uit 2006 en 2008
http://www.clingendael.nl/publications/2005/20050830_ciep_briefing_lubbers_nuclearchallenge.pdf
http://www.clingendael.nl/publications/2006/20060421_ciep_briefing_lubbers_nuclearchallenge_followup.pdf
http://www.clingendael.nl/publications/2006/20061000_ciep_briefing_lubbers_2ndfollowup_b.pdf
http://www.clingendael.nl/publications/2008/20081014_nuclear_challenge_lubbers.pdf

Hoofdstuk 4

Kernwapenvrije zone: Vertrouwenwekkende maatregel en het goede voorbeeld

4.1. Kernwapenvrije zones

De zorgen rondom nucleaire proliferatie, de zorgen rondom nucleair terrorisme, maar ook de hoop die gevoed wordt door bijvoorbeeld de publicaties van de Bendes van Vieren de rede van de minister van Buitenlandse Zaken Verhagen⁸¹: ze hebben de noodzaak van een kernwapenvrije wereld weer op de agenda gezet. De verkiezing van Barack Obama tot de nieuwe president van de VS voedt de hoop dat die agenda ook uitgevoerd gaat worden. Het is van belang dat het politiek debat over een kernwapenvrije wereld ook daadwerkelijk het einddoel van een kernwapenvrije wereld voor ogen houdt, zonder te verzanden in 'illusiepolitiek' of vrijblijvendheid.

Tegen deze achtergrond is het relevant het idee van 'kernwapenvrije zones' opnieuw te activeren. Kernwapenvrije zones functioneren in essentie als vertrouwenwekkende arrangementen op weg naar een kernwapenvrije wereld. Tegelijkertijd leveren de kernwapenvrije zones ook een belangrijke bijdrage aan regionale veiligheid en stabiliteit.

Katalyserend effect

Doordat met het Verdrag van Antarctica uit 1959 alle militaire activiteiten in dit gebied worden verboden, is dit werelddeel de facto kernwapenvrij. De eerste echte kernwapenvrije zone ontstond in 1967 met het Verdrag van Tlatelolco.⁸² Dit was nog vóór de totstandkoming van het Non-proliferatieverdrag en heeft betrekking op Latijns-Amerika en het Caribische gebied. Later kwamen er kernwapenvrije zones tot stand in de Zuidelijke Pacific (met het Verdrag van Rarotongo in 1985), Zuidoost-Azië (met het Verdrag van Bangkok in 1995), Afrika (met het Verdrag van Pelindaba in 1996) en de vijf

Centraal-Aziatische republieken (met het Verdrag van Semipalantinsk in 2006). De directeur-generaal van het IAEA, Mohamed ElBaradei, stelde in 2007: *"Today these five nuclear weapons free zones cover between them nearly two-thirds of the countries of the World and virtually the entirety of the southern hemisphere. In effect, nuclear weapons free zones constitute important first steps to achieve a nuclear-weapon-free world."*⁸³

Kernwapenvrije zones kunnen, zoals gezegd, bijdragen aan het verbeteren van regionale stabiliteit. Ze kunnen ook een katalyserend effect sorteren in het realiseren van de verplichtingen van het Non-proliferatieverdrag en het naderbij brengen van een kernwapenvrije wereld. Dat geldt zeker voor het kernwapenvrij maken van regio's waar verdere proliferatie dreigt of gaande is, zoals het Midden-Oosten en het Indische subcontinent. De protocollen van de 'kernwapenvrij'-verdragen bieden in principe een juridisch bindende basis om de veiligheid van de landen in de kernwapenvrije zones te garanderen. De vijf kernwapenstaten Rusland, VS, Frankrijk, Groot-Brittannië en China beloven met ondertekening van die protocollen de status van de zone te respecteren, er geen kernwapens te zullen gebruiken en er ook niet mee te dreigen. De ratificatie van deze protocollen laat echter op zich wachten: de vijf kernwapenstaten zijn er alleen met betrekking tot het Verdrag van Tlatelolco toe overgegaan. Ook de ratificatie van verdragen door niet-kernwapenstaten zelf laat te wensen over. Sommige verdragen die ten grondslag liggen aan enkele kernwapenvrije zones (bijvoorbeeld die in Afrika) hebben daardoor nog geen rechtskracht. Opmerkelijk is overigens dat China heeft aangegeven bereid te zijn onafhankelijk van de andere kernwapenstaten het verdrag van Bangkok te ratificeren.

⁸¹ Verhagen zegt onder meer tijdens zijn speech bij de Atlantische Commissie op 27 maart 2008: *"I (...) endorse the call by four American elder statesmen for a world free of nuclear weapons."* "We should seize the opportunity of the NPT Review Conference in 2010 to show new resolve to work towards a world free of nuclear weapons."

<http://www.minbuza.nl/nl/actueel/speeches,2008/03/Speech-Verhagen-bij-Atlantische-Commissie.html>⁸² Nederland ratificeerde het additioneel protocol 1 voor landen die *de jure* en *de facto* verantwoordelijk zijn voor uitvoering van het verdrag.

⁸³ ElBaradei, M., (2007), *Statement on the Fortieth Anniversary of the Adoption and Opening for Signature of the Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons In Latin America and the Caribbean (Treaty of Tlatelolco)*, Mexico City, 14 februari 2007.

Het Verdrag van Tlatelolco

Het Verdrag van Tlatelolco (formeel: het Verdrag voor het Verbod op Nucleaire Wapens in Latijns-Amerika en het Caribische Gebied), is een akkoord waarmee de landen in Latijns-Amerika en het Caribische Gebied zich hebben verplicht hun regio kernwapenvrij te houden. Het verdrag werd in 1967 getekend in Tlatelolco, in het noorden van Mexico-stad, en trad in 1968 in werking. Pas nadat in de jaren negentig de geschillen tussen Argentinië en Brazilië waren opgelost kreeg het verdrag daadwerkelijk betekenis. Maar de symbolische werking was ook daarvoor groot. Het was de eerste keer dat een groot, bewoond gebied kernwapenvrij werd verklaard. Het verdrag van Tlatelolco verbiedt het “testen, gebruiken, vervaardigen, produceren of verkrijgen op wat voor wijze dan ook van elk soort nucleair wapen” en verbiedt de “ontvangst, opslag, installatie, opstelling en elke vorm van bezit” van dergelijke wapens. Het verdrag werd getekend en geratificeerd door alle Latijns-Amerikaanse en Caribische landen. Cuba was in 2002 het laatste land dat het verdrag ratificeerde. In bijgevoegde protocollen worden landen met gebiedsdelen in Latijns-Amerika of het Caribische Gebied (de Verenigde Staten, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Nederland) gedwongen om hun Latijns-Amerikaanse en Caribische bezittingen eveneens kernwapenvrij te houden. Het is de bestaande kernmachten verboden activiteiten te ondernemen die de kernwapenvrije status van het gebied ondermijnen. Alfonso García Robles en Alva Myrdal ontvingen in 1982 de Nobelprijs voor de Vrede voor hun bijdrage aan het verdrag van Tlatelolco.

4.2. Een kernwapenvrij Midden-Oosten

Het Midden-Oosten lijkt meer dan ooit het kruitvat waar oorlogen en geweld zodanig kunnen escaleren dat de gevolgen een mondiaal karakter krijgen. Binnen dat kruitvat vormen kernwapens een extra risicofactor. Het mogelijke streven van Syrië en Iran (en in het verleden Irak) naar kernwapens, kan niet los worden gezien van de nucleaire status van Israël. Het kernwapenvrij

worden van deze geopolitiek zo strategische regio zou in sterke mate bijdragen aan de stabiliteit in de wereld. Maar het is zeer de vraag of in de complexe situatie van het Midden-Oosten denuclearisering een eerste stap kan zijn, of dat deze ‘meegenomen’ moet worden in een breder (vredes-)proces.

Gewijzigde situatie

Het idee voor een kernwapenvrije zone in het Midden-Oosten werd al in 1974 gepresenteerd door Egypte en Iran. In 1990 werd het (in reactie op het gebruik van chemische wapens door Saddam Hussein in de jaren '80) door Egypte verbreed tot een voorstel voor een ‘massavernietigingswapenvrije zone’. In 1995 werd tijdens de NPV-herzieningsconferentie een resolutie aangenomen waarin *the aims and objectives of the Middle East peace process* ondersteund worden en erkend wordt dat ‘a Middle East zone free of nuclear weapons as well as other weapons of mass destruction’ hieraan bijdraagt.⁸⁴ Het voornaamste obstakel voor de realisering van een massavernietigingswapenvrije zone vormde de weigering van Israël om toe te treden tot het NPV en het IAEA toezicht op zijn kernwapens te geven en om deze uiteindelijk te vernietigen.

De politieke situatie in het Midden-Oosten is sinds 1995 ingrijpend gewijzigd. De instelling van een massavernietigingswapenvrije zone lijkt nu meer dan ooit de veiligheidsbelangen van Israël te dienen. Drie ontwikkelingen zijn hier debet aan:

- de erosie van het non-proliferatieregime;
- de onduidelijke bedoelingen achter de nucleaire ambities van Iran;
- de irrelevantie van nucleaire wapens voor de directe veiligheidsbelangen van Israël.

Er tekenen zich twee toekomstscenario's af.⁸⁵ Het eerste is dat het Midden-Oosten in reactie op de nucleaire status van Israël en de ambivalente nucleaire ambities van Iran een regio wordt waar meerdere staten nucleaire programma's ontwikkelen. Dat zou onveilig zijn voor Israël en het NPV verder doen eroderen. Het tweede scenario is dat de staten in het Midden-Oosten hun collectieve veiligheidsbelangen erkennen en overeenstemming bereikten over zowel de instelling van een massavernietigingswapenvrije als de versterking van het NPV. Het lijkt meer dan ooit in het veiligheidsbelang van Israël te zijn dat er in het Midden-Oosten geen massavernietigingswapens zijn en geen

⁸⁴ Voor een vollediger verslag van de NPV-herzieningsconferentie, zie: Johnson, R. (1995), *Indefinite Extension of the Non-Proliferation Treaty: Risks and Reckonings*, ACRONYM Report No. 7, London.

⁸⁵ Johnson, R (2007), ‘Rethinking Security Interests for a Nuclear-Weapon-Free-Zone in the Middle East, Disarmament Diplomacy’, Issue No. 86.

kernwapens verspreid worden. Israël en de regio staan voor een keuze tussen de gegarandeerde gevaren van proliferatie of de uitdaging van ontwapening. De uitkomst van die keuze zal impact hebben op de stabiliteit van zowel het Midden-Oosten als de wereld.

Noodzakelijke zones

De eerste stappen richting een kern- of zelfs massavernietigingswapenvrije zone in het Midden-Oosten zijn:

- de ratificatie van het CTBT door Egypte, Iran en Israël;
- een door de landen in deze regio overeen te komen, collectieve 'no first use'-verklaring als vertrouwenwekkende stap op weg naar een massavernietigingswapenvrije zone;
- de bevrozing van en het verbod op gevoelige 'nuclear fuel cycle'-activiteiten;
- de uitbreiding van de *European Atomic Energy Community* (Euratom, zie kader hieronder) tot het Midden-Oosten en het beschikbaar stellen van nucleaire brandstof via Euratom;
- de mobilisering van publieke steun in de betrokken landen.

Euratom

De *European Atomic Energy Community*, of kortweg 'Euratom', is een internationale organisatie met als doel het bevorderen van vreedzame toepassingen van kernenergie. Euratom bestaat uit de leden van de Europese Unie. De organisatie is opgericht op 25 maart 1957, via het Verdrag van Rome – tegelijkertijd met de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG). De Europese Gemeenschap voor Atoomenergie is een afzonderlijke organisatie, maar lidmaatschap en organisatie zijn geheel geïntegreerd in de Europese Unie. Op 1 januari 1958 trad het Verdrag van Rome in werking en werd de Commissie voor Euratom geïnstalleerd in Brussel. Met de inwerkingtreding van het Fusieverdrag in 1967, kreeg Euratom samen met de EEG en de EGKS één Commissie, één Raad en één budget.

4.3. Een kernwapenvrij Europa

Er zijn volgens diverse schattingen nog ongeveer 350 Amerikaanse nucleaire wapens gestationeerd in Europa; in bases in België, Duitsland, Italië, Groot-Brittannië, Turkije en Nederland. Ook is er nog steeds een groot aantal tactische kernwapens in Rusland, die waarschijnlijk deels ook in het Europese deel van Rusland gestationeerd zijn. In november 2008 heeft de Russische president Medvedev in reactie op het Missile Defense-systeem van de VS in Polen en Tsjechië bedreigd om dergelijke wapens aan de Poolse grens te plaatsen. Waar Amerika nucleaire wapens buiten het eigen grondgebied heeft staan, heeft Rusland die niet. Alle Russische wapens staan in het land zelf. De kernwapens die ooit in voormalige delen van de Sovjet-Unie stonden, zijn teruggetrokken. Deze voormalige Sovjetlanden zijn bovendien officieel erkend als kernwapenvrije staten. De Centraal-Aziatische oud-Sovjetstaten hebben zelfs besloten een kernwapenvrije zone te creëren. Het zou de Europese veiligheid bevorderen als ook de voormalige Sovjetstaten in Europa zich bij een Europese kernwapenvrije zone zouden kunnen aansluiten. Dat vereist medewerking van zowel de VS en de NAVO als Rusland. De VS en Rusland zouden dan namelijk hun tactische kernwapens uit Europa en het Europese deel van Rusland moeten terugtrekken en een negatieve veiligheidsgarantie moeten geven aan de leden van de nieuwe kernwapenvrije zone. De NAVO zou bovendien de rol van kernwapens in haar veiligheidsstrategie dienen te beëindigen.

Nucleaire paraplu

Wat de Amerikaanse kernwapens in Europa betreft: die zijn al minder in aantal dan na 1991. Griekenland trok zich in 2001 terug uit de *Nuclear Strike Mission* van de NAVO en Duitsland verwijderde in 2005 de nucleaire wapens uit de militaire basis in Ramstein. De stilzwijgende vermindering van het aantal in Duitsland gestationeerde nucleaire wapens sluit aan bij de brede politieke steun in dit land om een kernwapenvrije staat te worden.⁸⁶ Ook zijn er berichten die wijzen op een geheime verwijdering van Amerikaanse nucleaire wapens uit de luchtmachtbasis Lakenheath in het Verenigd Koninkrijk.⁸⁷

Europese landen schuilen in verschillende gradaties onder de Amerikaanse 'nucleaire paraplu'. In Duitsland, Italië, België, Turkije en Nederland liggen Amerikaanse kernwapens opgeslagen. Een aantal landen waaronder

⁸⁶ Kristensen, H. (2007), 'United States removes nuclear weapons from German base, documents indicate', *FAS Strategic Security Blog*, 9 juli. Zie ook: <http://omaha.craigslislist.org/pol/731898966.html>.

⁸⁷ Kristensen, H. (2008), 'US Nuclear Weapons withdrawn from the United Kingdom', *FAS Strategic Security Blog*, 26 juni.

Nederland stelt eigen vliegtuigen en bemanning beschikbaar voor de inzet van deze wapens in geval van oorlog. Italië en Turkije bewaren ook Amerikaanse atoombommen die in die landen door Amerikaanse vliegtuigen zouden kunnen worden afgeworpen als er oorlog zou uitbreken in Europa. De Amerikaanse opvatting is dat het NPV ophoudt te bestaan op het moment van oorlog. Daardoor zijn de Amerikanen en hun bondgenoten ook ontslagen van de verplichtingen om artikel I en II na te komen, die respectievelijk de overdracht van kernwapens aan andere staten verbiedt en niet-kernwapenstaten verplicht af te zien van kernwapens. Ze zijn dan derhalve gerechtigd kernwapens ter beschikking te stellen van NAVO-bondgenoten. Deze opvatting over de rol van Amerikaanse kernwapens in Europa mist een degelijke juridische basis en dient verworpen te worden.⁸⁸

Verder zijn alle NAVO-landen betrokken bij de voorbereiding en planning van de inzet van kernwapens door de NAVO. Die betrokkenheid loopt via de instituties die deel uitmaken van de NAVO-structuur, zoals de *Nuclear Planning Group*. De NAVO-bondgenoten zijn door hun NAVO-lidmaatschap ook nog steeds betrokken bij de Amerikaanse 'flexible response'-strategie, waarin kernwapens een belangrijke rol spelen. De geografische reikwijdte van deze strategie groeit met de uitbreiding van de NAVO. Het onderscheid tussen de kernwapenstaten en hun bondgenoten enerzijds en de echte niet-kernwapenstaten wordt door die uitbreiding ook steeds scherper. De status van betrokken bondgenoten (zijn het kernwapenstaten of niet?) is onduidelijk en laat zich nog het best typeren door de term 'semi-kernwapenstaten'.

Onduidelijke dreiging

De argumenten die tegenwoordig worden gebruikt ter legitimering van kernwapens in Europa, verwijzen onder meer naar de aanwezigheid van tactische kernwapens in Rusland en de politieke herpositionering van Rusland in de wereld. Dat er Amerikaanse kernwapens in Europa zijn, zou ook de garantie vormen

voor een Amerikaanse betrokkenheid bij de NAVO en daarmee de Europese veiligheid. Een argument voor de VS is, dat de wapens Amerika invloed bieden op het defensiebeleid van betrokken Europese landen. Het feit dat Europese semi-kernwapenstaten de Amerikaanse lezing onderschrijven dat de installatie van kernwapens in Europa geen schending van het Non-proliferatieverdrag vormt, is ook onder de nieuwe omstandigheden van na de Koude Oorlog zonder meer in het belang van de VS. De kernwapens op Europees grondgebied, in het bijzonder die in Italië en in Turkije, vervullen immers een taak: er is een risico dat niet-Amerikagezinde landen in het aangrenzende Midden-Oosten massavernietigingswapens ontwikkelen.

Er zijn goede argumenten voor het *verwijderen* van tactische Amerikaanse kernwapens uit Europa. Zo hebben de wapens militair gezien geen betekenis meer na de beëindiging van de Koude Oorlog. En zelfs als ze dat wel hadden, dan zouden ze ook vanuit de VS of vanaf onderzeeboten kunnen worden ingezet: dat is inmiddels technisch mogelijk. De aanwezigheid van Amerikaanse nucleaire wapens belast tevens de relatie van Europa en het Westen met Rusland en voorkomt dat er vooruitgang geboekt wordt bij de reductie van tactische kernwapens. De dreiging vanuit het Midden-Oosten is daarnaast te onduidelijk en te indirect om de aanwezigheid van Amerikaanse wapens in Europa militair te rechtvaardigen. Verder kan de verwijdering van Amerikaanse kernwapens uit Italië en met name uit Turkije helpen om onderhandelingen over een massavernietigingswapenvrije zone in het Midden-Oosten op gang te brengen.

Last but not least: laat een recent rapport van de Amerikaanse luchtmacht (USAF) zien dat de beveiliging van de Amerikaanse kernwapens in Europa soms niet optimaal is.⁸⁹

Kernwapens in Nederland

De aanwezigheid van kernwapens in het Nederlandse Volkland legt een hypotheek op de Nederlandse besluitvorming rond defensie-uitgaven. Bijvoorbeeld

Country	Air Base	Custodian	Delivery	Deployment		Remarks
				(WS3 vaults)	(Est. Weapons)*	
Belgium	Kleine Brogel	701 MURSS	Belgian F-16s (18 th Fighter Wing)	11	10-20	Nuclear inspections in 2006 and 2008.
Germany	Büchel	702 MURSS	German Tornados (33 rd Fighter-Bomber)	11	10-20	Nuclear inspection in 2007.
Holland	Volkel	703 MURSS	Dutch F-16s (1 st Fighter Wing)	11	10-20	Nuclear inspections in 2006 and 2008.
Italy	Aviano	31 st Fighter Wing	US F-16s	18	50	Nuclear inspection in 2007.
	Ghedd Torre	704 MURSS	Italian Tornados (9 th Stormo)	11	20-40	Rumored decision to withdraw 704 MURSS and consolidate weapons at Aviano.
Turkey	Incirkli	39 Air Base Wing	Rotational US aircraft from other wings when needed.	25	50-90	Nuclear inspections in 2006 and 2008. No permanent FW at base and no aircraft 'generation.' National Turkish nuclear strike mission in doubt.
United Kingdom	Lakenheath	48 th Fighter Wing	US F-15Es	33	50-110	Nuclear inspection possibly in 2007; another rumored for 2009. Significant changes rumored.
Total					200-350*	

* Previous estimates have been provided in [United States Reviews Nuclear Stockpile From German Base, Documents Indicate](#) (FAS, July 2007) and [U.S. Nuclear Weapons in Europe](#) (NRC, 2005).

Source: Hans M. Kristensen, "USAF Report: 'Most' Nuclear Weapon Sites in Europe do not Meet DOD Security Requirements," *FAS Strategic Security Blog*, June 19, 2008.

⁸⁸ Zie: Griendt, J. van de (2007), De Nederlandse kernwapentaak: Tijd voor afschaffing, in: *International Spectator*, Jrg. 61, pp. 240-243; zie ook: Van der Sijde (2008), a.w., pp. 29-30.

⁸⁹ Zie: <http://www.fas.org/blog/ssp/2008/06/usaf-report-%E2%80%9Cmost%E2%80%9D-nuclear-weapon-sites-in-europe-do-not-meet-us-security-requirements.php>

inzake de vervanging van de F-16 door – waarschijnlijk – de Joint Strike Fighter. De ‘nucleaire band’ met de VS beïnvloedt het aanschafbeleid in die zin, dat altijd gekozen wordt voor de Amerikaanse luchtmacht; dat wil zeggen: voor het daarmee samenhangende kwaliteitsniveau en aanschafritme. De Nederlandse kernwapentaak valt onder de NAVO, maar is vastgelegd in een aantal bilaterale afspraken tussen Nederland en de VS. De wapens, gestationeerd op vliegbasis Volkel, zijn eigendom van de VS en worden bewaakt door Amerikaanse militairen. Nederlandse F-16 piloten worden opgeleid om ze af te werpen.

In de defensienota van de PvdA uit november 2007 werd de discussie over de Nederlandse nucleaire taak geplaatst in het bredere kader van militaire modernisering: “De techniek van vrijvalbommen is praktisch gezien nogal ouderwets en past niet meer in een nieuw toestel dat veel meer mogelijkheden heeft. Medewerking aan een nieuwe nucleaire rol waarvoor nieuwe nucleaire bewapening zou moeten worden ontwikkeld is evenzeer ongewenst. Om die reden pleiten wij voor een politieke discussie over voortzetting van deze – militair verouderde – rol.”⁹⁰

4.4. Een kernwapenvrij Afrika

Het Verdrag van Pelindaba kwam in 1995 tot stand en werd geratificeerd door 26 landen. Het krijgt rechtskracht als het door nog twee (Afrikaanse) landen geratificeerd wordt.⁹¹ Van de kernwapenstaten tekenden de VS en Rusland het verdrag wel, maar ratificeerden ze het niet. Ze wilden de mogelijkheid openhouden om te reageren op biologische of chemische dreigingen uit één van de Afrikaanse landen. Deze terughoudendheid in 1996 leek voort te komen uit de vrees van de VS dat Libië een chemische wapenfabriek had. Maar zelfs nadat Libië mede door de VS vrij was verklaard van massavernietigingswapens, en het Afrikaanse land in 2005 het Verdrag van Pelindaba had getekend en geratificeerd, weigerden de VS en Rusland hun beleid te wijzigen.⁹²

Tijdens een conferentie over het Verdrag van Pelindaba in het voorjaar van 2008, deden de leden van het akkoord een klemmend beroep op Amerika en Rusland om hun nucleair beleid te wijzigen en volledige negatieve veiligheidsgaranties te geven.⁹³

De rechtskracht van het verdrag is van belang voor Afrika, maar heeft ook een grote symbolische waarde. Twee leden van deze kernwapenvrije zone hebben kernwapens gehad of pogingen in die richting ondernomen: Zuid-Afrika en Libië. De bekrachtiging van het verdrag is ook van belang voor de veiligheid van Europa en het Midden-Oosten, waaraan het verdragsgebied direct grenst. Het kan eveneens een bijdrage leveren aan de totstandkoming van kernwapenvrije zones in die regio’s.

4.5. Een kernwapenvrij Azië

Azië kent op het moment twee kernwapenvrije zones: één in Zuidoost-Azië en één in Centraal-Azië. Deze worden hieronder kort beschreven, waarna dieper wordt ingegaan op de situatie rond India en Pakistan: twee kernwapenstaten in deze regio waar recent veel om te doen is geweest.

*Zuidoost-Azië*⁹⁴

De kernwapenvrije zone in Zuidoost-Azië stond al sinds de jaren '70 op de agenda van de Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), als onderdeel van hun ‘*Zone of Peace, Freedom and Neutrality*’. Het verdrag om die zone tot stand te brengen, werd uiteindelijk pas in december 1995 in Bangkok opengesteld voor ondertekening. Het is inmiddels ondertekend door alle tien landen in deze regio⁹⁵ en trad op 27 maart 1997 in werking. In de inleiding van het verdrag staat vermeld dat de regio een bijdrage wil leveren aan algemene en complete nucleaire ontwapening, aan regionale vrede en stabiliteit, aan nucleaire non-proliferatie en aan de bescherming van de regio tegen milieuvervuiling en de gevaren van radioactief afval of ander radioactief materiaal.

⁹⁰ Defensienota PvdA, november 2007.

⁹¹ Zie: http://www.africa-nion.org/root/au/Documents/Treaties/Text/African_Nuclear_Weapon.pdf.

Eind augustus 2008 hadden circa dertig landen nog niet geratificeerd, te weten: Angola, Benin, Burundi, Kameroen, Centraal-Afrikaanse Republiek, Kaapverdië, Tsjaad, Comoren, Congo, Djibouti, Democratische Republiek Congo, Egypte, Eritrea, Ethiopië, Ghana, Guinee-Bissau, Liberia, Malawi, Marokko, Namibië, Niger, Seychellen, Sierra Leone, Somalië, Sao Tomé & Príncipe, Soedan, Tunesië, Oeganda en Zambia.

⁹² Zie: http://cns.miis.edu/stories/080331_pelindaba.htm.

⁹³ Zie: http://www.cns.miis.edu/research/treaty_pelindaba/pdfs/pelindaba_workshop_summary.pdf.

⁹⁴ Zie: Diamond, H. (1997), ‘SEANWFZ Enters Into Force; US Considers Signing Protocol’, http://www.armscontrol.org/act/1997_04/seanfz.

⁹⁵ Brunei Darussalam, Cambodja, Indonesië, Laos, Maleisië, Myanmar, Filipijnen, Singapore, Thailand, en Vietnam.

Sinds het verdrag in werking is getreden, is een protocol van het verdrag opgesteld voor ondertekening door de vijf kernwapenstaten Rusland, VS, Frankrijk, Groot-Brittannië en China. Met dit protocol zouden zij zich verplichten “*not to use or threaten to use nuclear weapons against any State Party to the Treaty*”. Tot nu toe hebben deze staten nog niet ondertekend.

Centraal-Azië⁹⁶

De vijf Centraal-Aziatische staten⁹⁷ ondertekenden op 8 september 2006 een verdrag voor een Centraal-Aziatische ‘*Nuclear Weapon Free Zone*’, de vijfde kernwapenvrije zone in de wereld en de tweede die zich geheel op het noordelijk halfrond bevindt. Het verdrag werd ondertekend in Semipalatinsk (Kazachstan), één van de voormalige testlocaties voor Russische nucleaire wapens. Dit gebeurde tien jaar nadat de landen de ‘*Almaty Declaration on the creation of a Central Asian Nuclear Weapon-Free Zone*’ bekrachtigden. Het Centraal-Aziatische verdrag is nog niet in werking getreden. Ondanks oppositie van de VS, Groot-Brittannië en Frankrijk, steunden veel andere landen het initiatief om tot een kernwapenvrije zone in deze regio te komen wel. Deze steun was onder andere zichtbaar bij verschillende Algemene Vergaderingen van de VN en tijdens het herzieningsproces van het Non-proliferatieverdrag.

De zone laat meer dan vergelijkbare zones in andere delen van de wereld een toewijding zien aan nucleaire ontwapening, omdat het om een groep landen gaat die eerder nucleaire wapens op haar grondgebied had, nog altijd omgeven wordt door staten met nucleaire wapens (Rusland, China, Pakistan, India, Israël) én Russische en Amerikaanse militaire bases op haar grondgebied heeft. Het *James Martin Center for Nonproliferation Studies* noemt de zone een krachtig voorbeeld van non-proliferatie: “*an important antidote and positive counter-example to Iranian and North Korean nuclear brinkmanship*”.⁹⁸ Het belang van dit verdrag reikt echter verder dan de directe politieke impact: het akkoord bevat concrete regelingen die regionale en internationale initiatieven tot non-proliferatie versterken. De Centraal-Aziatische staten zijn de eerste landen die wettelijk gebonden zijn aan uitgebreide IAEA-‘*safeguards*’ op hun civiele nucleaire faciliteiten. Het verdrag verplicht deze staten ook om

zich te houden aan internationale standaarden voor de fysieke beveiliging van nucleair materiaal. Deze afspraak is een belangrijke maatregel tegen smokkel door terroristen. Het akkoord gaat tevens in op de specifieke milieuproblemen in deze regio. De aanwezigheid van nucleaire faciliteiten van de Sovjet-Unie op het grondgebied van deze staten en de productie en het testen van de nucleaire wapens, heeft schade toegebracht aan het milieu. Alle ondertekenaars van dit verdrag moeten dan ook volledig invulling geven aan de *Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty* (CTBT).

India en Pakistan

Pakistan noch India tekenden het NPV noch CTBT. Beide landen hebben nog onlangs, in 2008, kernproeven gedaan en beschouwen hun kernarsenaal als een noodzakelijke vorm van ‘*deterrence*’. Het wantrouwen tegenover elkaar zit diep, Kashmir is daarbij het retorische ‘*nuclear flashpoint*’. De samenwerking tussen India en de VS zoals overeengekomen in september 2006, was een vorm van verraad in de ogen van Pakistan. Nu de ‘*war-on-terror-ally*’ het nucleair aanlegde met aartsvijand India, bleef in Pakistan nog hartelijker de deur open voor China, als topleverancier van nucleaire grondstoffen.⁹⁹

Het kernwapenarsenaal in Pakistan is met grote sommen dollars stevig beveiligd, in handen van leger en regering zolang Pervez Musharraf tegelijk President en Generaal was. Het aantreden van de burgerregering na de verkiezingen van februari 2008, veranderde in de machtspositie van het leger vooralsnog weinig, gezien de verwevenheid van de militaire macht in alle sectoren van politiek en maatschappij.¹⁰⁰ De angst dat extremisten (Taliban, Al Qaida) de kernwapens in handen krijgen is vooral in het Westen een nachtmerrie. In Pakistan en haar buurland is de bestaande situatie zorgwekkend. Daar heeft de Pakistaanse regering en haar veiligheidsdienst er de macht over. e verhitte reacties van de regeringen van India en Pakistan op de aanslagen in Mumbai in november 2008 en de serieuze voorbereidingen van India om luchtaanvallen uit te voeren op Pakistan, tonen aan dat de nucleaire dreiging actueel is en er snel maatregelen moeten worden genomen voordat extremisten toegang krijgen tot deze wapens.

⁹⁶ Zie: IAEA, *Central Asia: Towards a Nuclear-Free World*, https://www.iaea.org/NewsCenter/News/2006/central_asia.html.

Zie ook: James Martin Center for Nonproliferation, Studies: Central Asian States Establish Nuclear-Weapon-Free-Zone Despite U.S. Opposition, <https://cns.miis.edu/stories/060905.htm>

⁹⁷ Kazachstan, Kyrgyzstan, Tadzjikistan, Turkmenistan en Oezbekistan.

⁹⁸ Zie: <http://cns.miis.edu/stories/060905.htm>.

⁹⁹ Willem van Kemenade (2007), *Detente between China and India*, Clingendael Diplomacy Papers No 16, The Hague (H4); voor samenvatting zie: <http://www.clingendael.nl/cdsp/publications/?id=7144&&type=summary>

¹⁰⁰ Ayesha Siddiq (2007), *Military Inc. Inside Pakistan's military Economy*, London, Pluto Press.

Hoofdstuk 5

Agenda voor een kernwapenvrije wereld

Voor het op gang brengen van een proces van volledige nucleaire ontwapening is een realistische strategie noodzakelijk. Een strategie die daadwerkelijk kan bijdragen aan een zowel politiek als militair aanvaardbare, haalbare koerswijziging. Het succes van non-proliferatie en nucleaire ontwapening is in hoge mate afhankelijk van politieke wil, met name van de VS, Rusland en de andere kernwapenstaten. Perkovich en Acton, Daalder en Lodal, en Mendelsohn¹⁰¹ hebben onderzoek gedaan naar zo'n haalbare koerswijziging. Wij scharen ons achter de resultaten van dit onderzoek en onze voorstellen sluiten hierbij aan en bij de voorstellen van het Middle Powers Initiative (zie hoofdstuk 3.4). Veel van deze voorstellen zijn ook te vinden in het voorstel voor een Nuclear Weapons Convention,¹⁰² dat eveneens een inspiratiebron is voor het IKV en Pax Christi.

Een realistische strategie voor nucleaire ontwapening is mogelijk, zeker gezien het internationaal groeiend besef dat de patstelling van de afgelopen vijftien jaar doorbroken moet worden en dat het moedevende proces op weg naar een kernwapenvrije wereld hervat dient te worden. Het pleidooi van de Amerikaanse 'Bende van Vier' - George Shultz, William Perry, Henry Kissinger en Sam Nunn - voor een radicale uitbanning van kernwapens vond steun bij tweederde van alle voormalige Amerikaanse ministers van Defensie en Buitenlandse Zaken en voormalige adviseurs voor nationale veiligheid.¹⁰³ Ook in Europa steunen veel politici en ex-politici dit doel (ook in Groot-Brittannië bestaat een dergelijke 'Bende van Vier'), inclusief Nederlands eigen minister van Buitenlandse Zaken.¹⁰⁴ Het zou goed zijn als er ook in de rest van Europa diverse 'Bendes van Vier' opgericht zouden worden die een manifest voor een kernwapenvrij Europa ondertekenen

en daar vervolgens zoveel mogelijk ondersteuning voor zoeken. Van belang is dan om in de samenstelling van die 'Bendes van Vier' een zo breed mogelijk politiek spectrum zichtbaar te maken. Met de verkiezing van Obama tot president van Amerika lijkt het doel nog haalbaarder. Obama zei in een interview op 24 september 2008: "... I will make the goal of eliminating nuclear weapons worldwide a central element of U.S. nuclear policy".¹⁰⁵ Ook het wereldwijd breed gesteunde *Global Zero*¹⁰⁶ initiatief roept op tot het elimineren van alle kernwapens. Maatschappelijke organisaties, zoals het IKV en Pax Christi, kunnen en moeten het momentum versterken door politieke en publieke steun te mobiliseren. IKV en Pax Christi zijn ervan overtuigd dat druk vanuit de samenleving en de publieke opinie noodzakelijk is om door te dringen tot regeringen die veertig jaar na de ondertekening van het NPV hun verplichtingen nog altijd niet zijn nagekomen.

Het IKV en Pax Christi werken daarom - samen met internationale netwerken als ICAN¹⁰⁷ en andere vredesorganisaties, kerken en activisten - aan een kernwapenvrije wereld. Daarbij zoeken zij steun van (voormalige) politici. Immers: verandering op dit terrein kan aangespoord worden 'van onderaf', maar moet uiteindelijk 'van bovenaf' komen. Daarom is samenwerking nodig tussen enerzijds aansprekende figuren uit de politiek en anderzijds maatschappelijke organisaties uit de 'civil society'. De campagne kan politieke impact hebben door 'key people' in te schakelen, die andere vooraanstaande beleidsmakers weten te inspireren.

IKV en Pax Christi zullen zich via hun gemeenschappelijke werkorganisatie 'IKV Pax Christi' inzetten voor het opnieuw agenderen van nucleaire

¹⁰¹ Perkovich & Acton (2008), a.w., Daalder & Lodal (2008), a.w., Mendelsohn (2008), a.w.

¹⁰² International Physicians for the Prevention of Nuclear War, *Securing our Survival (SOS), The Case for a Nuclear Weapons Convention*, Cambridge (Mass.), 2007.

¹⁰³ Zie: Daalder & Lodal (2008), a.w., p. 81.

¹⁰⁴ Verhagen, M. (2008), *Speech Verhagen bij Atlantische Commissie*. Zie: <http://www.minbuza.nl/nl/actueel/speeches,2008/03/Speech-Verhagen-bij-Atlantische-Commissie.html>

¹⁰⁵ Zie: 'Arms Control Today', 24 september 2008; <http://www.armscontrol.org/2008election>

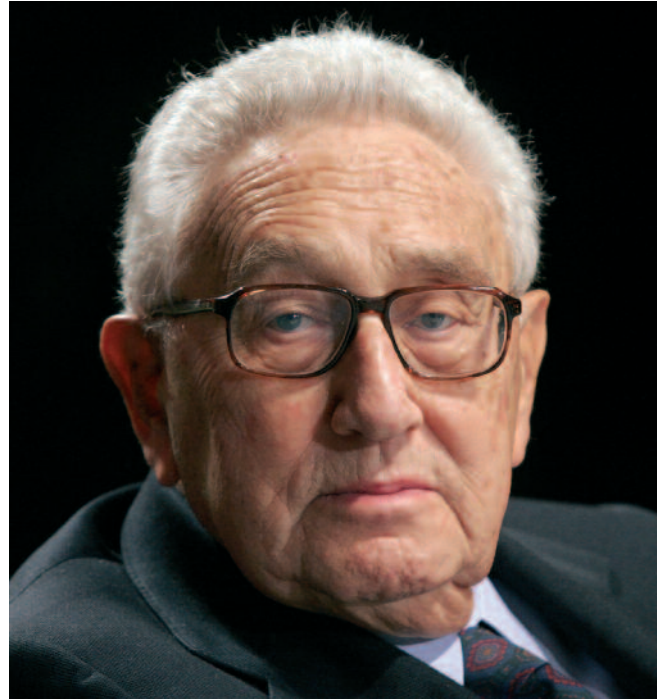
¹⁰⁶ Zie: www.globalzero.org

¹⁰⁷ De *International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN)* is een wereldwijde beweging, opgericht door *International Physicians for the Prevention of Nuclear War (IPPNW)*, tijdens de prepcom meeting van het NPV in 2007. Zie: <http://www.icanw.org/>. Pax Christi Australië en IKV Pax Christi zijn partners van ICAN. IKV Pax Christi werkt regelmatig samen met *Mayors for Peace* en ondersteunt Nederlandse burgemeesters die aangesloten zijn bij dit initiatief.

ontwapening. Met hun campagne zullen zij zich op Nederland én Europa richten. Daarbij communiceren zij duidelijk hun einddoel: totale uitbanning van kernwapens. Ze communiceren ook hun argumenten voor dit streven. Die zijn gebaseerd op:

- *morele en/of religieuze gronden*: de permanente dreiging van kernwapens is een moreel onacceptabele schending van het recht op leven vrij van vrees (op uitroeiing) en *het gebruik van kernwapens* is een grove aantasting van de schepping en het (daarin vervatte) recht op leven;
- *juridische gronden*: het bezit en gebruik van kernwapens zijn in strijd met de geest van het door vrijwel alle staten ter wereld ondertekende NPV alsmede met de beginselen van het humanitair oorlogsrecht;
- *politiek-militaire overwegingen*: de dreiging van 'wederzijds verzekerde vernietiging' (MAD) heeft na beëindiging van de Koude Oorlog aan betekenis ingeboet, waardoor de logica van nucleaire afschrikking kan niet langer bijdragen aan het voorkomen van het gebruik van kernwapens. Tegelijkertijd is het risico op verdere proliferatie van kernwapens onder statelijke én niet-statelijke actoren (terroristen) alleen maar gegroeid. Daarom is totale kernontwapening noodzakelijk – binnen een afzienbare termijn en in een zorgvuldig, transparant, verifieerbaar proces.

Er moet politiek leiderschap en lef getoond worden om de wereld kernwapenvrij te maken – met name door de nieuwe president van de VS. Een voorhoede van Europese landen kan, door alvast bepaalde stappen te zetten, kernwapenstaten (en vooral Amerika en Rusland) ertoe aanzetten hun belofte na te komen van een wereldwijde reductie en uitbanning van kernwapens. Europa, inclusief Nederland, moet kortom laten zien dat ze de politieke moed heeft om

Henry Kissinger, één van de leden van de 'Bende van Vier'. Samen met George S. Shultz, William Perry en Sam Nunn pleit hij voor een kernwapenvrije wereld.

Foto: ANP.

serieus te werken aan een kernwapenvrije wereld. Europese initiatieven kunnen op deze manier bijdragen aan het verbreken van de impasse die al te lang duurt.

IKV en Pax Christi benutten het huidige momentum en roept regeringen, religieuze leiders, maatschappelijke instellingen en burgers op het volgende appel voor een kernwapenvrije wereld te steunen. Het appel dient als startpunt van een nieuwe IKV Pax Christi-campagne voor nucleaire ontwapening.

Een appel voor een kernwapenvrije wereld

De wereld leeft nog steeds onder de dreiging van nucleaire wapens. Ondanks het einde van de Koude Oorlog zijn er nog meer dan 25.000 kernwapens. Duizenden ervan staan op scherp en zijn binnen enkele ogenblikken te lanceren. Er zijn nu al 9 landen die kernwapens hebben. En het gevaar dat terroristen nucleair materiaal in handen krijgen, groeit.

De belofte van de kernwapenstaten (in het Non-Proliferatie Verdrag, 1968) om te werken aan een kernwapenvrije wereld is na 40 jaar nog steeds niet ingelost. Zij willen in hun militaire planning en buitenlandse politiek tot in de verre toekomst vasthouden aan kernwapens. De rol die kernwapens spelen bij internationale spanningen is de laatste jaren weer toegenomen. De kosten zijn enorm, meer dan 50 miljard dollar per jaar alleen al in de Verenigde Staten.

Wij ervaren het blijven vertrouwen op de dreiging met nucleaire vernietiging van het menselijk leven op grote schaal als moreel onaanvaardbaar. Een kernwapenvrije wereld ligt niet buiten de politieke mogelijkheden. Het is een kwestie van politieke wil. En er zijn nieuwe kansen. Het is bemoedigend dat sinds het einde van de Koude Oorlog veel kernwapens uit de toen nog veel grotere arsenalen zijn ontmanteld. Het is hoopgevend dat de Verenigde Staten en Rusland samenwerken aan verdere reducties. Het is belangrijk dat zij de afgelopen jaren geen kernwapens meer hebben getest.

De voormalige ministers Kissinger en Shultz roepen nu de Verenigde Staten op tot een nieuw beleid dat erop gericht is dat de wereld binnen afzienbare tijd wordt bevrijd van alle kernwapens. Zij hebben inmiddels de steun van zeker tweederde van alle voormalige Amerikaanse ministers van Defensie en Buitenlandse Zaken en adviseurs voor nationale veiligheid. Hun inzet is niet langer gericht op vermindering maar op radicale uitbanning van kernwapens. Ook President Obama heeft aangegeven nucleaire ontwapening hoog op de agenda te gaan zetten. Wij scharen ons achter de oproep tot nucleaire ontwapening. Wij geloven dat een kernwapenvrije wereld een morele verplichting is en een politieke noodzaak.

Wij zijn ervan overtuigd dat er nu een historische mogelijkheid is om de belofte van een kernwapenvrije wereld te realiseren, en wel uiterlijk in 2020. Dat is mogelijk als regeringsleiders zich NU onomwonden hiervoor uitspreken en als zij daartoe niet-vrijblijvende stappen zetten.

Wij vragen onze regering met klem nu in beweging te komen door:

1. Officieel te verklaren dat zij de oproep steunt tot een kernwapenvrije wereld in uiterlijk 2020.
2. Hiervoor actief steun te zoeken bij alle landen in Europa en bij de NAVO-bondgenoten.
3. Bij de NAVO-top in 2009 te pleiten voor het beëindigen van de politieke en militaire rol van kernwapens in zijn veiligheidsbeleid.
4. Zich uit te spreken voor een kernwapenvrij Europa uiterlijk in 2015 en zelf nu reeds stappen in die richting te zetten en de kernwapentaak van de Nederlandse luchtmacht te beëindigen.
5. Ervoor te pleiten dat kernwapens niet meer op scherp staan maar veilig en gescheiden van hun overbrengingsmiddelen zijn opgeslagen.
6. Een spoedige invoering te bevorderen van het verdrag dat alle kernproeven verbiedt (al in 1996 gesloten) met zichtbare resultaten vóór de herzieningsconferentie van het Non-Proliferatie Verdrag in 2010.
7. Elke verdere modernisering van kernwapens en overbrengingsmiddelen te ontmoedigen.
8. In 2010 overeenstemming te bevorderen over een verdrag dat productie van splijtstof voor nucleaire wapens verbiedt.
9. Te bevorderen dat de gehele splijtstofcyclus van nucleair materiaal onder supranationale controle gebracht wordt, ook ter beteugeling van nucleair terrorisme.
10. Er bij de regeringen van de Verenigde Staten, Polen en Tsjechië op aan te dringen af te zien van het anti-rakettenschild.
11. Het initiatief te nemen voor een onafhankelijk en gezaghebbend internationaal technisch onderzoek naar alle aspecten van wereldwijde afschaffing van alle kernwapens.

Een vastberaden voorhoede van landen kan door deze stappen te nemen kernwapenstaten in eigen bondgenootschap, alsook Rusland en China, aanzetten het doel van een kernwapenvrije wereld uiterlijk in 2020 te realiseren. Dat kan ook de kernwapenstaten India, Israël en Pakistan, die geen deel uitmaken van het Non-Proliferatie Verdrag, tot inkeer brengen. Daarom vragen wij regeringen, religieuze leiders, maatschappelijke instellingen en burgers deze oproep te steunen. Een kernwapenvrije wereld hoeft geen utopie te zijn als voldoende mensen zich hiervoor inzetten.

Het IKV en Pax Christi: Geschiedenis, standpunten en strategie

De vredesorganisaties Pax Christi en het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) hebben zich in hun optredens en standpunten nooit eenzijdig in het (inter)kerkelijke of politieke kamp geïmplementeerd. Zij kozen niet voor het pacifistische standpunt, maar ook niet klakkeloos voor het NAVO-beleid; dat beleid benaderden ze zeer kritisch. Bovendien verbonden zij het verzet tegen de wapenwedloop met de inzet voor mensenrechten in Oost-Europa. En daarmee maakten ze het zichzelf niet altijd gemakkelijk, omdat het vaak leidde tot kritiek uit diverse kampen. Zij werden zowel ‘lakeien van Reagan’ genoemd als ‘volgelingen van Moskou’.

Pax Christi

Het is niet overdreven te stellen dat juist het kernwapenvraagstuk ertoe heeft geleid dat Pax Christi Nederland zich vanaf de eerste helft van de jaren '60 ontwikkelde van een spirituele, meer binnenkerkelijk gerichte vredesorganisatie tot een ‘moderne’ vredesbeweging. Mede op basis van discussies over het kernwapenvraagstuk, waar ook Pax Christi aan meedeed, werd in 1966 ook het fundament gelegd voor de oprichting van het Interkerkelijk Vredesberaad.¹⁰⁸

Voorhoedepositie

De eerste stappen van Pax Christi's ontwikkeling tot moderne vredesbeweging werden gezet in de brochure *Met Pacem in Terris onderweg* uit 1965.¹⁰⁹ Met deze publicatie neemt de Nederlandse sectie van Pax Christi meteen een voorhoedepositie in binnen de internationale beweging Pax Christi. In de ondertitel van de door de encycliek *Pacem in Terris* geïnspireerde brochure wordt gesproken over “vrede in het atoombijperk”. De auteurs stellen voor het eerst vragen die ook vandaag nog spelen, zoals de volgende twee:

“Indien er in een christelijk denken voor het begrip van totale oorlog geen plaats is, is er dan wel plaats voor een wapen, dat uit zichzelf de oorlog totaal maakt? Indien volgens de traditionele leer een oorlog alleen is gerechtvaardigd, als het te bereiken goed opweegt tegen het leed en de vernietiging, welk is dan nog het goed dat een atoomoorlog rechtvaardigt?”¹¹⁰

Het is tekenend dat op dit soort prangende vragen ook toen al geen gemakkelijke antwoorden werden gegeven vanuit ofwel een eenzijdig religieus, dan wel een even eenzijdig politiek perspectief. In de slothoofdstukken werd eerst geschetst welke politieke stappen nodig zijn om de catastrofe van een atoomoorlog te voorkomen: ontwapening, vreedzame coëxistentie en een versterking van de Verenigde Naties.

De publicatie *Met Pacem in Terris onderweg* eindigde met een beroep op de verantwoordelijkheid van de christen om aan de oplossing van de wereldproblemen bij te dragen: “In alle denken over de vrede der wereld staat de christen tenslotte voor de kern van de evangelische boodschap en daarmee voor een getuigenis van het geloof”.¹¹¹

Het IKV

Na hevig debat publiceerde de Nederlandse Hervormde Kerk in 1962 ‘Het vraagstuk van de kernwapenen’, een uitvoerig herderlijk schrijven. Hierin werd een ‘neen zonder ja's’ tegen kernwapens uitgesproken. Dat hield in dat christenen nooit aan een oorlog met kernwapens zouden mogen meewerken. Het ‘neen’ was echter meer gericht op het *gebruik* van kernwapens, dan op het *bezit* ervan. Vooral in de pacifistische vredesbeweging Kerk en Vrede, maar ook in de zogeheten Vredeskerken, werd deze hervormde visie bestreden als tweeslachtig. Dit alles was aanleiding tot veel debat in en tussen de kerken en – via Pax Christi – de Rooms-Katholieke Kerk.

¹⁰⁸ Verhagen, M. (2008), Speech Verhagen bij Atlantische Commissie. Zie: <http://www.minbuza.nl/nl/actueel/speeches,2008/03/Speech-Verhagen-bij-Atlantische-Commissie.html>

¹⁰⁹ Zie voor een uitvoerige beschrijving van deze geschiedenis onder meer: Schennink, B., Becker, M., Bos, H., & Arends, C. (red.) (1998), *In beweging voor de vrede. Veertig jaar Pax Christi: geschiedenis, werkwijze, achterban en invloed*. Cahier 43. Nijmegen: Studiecentrum voor Vredesvraagstukken; Megens, N., & Reiding, H. (1999), *Bewegen binnen smalle marges. Pax Christi Nederland, 1965-1990*. Cahier 78. Nijmegen: Studiecentrum voor Vredesvraagstukken; Van den Berg, D. (ed.) (2006), *IKV 1996-2006. Veertig jaar mobiliseren voor vrede. Den Haag: IKV*.

¹¹⁰ Pax Christi Nederland (1965), *Met Pacem in Terris onderweg. Pax Christi over vrede in het atoombijperk*.

¹¹¹ Ibid, p. 32.

Dat debat resulteerde in de wens om vanuit de verschillende kerken gericht aandacht te blijven besteden aan het kernwapenvraagstuk. In 1967 werd daartoe het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) opgericht.

Nederlandse campagne

Na die oprichting zijn het IKV en Pax Christi – apart én gezamenlijk – op dit kerkelijke en politieke spoor voortgegaan. Het kernwapenvraagstuk bleef één van de meest centrale issues, maar niet als een geïsoleerd probleem. Steeds was er aandacht voor de bredere politieke en militaire context, zoals de deling van Europa. In de loop der jaren ontwikkelde het IKV grote deskundigheid op het terrein van vredes- en veiligheidsvraagstukken en meer in het bijzonder het kernwapenvraagstuk.

De jaarlijkse vredesweek in september was dé gelegenheid om een breder publiek bij de activiteiten van de vredesbeweging te betrekken. Vanaf 1977 gebeurde dit in het kader van de nationale campagne ‘Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland’. De reden voor deze campagne was onder meer dat de gewenste verbetering van de internationale verhoudingen – en de daarmee gepaard gaande kans op nucleaire ontwapening – uitbleef. Bovendien was de publieke aandacht voor de kernwapens vrijwel verdwenen. De campagne bevatte geen kant-en-klaar voorstel, maar gold als een aanzet om de spiraal van voortdurende bewapening te doorbreken. Het IKV wees daarbij mede op het feit dat die bewapening steeds gevaarlijker werd, omdat de modernisering voortging, terwijl over de vele duizenden tactische kernwapens in Europa nergens werd onderhandeld, in tegenstelling tot de strategische. En Europa als slagveld zou de vernietiging van Europa betekenen. In Europa was het onderscheid tussen burgerdoelen en militaire doelen immers zinloos. De principiële afwijzing van het afschrikkingsevenwicht als een immoreel systeem was al te vinden in de Europa nota van het IKV van 1972. Daarin pleitte het IKV voor eenzijdige stappen in Europa om ontwapening op gang te brengen en het Europese continent volledig kernwapenvrij te maken.

Het IKV zette in op daadwerkelijke ontwapening. Het was zich er van bewust dat zoiets slechts geleidelijk aan gerealiseerd kon worden. Het ging om een proces van eenzijdige ontwapeningsstappen van het Westen, die gevolgd zouden moeten worden door vergelijkbare stappen van de kant van het Warschaupact: als militair bondgenootschap van communistische landen in Oost-

Europa de tegenhanger van de NAVO. De politieke realiteit werd door het IKV nooit uit het oog verloren, hoe radicaal het ontwapeningsvoorstel ook klonk. De campagne diende ook een politiek-psychologisch doel, grotendeels ontwikkeld door IKV-voorzitter Ben ter Veer. Door de campagne op een concreet en relatief beperkt doel te richten, hoopte het IKV te bereiken dat de bevolking (weer) greep kreeg op het kernwapenvraagstuk. Dit vraagstuk was daarmee niet langer het monopolie van de defensie- en buitenlandelite. Al snel ontstonden honderden plaatselijke ‘IKV-kernen’ met ‘gewone burgers’ die zich aan de campagne committeerden.

Dissidente organisaties

De algemeen secretaris van het IKV, Mient Jan Faber, was de onbetwiste voorman van de brede vredesbeweging. Faber was een realist, die bleef zoeken naar politieke compromissen. Deze compromissen schoten soms in het verkeerde keelgat van zijn radicalere achterban. Een bekend voorbeeld is zijn ‘benen op de tafel’-interview met de IKON, waarin hij zei dat hij een tijdelijke plaatsing van kruisraketten kon accepteren als dit de enige mogelijkheid was om uiteindelijk tot een politieke oplossing te komen.

Van meet af aan zijn de activiteiten van de Nederlandse vredesbeweging gelieerd aan de internationale ontwikkelingen en werd samenwerking gezocht met verwante organisaties in andere Europese landen. In West-Europa waren dat – naast de zustersecties van Pax Christi – in eerste instantie vooral anti-kernwapenbewegingen, zoals de eerdergenoemde Britse CND en het Aktion Sühnezeichen/Friedensdienste uit West-Duitsland. Maar al snel werd ook contact gezocht met andersoortige organisaties van dissidenten in Oost-Europa, zoals Charta 77 en Solidarność.

Ontspanning-van-onderop stond hoog op de agenda van die delen van de West-Europese vredesbeweging die zich verwant voelden met het IKV en Pax Christi. Dat was vooral het geval nadat in december 1981 in Polen de staat van beleg was uitgeroepen en Solidarność ondergronds moest gaan. Veel andere organisaties en ook politieke partijen, zoals de SPD in de Bondsrepubliek, vreesden echter dat de contacten met mensenrechtenorganisaties en dissidente groepen in Oost-Europa de ontspanning juist in gevaar brachten.¹¹² Toen het einde van de Koude Oorlog een feit was, kwam ook een einde aan de belangstelling van het grote publiek voor het kernwapenvraagstuk. De hoofdstroom van de vredesbeweging ging zich richten op de helaas maar al te

¹¹² Pax Christi Nederland (1965), *Met Pacem in Terris onderweg. Pax Christi over vrede in het atoombijperk*, p. 94.

¹¹³ Vergelijk: Van der Sijde, B., a.w. ., pp. 24-25.

echte oorlogen die op vele plaatsen uitbraken, zoals de inval van Irak in Koeweit, de oorlogen in de Kaukasus, in voormalig Joegoslavië, en Somalië. Ook binnen het IKV en Pax Christi kregen deze conflicten meer aandacht dan de kernwapens.¹¹³ Toch was het niet zo dat het IKV in de jaren '90 geheel gezwegen heeft over de kernwapens. Er kwamen in totaal drie brochures uit (in 1990, 1993 en 1999)¹¹⁴, op grond waarvan intensieve gesprekken zijn gevoerd met de regering (1993) en het parlement (2000). Ook Pax Christi probeerde in die periode regering, parlement en de eigen bisschoppenconferentie¹¹⁵ te beïnvloeden. Maar de publieke steun was en bleef weg. De regering en het parlement voelden geen hete adem in de nek en bleven passief.

KERKEN EN KERNWAPENS

Rooms-Katholieke Kerk

Alle pausen in het atoomtijdperk hebben zich over het kernwapenvraagstuk uitgelaten. Paus Pius XII heeft zich – vanuit het denken rond het concept ‘rechtvaardige oorlog’ – de vragen gesteld of een kernoorlog beheersbaar zou zijn en of de schade door zo’n oorlog niet veel groter zou zijn dan die van het te bestrijden onrecht. Johannes XXIII heeft vooral in *Pacem in Terris* ervoor gepleit om de weg van de vrede te gaan en daarmee de kans op een (nucleaire) oorlog teniet te doen. In de pastorale constitutie *Gaudium et Spes* van Vaticanum II werd een mogelijke kernoorlog voor het eerst expliciet veroordeeld: “Elke oorlogshandeling die zonder onderscheid is gericht op de vernietiging van hele steden of grote gebieden met hun inwoners, is een misdaad jegens God en de mens zelf, die met kracht en zonder aarzelen veroordeeld dient te worden”.¹¹⁶ Het Concilie onthoudt zich van een oordeel over de nucleaire afschrikking, maar scepsis blijkt uit de uitspraak dat “het zogenaamde evenwicht” van de afschrikking “geen zekere en echte vrede is”.¹¹⁷ Paus Paulus VI houdt zich aan de lijn van het Concilie. Paus Johannes Paulus II komt – ten tijde van de grote kernwapendebatten – weer met een eigen uitspraak: “In

de huidige omstandigheden kan een op evenwicht gebaseerde afschrikking nog moreel aanvaardbaar geacht worden, zeker niet als doel op zichzelf, maar als een etappe op de weg van een steeds verder gaande ontwapening”.¹¹⁸ Deze visie van ‘interim-afschrikking’ is nog steeds de officiële lijn van de Rooms-Katholieke Kerk.

Laatstgenoemde uitspraak van paus Johannes Paulus is door voor- en tegenstanders van het idee van nucleaire afschrikking aangegrepen om het eigen standpunt te onderbouwen – in de kerken én daarbuiten. Geen van beide kampen kon een onweerlegbaar gelijk uit de uitspraak halen. Toch is het niet gewaagd te stellen dat in de kerkelijke interventies in het kernwapendebat de ‘realistische’ en prudente diplomatieke benadering sterker is geweest dan de ‘idealistische’ leerstellige fundamenten van de kerkelijke visie.

In 1983 sloten de Nederlandse bisschoppen zich aan bij de uitspraak van de paus. Tot teleurstelling van onder meer Pax Christi, stelden de bisschoppen echter ook dat zij zich niet competent achtten zich uit te laten over concrete eenzijdige stappen richting een kernwapenvrije wereld. Hiermee verscholen zij zich *de facto* achter de ruimte in de uitspraak van de paus. Amerikaanse bisschoppen waren daarentegen een stuk concreter. Zij formuleerden een aantal criteria waaraan voldaan moest worden om nog te kunnen spreken van een aanvaardbare vorm van afschrikking – waarbij duidelijk was dat de toenmalige Amerikaanse strategie niet aan die criteria voldeed.

Voortredenerend vanuit deze lijn concludeerden vijfenzeventig Amerikaanse bisschoppen, allen lid van Pax Christi, in 1998 dat de interim-aanvaarding van de afschrikking niet meer verdedigbaar was. Er werden immers geen stappen gezet om van de kernwapens en de nucleaire afschrikking af te komen.¹¹⁹ In 1993 formuleerde de nuntius bij de Verenigde Naties, aartsbisschop Renato Martino, het standpunt dat “*the end of the Cold War challenges the World community to adopt a post-nuclear form of security. That security lies in the abolition of nuclear weapons (...)*” En in 1997 formuleerde

¹¹⁴ Dit zijn: *Verspreiding van massavernietigingswapens: Kernprobleem van de negentigerjaren* (mei 1990), *De geest is nog niet terug in de fles* (juni 1993) en *Nuclear Arms: A problem of the 20th century or the 3rd millennium?* (september 1999).

¹¹⁵ Zie: Pax Christi Nederland (1995), Advies van Pax Christi Nederland aan de Rooms-Katholiek bisschoppenconferentie van Nederland ten behoeve van een nieuw herderlijk schrijven over gerechtigheid, vrede en veiligheid, Utrecht, Pax Christi.

¹¹⁶ Tweede Vaticaans Concilie (1965), *Pastorale constitutie Gaudium et Spes*, paragraaf 80.

¹¹⁷ Ibid, paragraaf 81.

¹¹⁸ Boodschap aan de Speciale Zitting van de VN over ontwapening (1982).

¹¹⁹ Zie: http://www.ccnr.org/pax_christi.html. Zie ook: Schennink, B. (1999), ‘The Catholic Church and Nuclear Weapons’, in: *Nuclear Arms, From Yes To No And Vice-Versa*, Den Haag: IKV. De bisschoppenconferentie van de VS heeft de conclusie van deze 75 bisschoppen nooit onderschreven.

¹²⁰ Ibid, p. 19.

hij het als volgt: “*Nuclear weapons are incompatible with the peace we seek for the 21st century. They cannot be justified. They deserve condemnation.*”¹²⁰

De huidige paus Benedictus XVI pakte het kernwapenthema weer op in zijn nieuwjaarsboodschap van 2006: “Met talloze mensen van goede wil kan men stellen dat de visie van landen die vertrouwen op kernwapens om hun veiligheid te garanderen niet alleen destructief is maar ook volledig ongegrond. In een kernoorlog zullen er geen winnaars zijn, alleen maar slachtoffers.”¹²¹ Hij vervolgde deze passage met een oproep om te streven naar voortgaande en gemeenschappelijke nucleaire ontwapening. Opnieuw ferme taal, waardoor hij aartsbisschop Martino in feite bijvalt.

Nederlandse Hervormde Kerk

De Nederlandse Hervormde Kerk heeft een prominente rol gespeeld in het kernwapendebat. Het ‘neen zonder ja’s’ tegen de kernwapens in 1962 (nader toegelicht in een nieuw synoderapport in 1964) was zoals eerder vermeld duidelijker een ‘nee’ tegen het gebruik ervan dan tegen het bezit. De reden hiervoor was dat kernwapens niet eenvoudig konden worden afgeschaft. De synode zei niet (zoals de Rooms-Katholieke Kerk) dat nucleaire afschrikking tijdelijk moreel aanvaardbaar was, mits aan bepaalde voorwaarden werd voldaan. Het hervormde ‘neen zonder ja’s’ betekende dat de periode die ons nog geschonken werd voordat het te laat zou zijn – de periode dus van het uitblijven van een nucleaire oorlog – moest worden opgevat als een tijd van ‘genadig geduld’ van God (een ‘Gnadenfrist’). Het was een periode die moest worden gebruikt voor politieke processen, waarbij ook eenzijdige stappen niet bij voorbaat geheel uitgesloten konden zijn.

Toen het IKV deze gedachtengang in 1977 oppakte in de campagne ‘Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland’, begon de discussie ook weer in de Hervormde Kerk. In 1979 verscheen het in de jaren die volgden beroemde ‘blauwe boekje’: een handreiking

bij het gesprek over het kernwapenvraagstuk en over het IKV-voorstel die wapens de wereld uit te helpen. In 1980 leidde het boekje tot de ‘Pastorale brief over de kernbewapening’ – ook bekend als het ‘groene boekje’. De hervormde synode stelde hierin vast dat het ‘neen’ ook onverkort gold voor het bezit van kernwapens. Eenzijdige stappen waren niet langer slechts “niet geheel uitgesloten”; de synode riep op tot steun aan het voorstel tot eenzijdige denuclearisering van Nederland. Daarmee schaarde de Hervormde Kerk zich in feite achter de IKV-campagne, zonder dat dit formeel bevestigd werd.¹²² In het verlengde van het ‘groene boekje’ informeerde het synodemoderamen de gemeenten over de demonstratie van 29 oktober 1983 en de motivatie daarvoor.

Het ‘blauwe boekje’ werd meteen in het Duits vertaald – gevolgd door het ‘groene boekje’. Ze waren een belangrijke impuls voor een nieuwe discussie in Oosten- en West-Duitsland, vooral in gemeenten en vredesgroepen in de DDR.

Gereformeerde Kerken

De kernwapendiscussie binnen de Gereformeerde Kerken werd in 1967 aangezwengeld door het Gereformeerd Vredesberaad dat de synode opriep “om er bij de Nederlandse regering op aan te dringen, af te zien van het bezitten, van het beheren en van het op eigen grondgebied toelaten van kernwapenen”.¹²³ Op dat moment onthoudt de synode zich van een dergelijk standpunt. In 1978 sprak de synode zich wel uit: massavernietigingswapens en massavernietigingsmethoden en de wapenwedloop zijn in strijd met Gods heil voor deze wereld en dus uit den boze.¹²⁴ Deze uitspraak was onder meer de basis voor het afwijzen van de neutronenbom. Omdat ook de Gereformeerde Kerken verscheurd dreigden te raken tussen voor- en tegenstanders van de nucleaire afschrikking en van de IKV-campagne, probeerde de synode ook in latere jaren tot voor iedereen acceptabele compromissen te komen. Toch sprak de synode zich in 1984 uit tegen de plaatsing

¹²¹ “What can be said, too, about those governments which count on nuclear arms as a means of ensuring the security of their countries? Along with countless persons of good will, one can state that this point of view is not only baneful but also completely fallacious. In a nuclear war there would be no victors, only victims.” Paus Benedict XVI, 1 januari 2006.

¹²² Zie onder andere Hogebrink, L. (1999), ‘The “Gnadenfrist approach” as a contribution to raising the moral nuclear threshold’, in: *Nuclear Arms, From Yes To No And Vice-Versa*, Den Haag: IKV. Eén conclusie in dit artikel is dat er een grote morele kloof is tussen enerzijds het denken van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Wereldraad van Kerken (zie verder in deze bijlage) en anderzijds het Rooms-katholieke denken. Het gaat hier om onvoorwaardelijke morele afwijzing tegenover voorwaardelijke morele aanvaarding. Een andere conclusie is echter dat in de praktijk toch in grote mate dezelfde maatregelen bepleit worden.

¹²³ Grandia, A. C., & Van der laan, H. (1983), *De gereformeerden en het oorlogsvraagstuk*. Delft: Meinema, p. 90.

¹²⁴ H.B. Gerritsma, J.J. Verdonk, H.Wesseling, H. J.Zeldenrust, (2003), *Geloof niet in oorlog. De discussie in de Gereformeerde Kerken over het oorlogsvraagstuk 1966-1998*, p. 36.

van kruisraketten, wat veel negatieve reacties opriep. Tegelijk probeerde een aantal kerkleden van het kernwapenvraagstuk een belijdeniskwestie te maken: wie voor kernwapens is, is daarmee per definitie geen belijdend christen meer. Deze voorstellen – die overigens vanuit het IKV en Pax Christi niet ondersteund werden – hebben het nooit gehaald. Maar ze gaven wel aan hoe groot de polarisatie was binnen de Gereformeerde Kerken.

De kleinere kerken

In een aantal kleinere protestantse kerken liepen de conflicten eveneens hoog op, misschien wel het meest in de Evangelisch-Lutherse Kerk. Deze kerk was verdeeld over de neutronenbom, maar steunde wel de IKV-campagne en maakte voor de eigen discussie gebruik van het hervormde 'blauwe boekje'. In 1983 sprak de synode haar grote ongerustheid uit over de mogelijke plaatsing van kruisraketten.

Ook de Remonstrantse Broederschap maakte gebruik van het hervormde 'blauwe boekje'. Zij sprak zich in 1980 uit tegen de wederzijdse afschrikking en bepleitte "eenzijdige maatregelen vanuit Nederland". Daarmee nam zij de draad op van een uitspraak in 1957 tegen "de toepassing van kernenergie als verdelgingsmiddel". Ondanks spanningen met en over de IKV-campagne beval de Broederschap in 1983 een grote anti-kernwapendemonstratie in Den Haag aan. Ook steunde zij al eerder, in 1978, de stellingname van de Raad van Kerken tegen de neutronenbom.

De Evangelische Broedergemeente nam in 1978 eveneens dit standpunt tegen de neutronenbom over. De gemeente zond meteen afschriften aan de diverse Broedergemeenten in de NAVO-landen. Ook al was de reactie van bijvoorbeeld de Moravian Church in de VS zeer afwijzend, dit was toch een voorbeeld van hoe een kleine kerk van haar internationale netwerk gebruik maakte. In 1984 nam de Broedergemeente de brief van de Raad van Kerken tegen de modernisering van kernwapens over (zie onder).

Traditionele Vredeskerken zoals de Doopsgezinde Broederschap en het Genootschap der Vrienden (de Quakers) steunden al vroeg de campagne van het IKV. Ze vonden deze soms zelfs nog niet ver genoeg gaan. Zo leidde de afwijzing van de neutronenbom tot een discussie bij de Doopsgezinden of niet alle bewapening moest worden afgewezen. De Quakers spraken zich niet alleen krachtig uit tegen de modernisering (1983), maar steunden vervolgens ook een campagne voor belastingweigering.

De Oud-Katholieke Kerk organiseerde een gespreksronde over het IKV-voorstel ten aanzien van het kernwapenvraagstuk. Uiteindelijk werd besloten dat elk gemeentelid een eigen keuze moest maken. De Oud-

katholieke kerk verwees bij andere gelegenheden, zoals andere kleine kerken vaak ook deden, naar uitspraken van de Raad van Kerken.

Raad van Kerken

De Raad van Kerken in Nederland speelde een belangrijke rol in de kerkelijke steun aan het verzet tegen de neutronenbom in 1978. De Raad was in de jaren daarna ook vaak het instrument voor gesprekken tussen de kerken en de regering. In november 1979 sprak de voorzitter, professor Berkhof, zich tijdens een grote demonstratie zeer krachtig uit tegen NAVO-plannen om kernwapens te moderniseren. De Raad hield zich intens met het kernwapenvraagstuk bezig. Soms was er daarbij spanning met het IKV over de strategie en over de vraag of dit vraagstuk gekoppeld moest worden aan de inzet voor mensenrechten in Oost-Europa. Een belangrijk moment in de strijd tegen de kruisraketten was de brief van de Raad, geschreven in maart 1984, waarin hij ondubbelzinnig elke verdere uitbouw en ontwikkeling van de kernbewapening afwees.

Niet onvermeld mag blijven dat in alle kerken méér gebeurde dan het innemen van een positie in het kernwapenvraagstuk en het discussiëren daarover. Zowel landelijk als plaatselijk werden nieuwe studievergaderingen over oorlog en vrede ingesteld, er werden gesprekken over de politieke verantwoordelijkheid van de kerk gevoerd, thema's zoals 'burgerlijke ongehoorzaamheid' kwamen uitvoerig aan de orde en de gemeentecontacten met Oost-Europa werden gestimuleerd. Ten tijde van de val van de Muur in 1989 waren er in Nederland zo'n achthonderd plaatselijke gemeentecontacten, waarvan de helft met de DDR. Veel plaatselijke IKV-kernen deden daaraan mee. De IKV-kernen speelden daarnaast een uiterst belangrijke rol in de democratisering van het veiligheidsdebat in Nederland. Tal van politici werden uitgenodigd voor plaatselijke bijeenkomsten. Er werden duizenden gemeente- en parochieavonden over kernwapens georganiseerd.

Aan de andere kant van het politieke en kerkelijke spectrum leidde de kritiek op het IKV onder meer tot een tegenbeweging binnen de kerken, waarbij vooral het Interkerkelijk Comité Tweezijdige Ontwapening (ICTO) zich duchtig roerde. Dit comité miste de status die het IKV wel genoot. De Evangelisch-Lutherse Kerk wees een verzoek om die status af. De Oud-Katholieke Kerk stelde vast dat het IKV een kerkelijke opdracht had en het ICTO niet.

Wereldraad van kerken

Ook de Wereldraad van Kerken heeft zich in zijn geschiedenis regelmatig uitgelaten over het

kernwapenvraagstuk. Deze raad deed lang over het ondubbelzinnig afwijzen van nucleaire afschrikking. Dat was mede omdat ten tijde van de Koude Oorlog rekening moest worden gehouden met de visie van vooral de Russisch-orthodoxe Kerk, die destijds niet veel van het officiële standpunt van de Sovjet-Unie kon (of wilde) afwijken. Veruit de belangrijkste reden van de aarzeling was de positie van de meeste Westerse lidkerken, die wel een kernoorlog afwezen maar de nucleaire afschrikking als een middel bleven zien om een kernoorlog te voorkomen. De Wereldraad hield het daarom aanvankelijk op pleidooien voor onder andere een verbod op nucleaire testen en de versterking van het non-proliferatieregime.

De doorbraak kwam in 1983 tijdens de Assemblee van de Wereldraad van Kerken in Vancouver. Onder druk van de massale vredesbeweging in Europa en de Freeze-

beweging in Amerika (die de kernwapenwedloop wilde beteugelen door 'bevriezing') sprak de Wereldraad zich uit tegen de nucleaire afschrikking en alle verdere productie en opstelling van kernwapens.

Mede naar aanleiding van de kernproef van Noord-Korea herhaalde de Wereldraad in 2007 zijn steun voor pogingen om het kernwapen te verbieden en te elimineren. Alle staten dienden het Non-proliferatieverdrag te versterken en te implementeren, aldus de Wereldraad. Hij bekritiseerde de kernwapenstaten vanwege de voortgaande modernisering van overbrengingsmiddelen en de plannen tot modernisering van hun arsenalen. Aan de lidkerken werd gevraagd hun regeringen te wijzen op de immoraliteit van kernwapens. Ook verzocht de Wereldraad hen bij te dragen aan een grotere publieke bewustwording van de nucleaire dreiging.¹²⁵

¹²⁵ Zie: <http://www.oikoumene.org/index.php?id=3170>.

Zie ook de resolutie van de Assemblee van de Wereldraad in februari 2006 te Porto Alegre, Brazilië: <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/assembly/porto-alegre-2006/1-statements-documents-adopted/international-affairs/report-from-the-public-issues-committee/nuclear-arms.html>.

Lijst met afkortingen

ABM-verdrag	Anti-Ballistic Missiles-verdrag
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations
CCADD	Council on Christian Approaches to Defence and Disarmament
CFA-verdrag	Conventional Forces in Europe-verdrag
CND	Campaign for Nuclear Disarmament
CTBT	Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty (= Teststopverdrag)
EEG	Europese Economische Gemeenschap
EGKS	Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal
EU	Europese Unie
FMCT	Fissile Material Cut-off Treaty
IAEA	International Atomic Energy Agency
ICAN	International Campaign to Abolish Nuclear Weapons
ICTO	Interkerkelijk Comité Tweezijdige Ontwapening
IKV	Interkerkelijk Vredesberaad
INF-verdrag	Intermediate-range Nuclear Forces-verdrag
IPPNW	International Physicians for the Prevention of Nuclear War
MAD	Mutually Assured Destruction
NAM	Non-Alignment Movement
NPV	Non-proliferatieverdrag
NPT	Non-proliferation Treaty (= NPV)
NSG	Nuclear Suppliers Group
PSI	Proliferation Security Initiative
RRW	Reliable Replacement Warhead
SALT	Strategic Arms Limitation Talks
SDI	Strategic Defense Initiative
SIPRI	Stockholm International Peace Research Institute
SOAS	School of Oriental and African Studies
SORT	Strategic Offensive Reductions Treaty (= Verdrag van Moskou)
START	Strategic Arms Reduction Treaty
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
USAF	United States Air Force
VN	Verenigde Naties
VS	Verenigde Staten
WMD	Weapons of Mass Destruction
WMDC	Weapons of Mass Destruction Commission

